

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

CONFLICTEN VAN ATTRIBUTIE

1. Door de voorziening in cassatie door de Belgische staat en J. Happart tegen het arrest van de Raad van State van 30 september 1986 (nr. 26943) wordt het probleem van de conflicten van attributie opnieuw aan de orde gesteld. Het lijkt ons daarom nuttig om een overzicht te geven van de thans ter zake in de rechtsleer en de rechtspraak geldende opvattingen.

A. Begrip en geschiedenis

2. In een rechtsstelsel waarin zowel aan de uitvoerende als aan de rechterlijke macht jurisdictionele bevoegdheden worden toevertrouwd, zijn conflicten van attributie¹ moeilijk te vermijden². Ten grondslag aan deze bevoegdheidsbetwistingen tussen organen van verschillende machten ligt het beginsel van de scheiding der machten³. Dit principe heeft in Frankrijk geleid tot een scheiding tussen rechtscolleges van de rechterlijke orde en rechtscolleges van de administratieve orde⁴. De oorsprong van dit onderscheid lag in de specifiek Franse opvatting over het beginsel van de

scheiding der machten gekenmerkt door een wantrouwen ten opzichte van de rechterlijke macht⁵, als gevolg van de minder gelukkige ervaringen met de Parlementen⁶ tijdens het Ancien Régime⁷. De door de revolutionaire wetgevers ingevoerde scheiding tussen de administratieve en de rechterlijke orde had tot gevolg dat het de rechtscolleges van de rechterlijke orde werd verboden kennis te nemen van geschillen met betrekking tot de handelingen van de uitvoerende macht⁸. Dit principe werd in twee basisteksten neergelegd:

— De wet van 16-24 augustus 1790, titel II, artikel 13: «Les fonctions judiciaires sont distinctes et demeureront toujours *séparées* des fonctions administratives. Les juges ne pourront, à peine de forfaiture, troubler de quelque manière ce soit les opérations des corps administratifs, ni citer devant eux les administrateurs pour raison de leurs fonctions.»

— Het decreet van 16 fructidor van het jaar III: «Défenses itératives sont faites aux tribunaux de connaître des actes d'administrations de quelques espèces qu'ils soient.»

De revolutionaire wetgevers hebben geen administratieve rechtscolleges opgericht die werden belast met het administratief contentieux en die gescheiden waren van zowel de uitvoerende als de rechterlijke macht. Men was van oordeel dat dit te veel zou doen denken aan de uitzonderingsrechtbanken van het Ancien Régime⁹. Het gevolg was dat de

¹ Voor alle duidelijkheid moeten de conflicten van attributie (conflits d'attribution) worden onderscheiden van de conflicten die worden vermeld in art. 12 R.v.St.-Wet. Deze conflicten werden in de voorbereidende teksten m.b.t. de Raad van State soms ten onrechte met «conflits d'attribution» verward (*Parl. Hand., Senaat*, 1939, nr. 80, verslag van M. Van Remoortel; *Parl. St., Kamer*, 1936, nr. 206, voorstel van graaf Carton de Wiart). Een verklaring voor deze begripsverwarring is dat men een zekere analogie zag tussen de bevoegdheidsgeschillen (conflits de compétence) van art. 12 R.v.St.-Wet (art. 8 wet van 23 december 1946) en de conflicten van attributie zoals vermeld in art. 106 Gw. (ROMBAUT, G., «La compétence du Conseil d'Etat en matière de conflits d'attribution», *R.J.D.A.*, 1954, 81).

² MAST, A. ALEN, A. en DUJARDIN, J., *Overzicht van het Belgisch Administratief Recht*, Brussel, Story, 1986, 663, nr. 665; ROMBAUT, G., o.c., *R.J.D.A.*, 1954, 82.

³ GIRON, A., *Dictionnaire de droit administratif et de droit public*, I, Brussel, Bruylant, 1895, 220.

⁴ Voor een uitvoerige bespreking: ALEN, A., *Rechter en bestuur in het Belgische publiekrecht: de grondslagen van de rechterlijke wettigheidscontrole*, Antwerpen, Kluwer, 1984, 504-560, nrs. 271-295.

⁵ AUBY, J.M., en DRAGO, R., *Traité de contentieux administratif*, I, Parijs, L.G.D.J., 1975, 112, nr. 78; DE LAUBADÈRE, A., *Traité de droit administratif*, I, Parijs, L.G.D.J., 1976, 440, nr. 725; RIVERO, J., *Droit Administratif*, Parijs, Dalloz, 1983, 138-139; VEDEL, G., *Droit Administratif*, Parijs, P.U.F., 1973, 71-72.

⁶ Voor een historisch overzicht van de oorzaken van dit wantrouwen: BENOIT, F.P., *Le Droit Administratif Français*, Parijs, Dalloz, 1968, 275, nr. 485; WALINE, M., *Droit Administratif*, Parijs, Sirey, 1963, 24-25.

⁷ VEDEL, G., o.c., 73; WALINE, M., o.c., 24, nrs. 33 e.v.

⁸ AUBY, J.M. en DRAGO, R., o.c., 112, nr. 78; CHAPUS, R., *Droit du contentieux administratif*, Parijs, ed. Montchrestien, 1982, 1, nrs. 1 e.v.; DEBBASCH, C., *Contentieux administratif*, Parijs, Dalloz, 1981, 5, nr. 7; RIVERO, J., o.c., 139, nr. 132; WALINE, M., o.c., 26, nr. 34.

⁹ CHAPUS, R., o.c., 1, nr. 1.

uitvoerende macht zelf werd belast met het berechten van geschillen waarin zij betrokken was¹⁰. Dit bood evenwel onvoldoende rechtsbescherming aan de burgers die verwikkeld waren in een geschil met de overheid¹¹. Om dat te verhelpen werden raden opgericht die deel uitmaken van de uitvoerende macht¹²: de Conseil d'Etat op nationaal niveau en de Conseils de préfecture (later tribunaux administratifs) op departementeel niveau¹³. De Conseil d'Etat werd opgericht door de Grondwet van 22 frimaire van het jaar VIII (1799)¹⁴. Als orgaan van de uitvoerende macht had hij o.m. als taak aan het staatshoofd advies te geven inzake administratieve geschillen («justice retenue»)¹⁵ en inzake conflicten van attributie. Een conflict van attributie, opgeworpen naar aanleiding van een geschil voor de gewone rechter, had tot gevolg dat de procedure voor de gewone rechter werd geschorst totdat de Conseil d'Etat over de opgeworpen bevoegdheidsvraag advies had uitgebracht aan het staatshoofd.

Dit advies werd (meestal) door het staatshoofd overgenomen en in de vorm van een decreet bekendgemaakt¹⁶. De exceptie van onbevoegdheid kon voor de gewone rechter enkel worden opgeworpen door de prefecten. Dit werd geregeld door het consulaire besluit van 13 brumaire, jaar X (4 november 1801)¹⁷. De schorsende werking van deze procedure had vaak een grote vertraging van de gerechtelijke procedure tot gevolg. Dit heeft ertoe geleid dat onder het Nederlands bewind door een K.B. van 5 mei 1816 werd verboden conflicten van attributie voor de gewone rechter op te werpen. Hierin kwam verandering door het K.B. van

5 oktober 1822 (art. 1). Door dit besluit van Willem I werden de gouverneurs van de provincies bevoegd om voorzittingen m.b.t. daden of handelingen van de administratie die bij de rechtbanken aanhangig werden gemaakt, tegen te houden door de enkele verklaring dat het administratief gezag de kennis van de zaak opeiste. De Koning besliste dan zelf over de vraag van de bevoegdheid¹⁸.

Dit K.B. verwekte in België een algemeen verzet, dat tot uiting kwam in art. 106 Gw., waarin het Hof van Cassatie bevoegd werd verklaard om uitspraak te doen over de conflicten van attributie op de wijze bij de wet geregeld. Art. 106 Gw. is een van de bepalingen waardoor de Belgische grondwetgever duidelijke grenzen heeft gesteld aan de bevoegdheid van de uitvoerende macht¹⁹. Tot op heden is het Hof van Cassatie bevoegd gebleven voor conflicten van attributie²⁰. Een ontwerpverklaring in 1919 tot herziening van art. 106 Gw., waardoor i.p.v. het Hof van Cassatie een op te richten rechtscollege de conflicten van attributie zou beslechten, bleef zonder gevolg²¹.

3. In het volgende deel zal de wettelijke regeling, aangekondigd in art. 106 Gw. en uitgewerkt in de artikelen 33 en 34 R.v.St.-Wet²², nader worden toelichtend en zal het verband met de artikelen 11 tot en met 16 van die wet worden verduidelijkt. Dit zal aanleiding geven tot een toelichting van de problemen in verband met de begrippen burgerlijke en politieke rechten die worden genoemd in de artt. 92 en 93 Gw. In een laatste deel zal de bijzondere procedure voor het Hof van Cassatie in geval van conflicten van attributie worden besproken.

¹⁰ De uitvoerende macht controleerde zichzelf (cf. «Le ministre-juge»); AUBY, J.M. en DRAGO, R., *o.c.*, 112, nr. 78.

¹¹ BERTHELEMY, H., *Traité élémentaire de droit administratif*, Parijs, Rousseau, 1923, 19; CHAPUS, R., *o.c.*, 2, nr. 1; ROLLAND, L., *Précis de droit administratif*, Parijs, Dalloz, 1932, 6, nr. 7.

¹² Het principe was immers «juger l'administration c'est aussi administrer»; ALEN, A., *o.c.*, 525, nr. 282, met verwijzingen in voetnoot 1; CHAPUS, R., *o.c.*, 2, nr. 1.

¹³ AUBY, J.M. en DRAGO, R., *o.c.*, I, 115-122, nrs. 81-86; RIVERO, J., *o.c.*, 139 en 202, nrs. 133 en 202; VEDEL, G., *o.c.*, 78-79.

¹⁴ BENOIT, F.P., *o.c.*, 283, nr. 499.

¹⁵ DE LAUBADÈRE, A., *o.c.*, 392, nr. 647; SAUVEL, T., «La justice retenue de 1806 à 1872», *R.D.P.*, 1970, 237.

¹⁶ De adviserende taak van de Conseil d'Etat inzake administratieve geschillen werd slechts later door de wet van 24 mei 1872 omgezet in een autonome jurisdictionele bevoegdheid («justice déléguée»). Hierdoor werd tevens de tussenkomst van het staatshoofd afgeschaft (AUBY, J.M. en DRAGO, R., *o.c.*, I, 302-326; CHAPUS, R., *Responsabilité publique et responsabilité privée. Les influences réciproques des jurisprudences administratives et judiciaires*, Parijs, L.G.D.J., 1953, 46-51 en 75-92, nrs. 25-39 en 56-78; RIVERO, J., *o.c.*, 165, nr. 158; VEDEL, G., *o.c.*, 82; WALINE, M., *o.c.*, 31, nr. 41; reeds in 1849 (wet van 31 maart 1849) werd aan de Conseil d'Etat deze bevoegdheid verleend. In 1852 (decreet van 25 januari 1852) werd deze bevoegdheid door Napoleon III weer afgeschaft.

De wet van 24 mei 1872 voorzag tevens in de oprichting van een Tribunal des Conflits dat, in plaats van de Conseil d'Etat, de conflicten van attributie beslecht (zie o.m. ALEN, A., *o.c.*, 554, nr. 293).

¹⁷ ALEN, A., *ibid.*, 552, nr. 292.

¹⁸ MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 663, nr. 665; voor een uitvoerige bespreking: ALEN, A., *o.c.*, 725-751, nrs. 389-402.

¹⁹ De vrees voor machtsmisbruiken van de uitvoerende macht en het grote vertrouwen in de rechterlijke macht komt eveneens tot uiting in de artikelen 24, 30, 92, 93 en 107 van de Grondwet. De lezing van deze bepalingen in onderling verband geeft de bedoeling van de grondwetgever aan om de rechtsbescherming tegen onrechtmatig bestuur in de eerste plaats onder de hoede van de rechterlijke macht te plaatsen (ALEN, A., *o.c.*, 102-113, nrs. 59-67; CAMBIER, C., *La responsabilité de la puissance publique et de ses agents*, Brussel, Larcier, 1947, 37-56 en 63-70; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 504-505, nr. 528; VAN OEVELEN, A., *De overheidsaansprakelijkheid voor het optreden van de rechterlijke macht*, Wilrijk, proefschrift U.I.A., 1984, 248, nr. 122, met verwijzingen in voetnoot 10; WODON, L., *Le contrôle juridictionnel de l'administration et la responsabilité des services publics en Belgique*, Brussel-Parijs, Lamartin-Rivière, 1920, 71-120).

²⁰ Zie ook de artikelen 609, 2°, en 613, 4°, Ger. W.

²¹ In de ontwerpverklaring voor herziening van de Grondwet werd ook voorgesteld om art. 105 Gw. aan te vullen. Men voorzag in de oprichting van een hof voor administratieve geschillen. Deze wijziging werd evenmin doorgevoerd (CAMBIER, C., *Principes du contentieux administratif*, I, 185; *Les Nouvelles, Le Conseil d'Etat*, Brussel, Larcier, 1975, 6-7, nrs. 8-9; MOUREAU, L., «La révision de la Constitution et le Conseil d'Etat», *R.J.D.A.*, 1964, 223-241; VELGE, H., *L'institution d'un Conseil d'Etat en Belgique*, Leuven, 1930, 105).

M.b.t. de redenen waarom deze grondwetsherziening niet werd doorgevoerd zie men CAMBIER, C., *ibid.*, I, Brussel, Larcier, 1961, 165-175. Een latere poging tot herziening van art. 106 Gw. en tot instelling van een Hof voor Geschillen werd door de Kamer op 29 oktober 1953 verworpen (*Parl. St., Kamer*, 1952-53, nr. 693).

²² K.B. van 20 december 1973, *B.S.*, 21 maart 1973.

B. De wettelijke regeling van conflicten van attributie

I. De periode vóór 1946²³

4. Tot 1946 had de wetgever nagelaten²⁴ de wettelijke procedure, zoals vermeld in art. 106 Gw. te regelen²⁵. Dit wil echter niet zeggen dat tot 1946 conflicten van attributie niet konden worden opgelost. Zodra een administratieve overheid oordeelde dat ze was gedagvaard voor een onbevoegde rechter, wierp ze de exceptie van onbevoegdheid op. Als deze declinatoire exceptie werd verworpen, dan kon zij hoger beroep aantekenen om zich daarna eventueel in cassatie de voorzien bij het Hof van Cassatie. Op die wijze bereikte men door het volgen van de gewone procedure hetzelfde resultaat als bedoeld in art. 106 Gw.²⁶ Deze trage, en lange, procedure was nochtans geen ideale oplossing. In de rechtsleer werd dan ook met ijver gepleit om de administratieve overheid in de gelegenheid te stellen rechtstreeks bij het Hof van Cassatie aan te kloppen zonder eerst alle stadia van de gewone procedure te moeten doorlopen²⁷.

Op dit verlangen werd door de wetgever enigszins ingegaan door de wet van 23 december 1946 tot instelling van de Raad van State. Artikel 20 van die wet (thans de artikelen 33 en 34 R.v.St.-Wet)²⁸ bevat een regeling voor het beslissen van de geschillen die naar aanleiding van de afbakening van de bevoegdheid van de afdeling administratie van de Raad van State enerzijds en van de gewone rechter anderzijds kunnen rijzen. Aan de administratieve overheid en aan de particulieren wordt het recht gegeven om rechtstreeks een conflict van attributie bij het Hof van Cassatie aanhangig te maken²⁹.

²³ NI. de periode vóór de wet van 23 december 1946, *B.S.*, 9 januari 1947.

²⁴ In 1845 werd wel een poging in die richting ondernomen. Ten gevolge van een ontbinding van het Parlement is die wettelijke regeling toen niet tot stand gekomen (Wetsontwerp van 21 januari 1845, *B.J.*, 1845, 273; DE VISSCHERE, F., «Geschillen van bevoegdheid», in *Administratief Lexicon*, G. 16-17, nr. 27; ROMBAUT, G., o.c., *R.J.D.A.*, 1954, 82-83).

²⁵ DOR, G. en BRAAS, A., «La Constitution», in *Les Nouvelles, Lois, Politiques et Administration*, II, Brussel, Larcier, 1935, 250, nr. 775.

²⁶ Cass., 21 december 1956, *Pas.*, I, 1957, (431), 464; in zijn conclusie zei de adv.-gen. Ganshof van der Meersch het volgende: «L'unanimité de la doctrine, tout en déplorant la confusion qui nait de l'absence de législation de portée générale établissant le mode de procéder en matière de conflits d'attributions, admet que, tant que le mode à suivre pour saisir la Cour de Cassation n'est pas tracé, la procédure qui a été suivie est légale (...). Jusqu'à la publication d'une loi réglant les conflits, l'article 238 du Code pénal restera une lettre morte...».

Artikel 238 Sw. voorziet in een strafrechtelijke sanctie t.o.v. bepaalde rechters en assessoren die in een geschil waarbij een administratieve overheid betrokken is, vonnis wijzen ondanks het door die overheid wettelijk opgeworpen conflict en vóór de beslissing van het Hof van Cassatie. Een gelijkaardige sanctie geldt ook t.o.v. ambtenaren van het O.M. die met het oog op dat vonnis vorderingen doen of conclusie nemen.

²⁷ GIRON, A., o.c., I, 223; ERRERA, P., *Traité de droit public belge*, Parijs, Giard en Brière, 1909, 251-252.

²⁸ HAYOIT DE TERMICOURT, R., *Le Conseil d'Etat et le pouvoir judiciaire*, Brussel, Bruylant, 1939, 23-33.

²⁹ LENAERTS, H., *De burgerlijke, politieke en administratieve*

II. De artikelen 33 en 34 R.v.St.-Wet

a. Artikel 33 R.v.St.-Wet (art. 609, 2°, Ger. W.)

5. Dit artikel voorziet in de mogelijkheid een voorziening in te stellen bij het Hof van Cassatie tegen arresten waarbij de afdeling administratie van de Raad van State oordeelt van een eis geen kennis te kunnen nemen omdat die kennisneming binnen de bevoegdheid valt van de rechterlijke overheden alsmede tegen de arresten waarbij de afdeling afwijzend beschikt op een declinatoire exceptie gebaseerd op de grond dat de eis tot de bevoegdheid van de rechterlijke overheden behoort.

Artikel 33 R.v.St.-Wet geeft bijgevolg aan de partijen de mogelijkheid om een eigenlijk conflict van attributie, zoals geregeld in art. 34 R.v.St.-Wet, te voorkomen, doordat zij de bevoegdheidsvraag onmiddellijk na de uitspraak van de Raad van State aan het Hof van Cassatie kunnen voorleggen, zonder vooraf de vordering voor de gewone rechter te moeten instellen³⁰.

6. Deze preventieve procedure heeft als uitgangspunt arresten van de afdeling administratie waarbij zij over de eigen bevoegdheid uitspraak doet. Hierbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen twee hypothesen.

In een eerste hypothese verklaart de Raad van State zich onbevoegd omdat volgens hem de gewone rechter bevoegd is³¹. Deze situatie mag niet worden verward met die waarbij de Raad zich onbevoegd acht omdat een ander administratief rechtscollege bevoegd is. In dat geval is niet het Hof van Cassatie bevoegd maar de Raad van State zelf. In de verhouding tussen de Raad van State en de lagere administratieve rechtscolleges is de Raad in principe zelf de opperste scheidsrechter. De Raad is immers krachtens art. 14, eerste lid, laatste zinsdeel, R.v.St.-Wet cassatierechter voor beslissingen van de lagere administratieve rechtscolleges.

Deze regel geldt evenwel niet voor de zogenaamde gemengde procedures waarbij een administratief rechtscollege de eerste beslissing neemt maar waarbij achteraf de procedure tot voor het Hof van Cassatie kan worden voortgezet³². Zo kunnen bijvoorbeeld de beslissingen van de hoge militieraad alsook die van de herkeuringsraden het voorwerp uitmaken van een voorziening bij het Hof van Cassatie³³.

rechten in de bevoegdheidsregeling, Antwerpen, De Sikkel, 1957, 4 en 97, nrs. 5 en 106.

³⁰ DE VISSCHERE, F., o.c., 19, nr. 35; LENAERTS, H., o.c., 97, nr. 106.

³¹ De volgende arresten van het Hof van Cassatie waren gericht tegen een dergelijk arrest van de Raad van State: Cass., 8 januari 1953, *Arr. Verbr.*, 1953, 227, met conclusie van de proc.-gen. Cornil; *Pas.*, 1953, I, 309; Cass., 8 december 1953, *Arr. Verbr.*, 1954, 269; Cass., 27 februari 1957, *Arr. Verbr.*, 1957, 510, met conclusie van de proc.-gen. Hayoit de Termicourt; Cass., 27 april 1961, *Pas.*, 1961, I, 920; Cass., 3 maart 1972, *Arr. Cass.*, 1972, 606 met conclusie van de proc.-gen. Ganshof van der Meersch (twee arresten); Cass., 29 januari 1981, *R.W.*, 1981-82, 2408, met conclusie van de proc.-gen. Dumon; Cass., 24 juni 1981, *R.W.*, 1981-82, 114 met conclusie van de proc.-gen. Dumon.

³² MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 594, nr. 605.

³³ Artikel 50 van de bij K.B. van 30 april 1962 gecoördineerde dienstplichtwetten; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 550-551, nr. 567.

De speling tussen administratieve rechtscolleges enerzijds en de gewone rechtbanken en het Hof van Cassatie anderzijds is mogelijk door art. 93 Gw. (zie meer infra).

7. In dit kader merkte F. De Visschere³⁴ op dat uit een gemengde procedure een volgens hem onoplosbaar conflict zou kunnen ontstaan. De Raad zou immers kunnen oordelen³⁵ bevoegd te zijn om een bepaald geschil te berechten, terwijl het Hof van Cassatie op zijn beurt in het raam van een gemengde procedure de bevoegdheid van het lagere college zou aanvaarden. In dat geval zouden het arrest van de Raad van State en dat van het Hof van Cassatie onafhankelijk zijn het ene van het andere, aangezien het cassatiearrest slechts betrekking heeft op de beslissing van de lagere rechter en niet op het arrest van de Raad van State. In de rechtspraak werd dit probleem opgelost door aan de begrippen³⁶ «rechterlijke overheden» en «rechtbank van de rechterlijke orde» (vroeger «justitieel gerecht»), die respectievelijk in de artikelen 33 en 34 R.v.St.-Wet worden gebruikt, een ruime interpretatie te geven. Administratieve rechtscolleges waarvan de uitspraken in het raam van een gemengde procedure door het Hof van Cassatie kunnen worden vernietigd, zijn «rechterlijke overheden» in de ruime betekenis van het woord, omdat zij in een jurisdictionele orde zijn ingeschakeld waarop het Hof van Cassatie zelf een rechtstreeks toezicht uitoefent.

Het Hof van Cassatie is daarom in het raam van art. 33 R.v.St.-Wet bevoegd om een arrest van de Raad van State te vernietigen waarin verkeerdt wordt geoordeeld over de bevoegdheid van een administratief rechtscollege dat tot de beschreven categorie behoort.

Het Hof is eveneens bevoegd om in het kader van art. 34 R.v.St.-Wet het bevoegdheidsgeschil te beslissen indien een tegenspraak bestaat tussen een beslissing van de Raad van State en een beslissing van een administratief rechtscollege dat onder het toezicht staat van het Hof van Cassatie³⁷.

8. In de tweede hypothese van art. 33 R.v.St.-Wet wordt ervan uitgegaan dat de Raad van State een declinatoire exceptie gebaseerd op de grond dat de eis tot de bevoegdheid van de rechterlijke overheden behoort, afwijst³⁸. Hiermee

³⁴ DE VISSCHERE, F., o.c., 22, nr. 42.

³⁵ Die beslissing van de Raad van State zou strijdig zijn met het standpunt dat door het Hof van Cassatie werd ingenomen in zijn arrest van 8 januari 1953 (*Pas.*, 1953, I, 309, met conclusie van de proc.-gen. Cornil), namelijk dat de Raad van State niet bevoegd is als de wet een ander beroep bij de rechterlijke macht heeft ingesteld, waarmee een gelijkaardig resultaat kan worden bereikt. Een georganiseerd systeem van beroepen dat uitmondt bij het Hof van Cassatie, sluit de rechtsgang van het annulatieberoep van de Raad van State uit (zie ook R.v.St., P.V.B.A. Medisch Centrum, nr. 14945, en C.O.O.-Borghout, nr. 14955, 20 oktober 1971; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 594, nr. 605).

³⁶ Cass., 26 maart 1952, *Arr. Verbr.*, 1952, 406, met conclusie proc.-gen. Cornil; *Pas.*, 1952, I, 463; *R.J.D.A.*, 1953, 72; zie ook Cass., 20 september 1950, *Pas.*, 1951, I, 27.

³⁷ DE VISSCHERE, F., o.c., 22, nr. 42.

³⁸ De volgende arresten van het Hof van Cassatie hadden een dergelijk arrest van de Raad van State tot voorwerp; Cass., 11 januari 1952, *Pas.*, 1952, I, 248, met conclusie van de proc.-gen. Cornil (twee arresten); Cass., 26 maart 1952, *Arr. Verbr.*, 1952, 406, met conclusie van de proc.-gen. Cornil; Cass., 27 november 1952, *Arr. Verbr.*, 1953, 164, met conclusie van de proc.-gen. Cornil (twee arresten); Cass., 2 juli 1954, *Pas.*, 1954, I, 955 (zes arresten); Cass., 8 december 1956, *Arr. Verbr.*, 1957, 246; Cass., 27

worden arresten van de afdeling administratie van de Raad van State bedoeld waarin deze afwijzend beschikt op een door de verwerende partij opgeworpen exceptie die strekt tot de onbevoegdheid van de Raad van State en die gebaseerd is op de bewering dat niet de Raad van State maar de rechterlijke overheden bevoegd zijn. Wordt echter opgeworpen dat niet de Raad van State bevoegd is maar een lager administratief rechtscollege, dan is de Raad van State bevoegd en niet het Hof van Cassatie (behalve in het geval van een gemengde procedure) om het bevoegdheidsgeschil te beslissen (cf. supra).

Komt een conflict van attributie voor het eerst tot uiting voor een gewone rechtbank, dan is geen rechtstreeks cassatieberoep mogelijk, maar zal de gewone procedure moeten worden doorlopen. Heeft echter de Raad van State zich omtrent hetzelfde geschil uitgesproken tegen de opvatting van de gewone rechter, dan is de «eigenlijke conflicten van attributie»-regeling van art. 34 R.v.St.-Wet toepasselijk.

b. Artikel 34 R.v.St.-Wet

9. «Eigenlijke conflicten van attributie» zijn bevoegdheidsgeschillen waarbij een tegenspraak bestaat tussen een beslissing van de afdeling administratie van de Raad van State enerzijds en van de gewone rechter anderzijds. Men maakt onderscheid tussen positieve en negatieve conflicten van attributie³⁹.

10. Positieve conflicten zijn geschillen waarbij zowel de Raad van State als een hof of een rechtbank zich bevoegd verklaren om van dezelfde eis kennis te nemen. Dit veronderstelt dat een zelfde eis door de partijen voor twee verschillende jurisdictionele organen aanhangig werd gemaakt. Tot op heden hebben positieve conflicten van attributie zich nog niet voorgedaan.

11. Men spreekt van een negatief conflict van attributie als zowel de Raad van State als een gewoon rechtscollege zich onbevoegd verklaren om van dezelfde eis kennis te nemen, elk op grond dat de rechter van de andere orde bevoegd is. Het Hof van Cassatie heeft ter zake reeds driemaal uitspraak gedaan⁴⁰.

12. Zowel voor positieve als voor negatieve conflicten van attributie is vereist dat zowel de afdeling administratie van de Raad van State als het gewone rechtscollege zich tegelijk respectievelijk bevoegd of onbevoegd hebben verklaard omtrent *dezelfde* eis. Hiermee wordt een eis bedoeld met hetzelfde voorwerp en met dezelfde juridische oorzaak

november 1957, *Arr. Verbr.*, 1958, 190; Cass., 28 mei 1958, *Arr. Verbr.*, 1958, 769; Cass., 4 juni 1959, *Arr. Verbr.*, 1959, 803, met conclusie van de proc.-gen. Hayoit de Termicourt; Cass., 21 oktober 1959, *Arr. Verbr.*, 1960, 148 (twee arresten); Cass., 10 november 1966, *Arr. Verbr.*, 1967, 340; Cass., 23 maart 1984, *R.W.*, 1984-85, 15, met conclusie van de proc.-gen. Krings.

³⁹ GANSHOF VAN DER MEERSCH, W., conclusie bij Cass., 29 januari 1971, *R.W.*, 1971-72, 268; HAYOIT DE TERMICOURT, R., *Le Conseil d'Etat et le pouvoir judiciaire*, Brussel, Bruylant, 1939, 25 met verwijzingen; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 664, nr. 665.

⁴⁰ Cass., 3 december 1956, *Arr. Verbr.*, 1957, 224 (gegrond); Cass., 9 januari 1957, *Arr. Verbr.*, 1957, 320 (gegrond); Cass., 15 februari 1968, *Ar. Cass.*, 1968, 790 met conclusie van de proc.-gen. Hayoit de Termicourt (ongegrond).

i.e. steunende op dezelfde rechtsgronden⁴¹. Is het mogelijk dat een partij die bij het ene geding niet betrokken is, een zelfde eis in de zin van art. 34 R.v.St.-Wet aanhangig maakt voor een rechter van de andere orde? Die situatie is enkel mogelijk voor zover het gaat om een objectief beroep. Zo kan bijvoorbeeld de eis tot nietigverklaring van een reglement, die uitgaat van verschillende partijen, als dezelfde beschouwd worden. Wanneer nu een partij die niet bij dit vernietigingsberoep betrokken was, zich tot de gewone rechter zou richten voor een zelfde eis, dan zal deze zich toch onbevoegd verklaren omdat de vernietigingsbevoegdheid hem niet toekomt. In die hypothese wordt niet voldaan aan het vereiste van een identieke eis en is er bovendien geen sprake meer van een positief of negatief conflict van attributie.

Het is evenwel mogelijk dat de Raad van State door het hanteren van zijn vernietigingsbevoegdheid het bevoegdheidsdomein van de gewone rechter betreedt (zie infra). Volgens F. De Visschere⁴² gaat het dan om individuele burgerrechtelijke verhoudingen (bv. het al dan niet bestaan van een schuldvordering van de ene partij tegenover de andere). Eisen van die aard die door twee partijen tegen één andere partij (bv. het bestuur) worden ingesteld, zijn dan niet hetzelfde, ook al zouden zij op dezelfde rechtsregels steunen. Kortom, het vereiste dat de eisen identiek moeten zijn, impliceert dat de partijen identiek zijn.

c. De controlebevoegdheid van het Hof van Cassatie krachtens de artt. 33 en 34 R.v.St.-Wet

13. Vooraf moet worden opgemerkt dat bij de parlementaire besprekingen van de wet van 23 december 1946 een amendement ingediend door senator Kluyskens dat ertoe strekte het toezicht van het Hof van Cassatie op de arresten van de Raad van State uit te breiden tot de controle op de naleving van de formaliteiten, zoals voorgeschreven door art. 19, 1°, van het ontwerp (m.n. de motivering), niet werd aangenomen⁴³.

Het Hof van Cassatie onderzoekt niet of de Raad van State terecht of ten onrechte in een handeling of in een reglement van een administratieve overheid een machtsoverschrijding heeft gezien of geweigerd te zien. De controle door het Hof van Cassatie op de motivering van de uitspraak van de Raad van State strekt er enkel toe na te gaan of de Raad van State de bevoegdheid heeft om zich over de hem in beroep voorgelegde vraag uit te spreken. Die controletaak wordt bovendien restrictief geïnterpreteerd⁴⁴. Het

Hof bezit geen algemene bevoegdheid om de bevoegdheid van de Raad van State te toetsen. Het Hof kan zich slechts uitspreken over de bevoegdheid van de Raad van State om een bepaalde beslissing te wijzen, wanneer het onderwerp van die beslissing vanuit geen enkel oogpunt onder de bevoegdheid van de Rechterlijke Macht kan vallen. Daarnaast heeft het Hof van Cassatie in het kader van art. 33 R.v.St.-Wet ook de ontvankelijkheid aanvaard van het middel afgeleid uit het feit dat het arrest van de Raad onzeker laat waarom een een opgeworpen declinatoire exceptie wordt verworpen. Zo werd bijvoorbeeld in de eerste drie arresten van het Hof van Cassatie m.b.t. conflicten van attributie⁴⁵ door het Hof de ontvankelijkheid aanvaard van het middel afgeleid uit het feit dat het arrest onzeker laat waarom de Raad van State de declinatoire exceptie heeft afgewezen. Deze houding werd ook aangehouden in het cassatiearrest van 29 januari 1971⁴⁶.

Het Hof van Cassatie kan bijgevolg de motivering van de Raad van State controleren indien deze in het onzekere laat waarom hij het rechtsmiddel van onbevoegdheid tegen een beroep tot nietigverklaring heeft afgewezen.

d. Wat betreft de Raad van State kunnen enkel arresten van de afdeling administratie het voorwerp uitmaken van conflicten van attributie (artt. 33 en 34 R.v.St.-Wet)

14. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen eindarresten en tussenarresten⁴⁷.

15. De arrestbevoegdheid van de afdeling administratie ligt vervat in de artikelen 11 tot en met 16 R.v.St.-Wet.

1) Het is duidelijk dat *adviezen van de afdeling administratie* (artt. 8, 9 en 10 R.v.St.-Wet) geen aanleiding kunnen geven tot conflicten van attributie. Het Hof van Cassatie heeft zich nochtans eenmaal bevoegd verklaard om te beslissen over het cassatieberoep ingesteld tegen een advies⁴⁸. Verweerster in cassatie had een verzoekschrift ingediend bij de Raad van State op grond van art. 7, § 1, W. 23 december 1946 tot toekenning van een herstelvergoeding voor buitengewone schade.

Omdat de declinatoire exceptie van de eiser in cassatie door de Raad van State werd afgewezen, stelde hij op grond van art. 20, § 1, W. 23 december 1946 (thans opgenomen in art. 33 R.v.St.-Wet) en art. 106 Gw. cassatieberoep in bij het Hof van Cassatie. Volgens de proc.-gen. Hayoit de Termicourt, hierin gevolgd door het Hof van Cassatie, was de eis ontvankelijk. Hij gaf hiervoor de volgende motivering: «Waar is dat de Raad van State op grond van art. 7, § 1, slechts een advies uitbrengt, wanneer

⁴¹ DE VISSCHERE, F., o.c., 22-23, nrs. 41 en 44.

⁴² DE VISSCHERE, F., *ibid.*, 22, nr. 41.

⁴³ *Parl. Hand.*, Senaat, 1946-47, 4 en 10 december 1946, 178 en 214.

⁴⁴ Zie o.m. de conclusies van de proc.-gen. L. CORNIL bij Cass., 11 januari 1952, *Pas.*, 1952, I, 248; Cass., 8 februari 1952, *Pas.*, 1952, I, 322; Cass., 26 maart 1952, *Pas.*, 1952, I, 463; Cass., 27 november 1952, *Pas.*, 1953, I, 39; de conclusies van de proc.-gen. R. HAYOIT DE TERMICOURT bij Cass., 2 juli 1954, *J.T.*, 1955, 4; Cass., 21 oktober 1959, *Pas.*, 1960, I, 217; de conclusie van de proc.-gen. E. KRINGS bij Cass., 23 maart 1984, *R.W.*, 1984-85, 18; «In geen geval mag het Hof treden in een toetsing van de wettigheid van het bestreden arrest.»

⁴⁵ Cass., 11 januari 1952, *Pas.*, 1952, I, 248, met conclusie van de proc.-gen. Cornil (twee arresten; gegrond); Cass., 24 maart 1952, *Pas.*, 1952, I, 463 met conclusie van de proc.-gen. Cornil; *T.B.P.*, 1952, 38 (ongegrond).

⁴⁶ Cass., 29 januari 1971, *R.W.*, 1971-72, 265, met conclusie van de proc.-gen. Ganshof van der Meersch.

⁴⁷ Een voorbeeld van een tussenarrest: R.v.St. Reynaerts e.a., nrs. 2700-2704, 13 juli 1953. Het daarop volgend arrest van het Hof van Cassatie dateert van 2 juli 1954 (*J.T.*, 1955, 4; *Pas.*, 1954, I, 955).

⁴⁸ Cass., 4 juni 1959, *Arr. Verbr.*, 1959, 803, met gelijklopende conclusie van de proc.-gen. Hayoit de Termicourt.

hij zegt dat naar billijkheid en rekening houdend met de omstandigheden van openbaar en privaat belang een vergoeding dient toegekend te worden of niet. Maar wanneer de Raad, vooraleer hij dergelijk advies uitbrengt, uitspraak doet over een betwisting nopens zijn bevoegdheid of ambts-halve een bevoegdheid hieromtrent opwerpt, dan wijst hij dienaangaande een wettelijke beslissing, dit wil zeggen een arrest. In dit geval, toch, geeft hij geen advies over het toekennen van een vergoeding; hij doet uitspraak over zijn macht om van de bij hem aanhangig gemaakte aanvraag kennis te nemen.»

De eventuele bezwaren die tegen deze argumentatie kunnen worden gemaakt, hebben sinds art. 3, § 2, van de wet van 3 juni 1971 tot wijziging van de wetten betreffende de Raad van State⁴⁹, waardoor in de wet van 23 december 1946 een artikel 7bis werd ingevoegd (thans art. 11 R.v.St.-Wet), geen reden van bestaan meer. Door die wijziging werd de adviesbevoegdheid van de afdeling administratie met betrekking tot het herstel voor buitengewone schade omgezet in een arrestbevoegdheid.

Het is evenwel verwonderlijk dat sindsdien in het kader van art. 11 R.v.St.-Wet geen conflicten van attributie meer zijn gerezen. Dit kan worden verklaard door de ruime interpretatie⁵⁰ die door de Raad van State wordt gegeven aan het in art. 11 R.v.St.-Wet vervat zinsdeel «als geen ander rechtscollege bevoegd is». Hierdoor wordt de bevoegdheid van de afdeling administratie sterk beperkt en zijn bevoegdheidsinterferenties met de gewone rechter haast uitgesloten⁵¹.

16. 2) *Arresten op grond van de artikelen 12, 13 en 16 R.v.St.-Wet.* Deze arresten zijn nog geen voorwerp geweest van conflicten van attributie. Een bevoegdheidsinterferentie met de rechterlijke macht is onwaarschijnlijk. Zo verleent art. 16 R.v.St.-Wet aan de afdeling administratie een arrestbevoegdheid krachtens welke zij uitspraak moet doen in volle rechtsmacht over bepaalde beroepen m.b.t. onder meer de gemeenteraadsverkiezingen en de O.C.M.W. Deze bevoegdheid kan uit haar aard zelf moeilijk aanleiding geven tot een conflict van attributie. Vóór de totstandkoming van de Raad van State kwam deze bevoegdheid toe aan de Koning en niet aan de gewone rechter⁵².

⁴⁹ B.S., 19 juni 1971.

⁵⁰ Het begrip «bevoegd» wordt als volgt geïnterpreteerd: «Gewoon de hoedanigheid van tot oordelen bekwaam te zijn». De Raad van State heeft niet te onderzoeken of de gewone rechter de eis tot herstelvergoeding gegrond zou verklaren. Dit is de bevoegdheid van de gewone rechter (MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 653 en 659, nrs. 658 en 664).

⁵¹ Dit zou anders zijn mocht men een engere interpretatie hantieren. De Raad van State zou dan bij het vaststellen van zijn bevoegdheid mogen nagaan of de gewone rechter de eis tot herstelvergoeding gegrond zou verklaren. In de rechtsleer wordt dit evenwel niet aanvaard (HUBERLANT, C., «Essai de délimitation de la compétence du Conseil d'Etat avec celle des cours et des tribunaux au contentieux d'indemnité», *Miscellanea W.J. Ganshof van der Meersch*, III, Brussel, Bruylant, 1972, 517; «Il est évident au plus haut point paradoxal que pour statuer sur sa propre compétence une jurisprudence doive se prononcer sur le bien-fondé d'une demande ressortissant à la compétence d'une autre juridiction»; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 653, nr. 658).

⁵² DEBAEDTS, F., «De gemeenteraadsverkiezingen en de Raad

van State», *De Gem.*, 1961, 162; DUMONT, M., «La jurisprudence du Conseil d'Etat en matière d'élections communales», *R.J.D.A.*, 1953, 161; LAMBRECHTS, W., «De wet van 5 juli 1976 tot wijziging van de kieswetgeving», *R.W.*, 1976-77, 239-249; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 665, nr. 668.

17. 3) *Artikel 14 R.v.St.-Wet, eerste lid, laatste zinsdeel.* Krachtens deze bepaling is de Raad van State bevoegd voor beroepen tot nietigverklaring die worden ingesteld tegen administratieve beslissingen in betwiste zaken. De Raad treedt dan op als gemeenrechtelijke cassatierechter voor de beslissingen van de administratieve rechtscolleges. De grondwettelijke basis van deze bevoegdheid ligt in art. 93 Gw., dat de mogelijkheid biedt om geschillen over politieke rechten bij wet aan de bevoegdheid van de gewone rechter te onttrekken. Het ligt voor de hand dat op deze algemene toegewezen bevoegdheid van de Raad van State, vervat in art. 14, eerste lid, laatste zinsdeel, door de wetgever weer uitzonderingen kunnen worden gemaakt. Zo kan uitzonderlijk het Hof van Cassatie opnieuw bevoegd worden verklaard in plaats van de Raad van State. We hebben dan te maken met de hierboven reeds besproken «gemengde procedures»⁵³.

18. Wanneer de Raad van State wordt geadieerd met toepassing van art. 14, eerste lid, laatste zinsdeel, is het noodzakelijk dat hij zijn bevoegdheid onderzoekt. Het Hof van Cassatie zal, wanneer het geadieerd wordt in het raam van een conflict van attributie, eveneens moeten onderzoeken of de Raad van State al dan niet bevoegd was. In dit onderzoek staan de artikelen 92 en 93 Gw., die de bevoegdheid regelen van de geschillen m.b.t. subjectieve (politieke en burgerlijke) rechten, centraal. Voor geschillen m.b.t. burgerlijke rechten geldt dat zij tot de uitsluitende bevoegdheid van de gewone rechter behoren. Geschillen m.b.t. politieke rechten behoren in principe ook tot de bevoegdheid van de gewone rechter, tenzij de wetgever een ander rechtsprekend college bevoegd heeft gemaakt.

Om de problemen bij het omschrijven van politieke en burgerlijke rechten te vermijden⁵⁴ wordt in het raam van de

van State», *De Gem.*, 1961, 162; DUMONT, M., «La jurisprudence du Conseil d'Etat en matière d'élections communales», *R.J.D.A.*, 1953, 161; LAMBRECHTS, W., «De wet van 5 juli 1976 tot wijziging van de kieswetgeving», *R.W.*, 1976-77, 239-249; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 665, nr. 668.

⁵³ VAN DER STICHELE, A., «Procedure voor de Raad van State en administratieve rechtscolleges», *T.B.P.*, 1981, (90), 95.

⁵⁴ De inhoudelijke omschrijving van burgerlijke en politieke rechten is steeds een moeilijke onderneming geweest (LENAERTS, H., o.c., 190, nr. 215). Twee arresten van het Hof van Cassatie zijn hiervan een duidelijk voorbeeld (Cass., 21 december 1956, *Pas.*, 1957, I, 430, met conclusie van de adv.-gen. Ganshof van der Meersch, *R.C.J.B.*, 1957, 163, met noot van A. MAST, en Cass., 28 mei 1958, *Pas.*, 1958, I, 1057, met conclusie van de adv.-gen. Depelchin). In het eerste arrest werd het recht op werkloosheidsuitkering als een politiek recht gekwalificeerd en in het tweede arrest werd het recht op een militair pensioen als een burgerlijk recht beschouwd (LENAERTS, H., «Recente rechtspraak van het Hof van Cassatie over burgerlijke en politieke rechten», *R.W.*, 1958-59, (193), 197; MAST, A., «De administratieve rechtsmacht en de Grondwet», *T.B.P.*, 1956, 75-76; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., o.c., 513-517, nrs. 537-540).

bevoegdheidsverdeling een organiek criterium gehanteerd. Aangezien de rechter de grondwettigheid van een wet niet mag onderzoeken⁵⁵, moet hij het politiek karakter van een recht aanvaarden, wanneer de wetgever de geschillen over dat recht niet aan de uitsluitende bevoegdheid van de gewone rechter heeft voorbehouden.

Bijgevolg, wanneer de wetgever een recht aan de exclusieve kennisneming van de rechterlijke macht heeft onttrokken, is het geen burgerlijk recht.

Drie gevallen kunnen zich voordoen. Allereerst bestaat de mogelijkheid dat de wet geen kwalificatie van het subjectieve recht geeft en bijgevolg in het onzekere laat of het gaat om een burgerlijk recht dan wel om een politiek recht. Door de toepassing van de artikelen 92 en 93 Gw.⁵⁶ is de gewone rechter bevoegd. Vervolgens is het mogelijk dat de wet de betwisting betreffende een subjectief recht aan de kennisneming van een administratief rechtscollege opdraagt. In dat geval heeft men te maken met een politiek recht⁵⁷. Ten slotte kan de wetgever de bevoegdheid om te oordelen over een subjectief recht uitdrukkelijk toekennen aan een gewoon rechtscollege. In dit geval blijft het onduidelijk of dit subjectief recht politiek dan wel burgerlijk is⁵⁸.

Kortom, voor de gewone rechter is het van minder belang te weten of een bepaald subjectief recht een politiek recht of een burgerlijk recht is⁵⁹. Waar het voor de hoven

en rechtbanken in de eerste plaats op aankomt, is te weten of zij bevoegd zijn en niet of zij bij uitsluiting bevoegd zijn⁶⁰.

19. 4) *Artikel 14, eerste lid, eerste zinsdeel*. De afdeling administratie van de Raad van State is krachtens deze bepaling bevoegd om bij wijze van arresten uitspraak te doen over beroepen tot nietigverklaring wegens machtsoverschrijding van akten en reglementen van de onderscheiden

— i.t.t. de proc.-gen. — de oplossing van het bevoegdheidsprobleem niet in de ontleding van de aard van het betrokken subjectief recht, maar in de uitdrukkelijke wilsuiting van de wetgever.

⁶⁰ MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., *Overzicht van het Belgisch Administratief Recht*, Brussel, Story, 1986, 514, nr. 538.

Terloops kan worden aangestipt dat men in het raam van art. 6.1 E.V.R.M. men eveneens geconfronteerd wordt met de kwalificatie van het begrip «burgerlijk recht». Op nationaal vlak is het formeel criterium volkomen verantwoord, aangezien het normaal is (onder voorbehoud van de controle door een grondwettelijk hof, waar dit bestaat) dat de rechter zich schikt naar de beslissing van de (grond-)wetgever die bevoegd is om een subjectief recht rechtstreeks of onrechtstreeks te kwalificeren en om dienovereenkomstig de bevoegdheid van de rechtsprekende organen te regelen. Om uit te maken of art. 6 van het E.V.R.M. toepasselijk is op een bepaald geschil, is het nationaal organiek criterium van weinig belang. Er wordt immers aangenomen dat het begrip burgerlijke rechten in art. 6.1 E.V.R.M. een zelfstandig begrip is, dat slechts subsidiair mede aan de hand van de systematiek van het nationale recht wordt geïnterpreteerd. Dit blijkt uit de recente rechtspraak van het Europees Hof: Eur. Hof, § 34; Eur. Hof, Deumeland, 29 mei 1986, §§ 60-73; Eur. Hof, Feldbrugge, 29 mei 1986, §§ 26-39. Een algemeen aanvaarde interpretatie van dit begrip bestaat evenwel niet. Raadpleeg ook: BUERGENTHAL, T. en KENEWIG, W., «Zum Begriff der Civil Rights in Artikel 6, Absatz I der Europäischen Menschenrechtskonvention», *Archiv des Völkerrechts*, 1967, 393-411; DUBOIS, P., «L'article 6 de la convention européenne et les procédures administratives et disciplinaires», noot onder Europees Hof van de Rechten van de Mens, 28 juni 1978, *Cahiers de droit européen*, 1979, 412; GREMENTIERI, V., «La convention européenne des droits de l'homme et le procès civil», *Revue trimestrielle de droit européen*, 1969, 463; LEMMENS, P., «Het geheim karakter van tuchtprocedures», *R.W.*, 1979-80, 1665-1682; LYBEER, B., «Het König-arrest — Recht op eerlijke berechting in administratieve en fiscale zaken?», *R.W.*, 1979-80, 209-214; MAST, A., «Art. 6, lid 1, van de Europese Conventie voor de rechten van de mens en de betekenis van het begrip 'burgerlijke rechten en verplichtingen' alsmede van bepaalde door dit artikel opgelegde vormen», *Europees Strafrecht, Colloques européens*, U.L.B., 1970, (111), 122-123; RASENACK, C., «Civil rights and obligations or droits et obligations de caractère civil, two crucial legal determinations in art. 6 al. 1 of the european convention for the protection of human rights and fundamental freedoms», *Revue des droits de l'homme*, III, 1970, (51), 57; VANDEN BOSCH, Y., «Annulatieberoep na vordering bij onbevoegd rechtscollege», noot onder R.v.St., Vercammen, nr. 24689, 26 september 1984, *R.W.*, 1984-85, (1582), 1593, nr. 2; VELU, J., «Le problème de l'application aux juridictions administratives des règles de la convention européenne des droits de l'homme relatives à la publicité des audiences et des jugements», *Rev. Dr. Int. Comp.*, 1961, 129 e.v.; VELU, J., conclusie bij Cass., 14 april 1983, *J.T.*, 1983, 607-619, *Pas.*, 1983, I, 867; WIARDA, G.J., «Extensieve en restrictieve verdragstoepassing door het Europees Hof voor de rechten van de mens; een middenkoers?», in *Ad Personam*, opstellen aangeboden aan prof. mr. Ch. J. Enschedé ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, Zwolle, Tjeenk Willink, 1981, 371-385.

⁵⁵ Zie o.m. ALEN, A., «De raadsels van artikel 107 van de Belgische Grondwet», *R.W.*, 1983-84, 1733-1756; DELVA, J., «Actualiteit van de confrontatie van de rechter met de toetsing van de wet aan de Grondwet», *T.B.P.*, 1978, 379-395; MAST, A. en DUJARDIN, J., *Overzicht van het Belgisch grondwettelijk recht*, Gent, Story, 1985, 459-462, nr. 397; RIMANQUE, K., «Overwegingen naar aanleiding van het cassatiearrest van 3 mei 1974 inzake Le Compte tegen de Orde der Geneesheren», *T.B.P.*, 1974, 255-271; in andere zin: DE MEYER, J., noot onder Cass., 3 mei 1974, *R.W.*, 1974-75, 102-108; VAN WELKENHUYZEN, A., «L'attribution de pouvoirs spéciaux et le contrôle judiciaire de la constitutionnalité des lois — A propos de l'arrêt de la Cour de cassation du 3 mai 1974», *J.T.*, 1974, 577-584.

Een beperkte uitzondering geldt voor het Arbitragehof (MAST, A. en DUJARDIN, J., *ibid.*, 462, nr. 397; raadpleeg in dit kader ook DUMONT, H., «Le contrôle de la constitutionnalité des lois et des décrets en Belgique: fonction juridictionnelle ou politique», in *Fonction de juger et pouvoir judiciaire: transformations et déplacements*, GERARD, P., OST, F. en VAN DE KERCKHOVE, M. (red.), Brussel, Publ. des Fac. univ. Saint-Louis, 1983, 71-174.

⁵⁶ O.m. Cass., 27 november 1952, *Pas.*, 1953, I, 189; R.v.St., Launois, nr. 3084, 21 januari 1954; R.v.St., College der Heilige Drievuldigheid, nr. 6379, 20 juni 1958; R.v.St. Petit, nr. 9225, 6 maart 1962; R.v.St., Locquet, nr. 9301, 10 april 1962; R.v.St., Picavet, nr. 19164, 3 oktober 1978; R.v.St., De Kunst, nr. 19225, 30 oktober 1978.

⁵⁷ Cass., 21 december 1956, *Pas.*, 1957, I, 430, met conclusie van de adv.-gen. Ganshof van der Meersch.

⁵⁸ Cass., 3 maart 1972, *T.B.P.*, 1972, 186-191, met conclusie van de proc.-gen. Ganshof van der Meersch, *R.C.J.B.*, 1973, 431-472; R.v.St., Mertens en Maraitte, nr. 17060, 5 juni 1975; R.v.St., Royen, nr. 17406, 30 januari 1976; DELVA, J., «Overheidsaansprakelijkheid en legaliteitstoetsing», *T.B.P.*, 1975, 199-200.

⁵⁹ Cass., 3 maart 1972, *T.B.P.*, 1972, 186-191, met conclusie van de proc.-gen. Ganshof van der Meersch. Uit dit arrest blijkt duidelijk dat de analyse van subjectieve rechten in politieke en burgerlijke rechten niet noodzakelijk is. In dit arrest zocht het Hof

administratieve overheden. In tegenstelling tot art. 14, eerste lid, laatste zinsdeel, krachtens hetwelk de Raad van State optreedt als cassatierechter, betreft het eerste zinsdeel een objectief contentieux. Wanneer de afdeling administratie de gegrondheid van een dergelijk beroep erkent, vernietigt hij de bestreden bestuurshandeling. Hij doet evenwel geen uitspraak over het subjectief recht van de verzoeker. De gevolgen van de vernietiging zijn niet beperkt tot de partijen die bij de beslissing zijn betrokken, maar gelden *erga omnes*.

Omdat aan de gewone rechtscolleges principieel de mogelijkheid is ontzegd om een administratieve beslissing te vernietigen, kan men de vraag stellen of conflicten van attributie in dit kader wel mogelijk zijn. Men stelt evenwel vast dat verschillende vernietigingsarresten van de Raad van State door het Hof van Cassatie zijn vernietigd.

20. De oorzaak van de onenigheden tussen de Raad van State en het Hof van Cassatie ligt niet in een afwijkende opvatting bij de Raad van State over de kwalificatie van subjectieve rechten als burgerlijk en politiek. Zowel de afdeling administratie als de afdeling wetgeving van de Raad passen het organiek criterium toe⁶¹.

De moeilijkheden ontstaan echter naar aanleiding van de vraag of een subjectief recht al dan niet het voorwerp van het geschil is. Het komt er bijgevolg op neer na te gaan of een subjectief recht, waarvan de bescherming door de wetgever niet aan de Raad van State is opgedragen, het voorwerp van het geschil is.

In zijn arrest van 27 november 1952⁶² heeft het Hof van Cassatie duidelijk gesteld dat, al wordt de bevoegdheid door de aard van de eis bepaald, de Raad van State niet noodzakelijk bevoegd is, wanneer het beroep volgens zijn bewoordingen strekt tot de vernietiging van een beslissing uitgaande van een administratieve overheid⁶³. Het Hof onderstreepte in dit arrest immers, zoals het trouwens in zijn latere rechtspraak meermaals heeft bevestigd⁶⁴, dat de bevoegdheid van de rechtsprekende organen bepaald wordt door het «werkelijk object» van het beroep⁶⁵.

⁶¹ R.v.St., Leys, nr. 2151, 28 januari 1953; R.v.St., Christophe, nr. 2199, 12 februari 1953; R.v.St., De Mynck, nr. 2243, 4 maart 1953; R.v.St., Van Houtte, nr. 4500, 14 juli 1955; R.v.St., Baeckelsmans, Jackmaert en Neve, nrs. 9674, 9675, 9676, 6 november 1962; R.v.St., Segers, nr. 13618, 10 juli 1969; Advies afdeling wetgeving R.v.St., *Parl. St. Kamer*, 1958-59, nr. 291/1, 3; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 515, nr. 539.

⁶² Cass., 27 november 1952, *Arr. Verbr.*, 1953, 164, met conclusie van de proc.-gen. Cornil.

⁶³ VANDERSTICHELE, A., «Procedure voor de Raad van State en administratieve rechtscolleges», *T.B.P.*, 1981, (90), 112.

⁶⁴ Cass., 27 november 1952, *Pas.*, 1953, I, 184; Cass., 27 november 1957, *Pas.*, 1958, I, 328; Cass., 27 april 1961, *Pas.*, 1961, I, 920; zie eveneens Cass., 11 januari 1952, *Pas.*, 1952, I, (248), 252, met conclusie van de proc.-gen. Cornil; Cass., 2 juli 1954, *Pas.*, 1954, I, 955, met conclusie van de proc.-gen. Cornil; Cass., 24 juni 1981, *R.W.*, 1980-81, (114), 117.

⁶⁵ Dit standpunt wordt ook ingenomen door de Raad van State. Zie o.m.: R.v.St., Broers e.a., nr. 236943, 30 september 1986 (inzake Happart - burgemeester), overweging 4.2; R.v.St., Motte e.a., nr. 26941, 30 september 1986 (inzake Thiery - burgemeester), overweging 1.1.1; R.v.St., Walraet, nr. 26942, 30 september 1986 (inzake de Grunne - burgemeester), overweging 1.1.1, *R.W.*, 1986-87, ...

Wanneer blijkt dat het beroep bij de Raad van State strekt tot vernietiging van een beslissing waarbij het bestuursorgaan de verplichtingen zou hebben geschonden, die het bij overeenkomst op zich zou hebben genomen, dan is het werkelijk doel van het beroep de erkenning van een subjectief recht waarvan de bescherming door de wetgever niet aan de Raad van State is opgedragen⁶⁶.

Als het werkelijk voorwerp van de vordering niet de erkenning is van een subjectief recht, maar de wettigheid van een verordenende bepaling die op een algemene en onpersoonlijke wijze een nieuwe regeling vaststelt betreffende bijvoorbeeld de uitbetaling van geldelijke voordelen, dan is de Raad van State bevoegd⁶⁷. Een geschil dat daarentegen de rechtmatigheid betreft van bijvoorbeeld de terugvordering van sommen zoals van toelagen voor de uitoefening van hogere functies, die ten onrechte zouden zijn uitgekeerd, behoort, volgens de Raad van State, tot de uitsluitende bevoegdheid van de gewone rechter.

21. Wanneer een beroep op de Raad van State werkelijk de vernietiging van een akte van een administratieve overheid tot voorwerp heeft, dan verliest zo een administratieve akte het karakter niet van een door de Raad van State vernietigbare akte omdat de effectieve vernietiging ervan in bijkomende orde een weerslag zou hebben op subjectieve, inzonderheid burgerlijke rechten⁶⁸. Zo oordeelde het Hof van Cassatie dat een beroep tot nietigverklaring door een machinist van een beslissing houdende inhouding van wedde, als tuchtmaatregel door de N.M.B.S. opgelegd, geen inbreuk is op het beginsel van de bevoegdheid van de rechterlijke macht als het beroep werkelijk de nietigverklaring van een tuchtmaatregel beoogt⁶⁹.

Om na te gaan of een vernietigingsberoep voor de Raad van State als werkelijk voorwerp een subjectief recht heeft, moet worden onderzocht of aan de administratieve overheid een zekere beoordelingsvrijheid dan wel een gebonden bevoegdheid is gegeven. Als de wet of het in overeenstemming met de wet vastgestelde reglement aan een rechtsonderhorige bijvoorbeeld een wedde, een pensioen of enig ander voordeel toekent, zonder dat hierdoor aan de administratie een appreciatiebevoegdheid is gegeven betreffende de concrete situatie van de betrokkene, is deze houder van een subjectief recht, waarvan de inhoud door de wet of door het reglement is vastgesteld⁷⁰.

De administratieve overheid beschikt dan over een gebonden bevoegdheid. De beslissing waarbij de overheid bijvoorbeeld die wedde of dat pensioen vaststelt, is geen constitutieve beslissing waardoor, in de interne rechtskring van het bestuur, het bestaan van een rechtstreeks uit de wet voortkomende verplichting tot het betalen van een bepaald wedde- of pensioenbedrag wordt erkend. Een dergelijke de-

⁶⁶ Zie de verwijzingen in voetnoot 61.

⁶⁷ R.v.St., Casaer, nr. 17412, 3 februari 1976; MAST, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 623, nr. 635.

⁶⁸ Zie CORNIL, L., conclusie bij Cass., 11 januari 1952, *T.B.P.*, 1952, 43; Cass., 27 november 1957, *Arr. Verbr.*, 1958, 190; DUJARDIN, F., conclusie bij Cass., 24 juni 1981, *R.W.*, 1981-82, 117.

⁶⁹ Cass., 27 november 1957, *Arr. Verbr.*, 1958, 190, *Pas.*, 1958, I, 328. Dit arrest bevestigt R.v.St., Hennard, nr. 6528, 2 juli 1958.

⁷⁰ MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 666-668, nr. 669.

claratieve beslissing heeft ten opzichte van de schuldeiser geen bindende kracht. De bescherming van het betrokken subjectief recht behoort, behoudens andersluidende wetsbepaling, tot de bevoegdheid van de gewone rechter, die uitspraak zal doen over het al dan niet aanwezig zijn van de voorwaarden waarvan het bestaan van dat recht afhangt⁷¹. Een beroep op de Raad van State is bijgevolg niet mogelijk, ook al wordt dit in de vorm van een annulatieberoep gevraagd⁷². Slechts als de administratieve overheid over een zekere beoordelingsvrijheid beschikt bij de uitoefening van haar bevoegdheid en het haar toekomt te oordelen over de feitelijke gegevens waarvan het bestaan van een subjectief recht afhangt, zal de burger niet over een vordering van volle rechtsmacht beschikken, maar over een beroep wegens machtsoverschrijding⁷³.

Constitutieve administratieve handelingen van administratieve overheden kunnen bij de Raad van State met een annulatieberoep op grond van art. 14 R.v.St.-Wet worden bestreden, tenzij zij door een uitdrukkelijke wetsbepaling aan dat beroep onttrokken zijn. Een recente toepassing van dit principe vindt men in de arresten van de Raad van State in zake Thiery, de Grunne en Happart, de burgemeesters van resp. Linkebeek, Wezembeek-Oppem en Voeren⁷⁴. In deze arresten verwierp de Raad van State de declinatoire exceptie van de verwerende en de tussenkomenende partijen, die gebaseerd werd op de motivering dat de Raad van State niet bevoegd is omdat het zou gaan om een geschil over een politiek recht als bedoeld in art. 93 van de Grondwet. De Raad van State argumenteerde als volgt: «Overwegende dat de exceptie niet gegrond is; dat zowel het Hof van Cassatie als de Raad van State aannemen dat overeenkomstig wat genoemd wordt de leer van het werkelijke voorwerp, de Raad van State op grond van de artikelen 92 en 93 van de Grondwet slechts dan onbevoegd is wanneer de bestreden individuele handeling bestaat in de weigering van een administratieve overheid een verplichting na te komen die beantwoordt aan een subjectief recht van de verzoeker

en wanneer bovendien het aangevoerde annulatiemiddel de schending is van de rechtsregel die deze verplichting vestigt; dat het huidige beroep noch wat het petitum noch wat de causa petendi betreft op enige manier onder die omschrijving valt». Volgens de Raad van State was er bovendien geen sprake van een subjectief recht. Omdat niemand het recht op een bepaald ambt van burgemeester rechtstreeks uit een wet of uit een verordening put. De hoedanigheid van burgemeester van een bepaalde gemeente kan men slechts verkrijgen door een individuele *constitutieve* handeling van een administratieve overheid m.n. door een benoeming door de Koning. Omdat geschillen m.b.t. deze constitutieve handeling door geen enkele wetsbepaling aan de annulatiebevoegdheid van de Raad van State is onttrokken, oordeelde de Raad dat hij bevoegd was⁷⁵.

22. Een bijkomende moeilijkheid ontstaat wanneer de administratieve besluitvorming in verschillende fasen plaatsheeft.

In dit raam is de vraag gerezen of de Raad van State bevoegd is kennis te nemen van een annulatieberoep tegen een beslissing van een toezichthoudende overheid waarbij een declaratieve beslissing⁷⁶ van een lagere overheid is vernietigd⁷⁷. Volgens het Hof van Cassatie⁷⁸ is de Raad van State bevoegd omdat een dergelijk beroep er niet toe strekt bij de Raad van State een betwisting betreffende de betaling (bv. van een wedde of een pensioen) aanhangig te maken, maar wel een eis tot nietigverklaring van een beslissing van de toezichthoudende overheid. Met een dergelijk beroep beoogt men enkel te doen beslissen dat de overheid haar toezicht op een beslissing van een lagere overheid wettig of onwettig heeft uitgeoefend.

Samengevat heeft het Hof van Cassatie tot op heden de stelling onderschreven dat louter declaratieve beslissingen van administratieve overheden (bijvoorbeeld tot vaststelling van een pensioen of een wedde) voor de betrokkene geen bindende kracht hebben en dat die betrokkene zich steeds tot de gewone rechtbanken kan wenden voor een uitspraak over het bestaan en de omvang van zijn recht. Het Hof verwierpt evenwel de opvatting dat de lagere overheid, als zij de wettigheid betwist van het administratieve toezicht dat op een door haar genomen declaratieve beslissing is uitgeoefend, aan de Raad van State een betwisting over een subjectief recht voorlegt.

23. Een laatste probleem dat is gerezen in het kader van de aflijning van de vernietigingsbevoegdheid van de Raad van State ex art. 14, eerste lid, eerste zinsdeel, en de

⁷¹ HUBERLANT, C., «Le Conseil d'Etat et la compétence générale du pouvoir judiciaire établie par les articles 92 et 93 de la constitution», *J.T.*, 1960, (73), 153; R.v.St., Selleslagh, nr. 5824, 15 oktober 1957; R.v.St., Lauwereins, nr. 6105, 4 maart 1958; R.v.St., Matte, nr. 9038, 15 december 1961; R.v.St., Plips, nr. 9189, 20 februari 1962; R.v.St., Martin, nr. 10412, 4 februari 1964; R.v.St., Hendrickx, nr. 12941, 8 mei 1968; R.v.St., Van Kerkoven, nr. 18475, 11 oktober 1977; R.v.St., Denis, nr. 20159, 6 maart 1980; R.v.St., Loppe, nr. 20160, 6 maart 1980.

⁷² R.v.St., Tulkens, nr. 19309, 5 december 1978, *T.B.P.*, 1979, 347-348, met noot; R.v.St., nr. 17442, 17 februari 1976; R.v.St., D'Haeselaer, nr. 17648, 18 mei 1976: de rechtsonderhorige zal zich tot de gewone rechter moeten wenden als aan de administratieve overheid geen discretionaire beoordelingsbevoegdheid is gelaten w.b. het vervuld zijn van de voorwaarden waaronder het recht wordt verkregen. Zie ook R.v.St., Brusselse Agglomeratie, nr. 19310, 5 december 1978 (dit arrest werd door het Hof van Cassatie vernietigd; Cass., 24 juni 1981, *R.W.*, 1981-82, 114-123, met conclusie van de proc.-gen. Dumon).

⁷³ R.v.St., Delmée, nr. 8728, 6 juli 1961; R.v.St., Quetin, nr. 8747, 12 juli 1961; R.v.St., Wilkin, nr. 11328, en Dumont, nr. 11329, 24 juni 1965; MAST, A., ALEN, A. en DUJARDIN, J., *o.c.*, 667, nr. 669.

⁷⁴ Zie de verwijzingen in voetnoot 65.

⁷⁵ Tegen arrest nr. 26943 werd — zoals reeds aangestipt — een voorziening in cassatie ingediend door de Belgische Staat en J. Happart (art. 33, eerste lid, tweede zinsdeel, R.v.St.-Wet).

⁷⁶ Bijvoorbeeld de vaststelling van de betalingsplicht van de overheid van de wedde of het pensioen van een ambtenaar of van een bediende.

⁷⁷ Omtrent de aflijning van de bevoegdheid van de Raad van State bestond dienaangaande een discrepantie tussen de opvattingen van de vierde en de zesde kamer van de afdeling administratie van de Raad van State. Raadpleeg hierover REYNTJENS, F. en PEETERS, B., «Kroniek van grondwettelijk en administratief recht (1980-82)», *R.W.*, 1984-85, 994-995, nrs. 37-38, met verwijzingen naar de rechtspraak.

⁷⁸ Cass., 24 juni 1981, *R.W.*, 1981-82, 114, met conclusie van de proc.-gen. Dumon; *T.B.P.*, 1982, 130.

bevoegdheid van de gewone rechter, betreft de reikwijdte van het rechtsherstel dat de Raad van State bij een vernietigingsarrest kan verlenen⁷⁹. Over deze problematiek heeft het Hof van Cassatie uitspraak gedaan in zijn 33e arrest over conflicten van attributie⁸⁰. De vraag werd gesteld of de Raad van State bevoegdheid heeft om, naast het uitspreken van de vernietiging, te bepalen hoe de bevoegde administratieve overheid het rechtsherstel dient te bewerkstelligen en als gevolg daarvan, het bestuur te veroordelen om bepaalde handelingen te verrichten of niet te verrichten. Omdat de feitelijke gegevens van het arrest Zoete II elders reeds verscheidene malen zijn uiteengezet⁸¹, kan hier worden volstaan met de weergave van de rechtsoपlossing van de Raad van State en het hiervan afwijkend standpunt van het Hof van Cassatie.

De Raad van State gaat ervan uit dat het gezag van gewijsde van een vernietigingsarrest niet beperkt blijft tot het dictum ervan, maar zich ook uitstrekt tot de vernietigingsgrond die er de noodzakelijke ondersteuning van vormt⁸². Dit gezag van gewijsde geldt erga omnes. Traditioneel wordt aangenomen dat de Raad van State niet mag bevelen hoe een vernietigingsarrest moet worden uitgevoerd. Het komt de Raad bijvoorbeeld niet toe te beslissen dat een bepaalde maatregel moet worden getroffen. De Raad van State mag zich niet in de plaats stellen van het bestuur⁸³. Doorgaans geeft de Raad van State nochtans aan het bestuur vingervijzingen over de wijze waarop het rechtsherstel dat met de vernietiging wordt nagestreefd, moet worden verleend⁸⁴.

In de recente rechtspraak van de Raad van State — voornamelijk m.b.t. examenaangelegenheden — worden die wenken in de motieven dermate gedetailleerd en nauwkeurig uiteengezet dat de overheid door het declaratief effect van de vernietigingsgrond in werkelijkheid geen appreciatiebevoegdheid meer overhoudt en zonder meer verplicht wordt aan de geadmistriceerde een volledige voldoening te

geven. Hoewel deze richtlijnen «inhoudelijk» neerkomen op een veroordeling, had de Raad van State tot het arrest Zoete II de overheid nooit formeel veroordeeld⁸⁵. In het dispositief van het arrest Zoete II wordt weliswaar geen eigenlijke veroordeling uitgesproken, niettemin wordt een beslissing gewezen die niet enkel inhoudelijk maar ook formeel een werkelijke veroordeling is. De Raad beschouwt zijn beslissing immers als de juridische grondslag voor de oplegging van een dwangsom. Het veroordelen tot betaling van een dwangsom zou geen zin hebben indien er krachtens het arrest geen voorafgaande verplichting bestond tot het verrichten van een bepaalde daad of het tot stand brengen van een bepaalde rechtshandeling of rechtstoestand⁸⁶.

Het Hof van Cassatie besliste in zijn arrest van 23 maart 1984 dat de Raad van State door aldus te oordelen zijn bevoegdheid overschrijdt en uitspraak doet over een geschil dat uitsluitend tot de bevoegdheid van de rechtscollages van de rechterlijke orde behoort. Het Hof zegt dat de Raad van State in zijn motieven «in werkelijkheid rechtsherstel beveelt door zijn consideransen omtrent de vernietigingsgrond en omtrent de wijze waarop het herstel overeenkomstig de wet zou moeten geschieden om gepast en volledig te zijn, verkeerdelijk te verheffen tot een beslissing tot rechtsherstel die in de vernietiging besloten zou zijn». Volgens het Hof behoort evenwel «elk geschil betreffende het herstel van een op onrechtmatige wijze gekrenkt recht, hetzij burgerlijk, hetzij politiek, tot de uitsluitende bevoegdheid van de rechtbanken van de Rechterlijke Macht». Dit beginsel geldt ook wanneer die rechtskrenking haar oorsprong vindt in een foutieve handeling of beslissing van een bestuursoverheid, die tot vernietiging door de Raad van State aanleiding zou kunnen geven⁸⁷. Het Hof leidt hieruit dan ook af dat de Raad van State niet bevoegd was om over het gevorderde rechtsherstel uitspraak te doen⁸⁸.

C. De procedure voor het Hof van Cassatie bij conflicten van attributie

24. In het geval van een conflict van attributie kan de voorziening in cassatie zowel worden ingesteld door een

⁷⁹ Zie hierover: R.v.St., Zoete II, nr. 22446, 8 juli 1982; Cass., 23 maart 1984, R.W., 1984-85, 15, met conclusie van de proc.-gen. Krings; OPDEBEEK, I, en REYNTJENS, F., «Kroniek van grondwettelijk en administratief recht (1983-85)», R.W., 1986-87, (1), 24-27; VAN OEVELEN, A., «Tot hoever mag het door de Raad van State verleende rechtsherstel bij een vernietigingsarrest reiken? Enige beschouwingen bij het cassatiearrest van 23 maart 1984», R.W., 1984-85, 1414 e.v.

⁸⁰ Voor een volledige lijst van de overige 32 arresten die het Hof van Cassatie inzake conflicten van attributie heeft gewezen zie men REYNTJENS, F. en PEETERS, B., o.c., R.W., 1983-84, 994. In die lijst zijn twee fouten geslopen. Lees daarom: 17. Cass., 27 februari 1957 ... en 26. Cass., 3 september 1970 ...niet-ontvankelijk.

⁸¹ Zie de verwijzingen in voetnoot 79.

⁸² R.v.St., Zoete II, nr. 22446, 8 juli 1982, rechtsoverwegingen nrs. 8.3.3.1 tot 8.3.3.4. Zie ook R.v.St. Tibax, nr. 20599, 30 september 1980, rechtsoverwegingen nrs. 2.1 en 2.2.

⁸³ Zie VAN OEVELEN, A., o.c., R.W., 1984-85, (1414), 1420, nr. 6, met uitvoerige verwijzingen naar de rechtsleer en de rechtspraak in voetnoot 24.

⁸⁴ R.v.St., Van Lantschoot, nr. 11533, 1 december 1965; R.v.St., N.V. Ondernemingen Jan De Nul, nr. 14435, 12 januari 1971; R.v.St., Sabbe, nr. 15629, 18 december 1972; OPDEBEEK, I., en REYNTJENS, F., o.c., R.W., 1986-87, (1), 24, nr. 45; VAN OEVELEN, A., o.c., R.W., 1984-85, (1413), 1421.)

⁸⁵ VAN OEVELEN, A., o.c., R.W., 1984-85, 1423, nr. 7.

⁸⁶ KRINGS, E., conclusie bij Cass., 23 maart 1984, R.W., 1984-85, 24, nrs. 7-8; OPDEBEEK, I., en REYNTJENS, F., o.c., R.W., 1986-87, 25, nr. 46.

⁸⁷ Zie VAN OEVELEN, A., o.c., R.W., 1984-85, 1424, nr. 8, met uitvoerige verwijzingen in de voetnoten 38-40.

⁸⁸ Op de omstreden vraag of deze uitspraak van het Hof van Cassatie tot gevolg heeft dat de Raad van State onder geen enkel beding nog kan veroordelen tot een dwangsom, wordt hier niet dieper ingegaan. Zie hierover OPDEBEEK, I, en REYNTJENS, F., o.c., R.W., 1986-87, 26, nrs. 49-50; STORME, M., «Zoute nootjes bij 'zoete' arresten», R.W., 1984-85, 1409-1414; R.v.St., Ramant, nr. 24591, 18 juni 1985. In het arrest van 23 maart 1984 was immers niet zozeer de vraag aan de orde of de Raad van State, wanneer hij een administratieve rechtshandeling vernietigt, de bevoegdheid bezit om een dwangsom op te leggen aan de overheid die de vernietigde beslissing heeft genomen, ten einde de naleving van het vernietigingsarrest kracht bij te zetten. Het arrest behandelt veeleer de vraag naar de reikwijdte van het rechtsherstel dat door de Raad van State kan worden verleend bij een vernietigingsarrest (VAN OEVELEN, A., o.c., R.W., 1984-85, 1413, nr. 1).

particulier als door het actieve bestuur. Omdat in ons rechtstelsysteem de rechter principieel passief blijft, zal geen enkel rechtscollege zelf het initiatief nemen tot dit cassatieberoep.

De procedureregeling voor conflicten van attributie is verschillend naargelang gevorderd wordt op grond van art. 33 of art. 34 R.v.St.-Wet.

I. De regeling voor conflicten op grond van art. 33 R.v.St.-Wet

25. Art. 33, tweede lid, R.v.St.-Wet bepaalt dat het cassatieberoep wordt ingesteld bij request van de belanghebbende partij. Dit kan bijvoorbeeld de administratieve overheid zijn als de Raad van State haar exceptie van onbevoegdheid heeft verworpen. Zij kan er belang bij hebben omdat eventueel van de burgerlijke rechter een voor haar gunstiger uitspraak kan worden verwacht. De verzoekende partij kan evenwel ook een particulier zijn die de zaak voor het Hof van Cassatie brengt wanneer de Raad van State zich bijvoorbeeld onbevoegd heeft verklaard om de administratieve beslissing te vernietigen.

26. De partijen die een voorziening in cassatie willen indienen, moeten hiervoor een verzoekschrift indienen volgens de regels van het Gerechtelijk Wetboek, die gelden voor een gewoon cassatieberoep (artt. 1073-1121 Ger.W.)⁸⁹.

De na te leven vormen en termijnen werden vastgesteld in een besluit van de Regent van 23 augustus 1948 ter uitvoering van art. 33, tweede lid, R.v.St.-Wet⁹⁰.

Dit regentsbesluit laat de procedure van het Gerechtelijk Wetboek grotendeels onaangeroerd. Voor de enkele verschillen kan worden volstaan met een verwijzing naar het regentsbesluit.

27. Het Hof van Cassatie behandelt een voorziening ingediend krachtens art. 33 R.v.St.-Wet in verenigde kamers (art. 33, tweede lid, R.v.St.-Wet).

Als het Hof van Cassatie het arrest van de Raad van State vernietigt, verwijst het Hof de zaak naar de met andere leden samengestelde afdeling administratie, die zich, wat het rechtspunt betreft, schikt naar de beslissing van het Hof⁹¹. De anders samengestelde afdeling administratie is bijgevolg direct gebonden door de beslissing van het Hof van Cassatie. Dit in tegenstelling tot een gewoon eerste cassatiearrest.

II. De regeling voor conflicten op grond van art. 34 R.v.St.-Wet

28. Dit artikel bepaalt dat de bevoegdheidsregeling van deze geschillen wordt vervolgd door de meest naarstige partij en dat ze door het Hof van Cassatie wordt beslecht zoals bepaald voor de regeling van rechtsgebied in burgerlijke zaken.

⁸⁹ Dit verzoekschrift moet, om ontvankelijk te zijn, de handtekening dragen van een advocaat bij het Hof van Cassatie (Cass., 3 september 1970, *Arr. Cass.*, 1971, 10; art. 1080 Ger.W.).

⁹⁰ Reg. Besl. van 23 augustus 1948 (2), *B.S.*, 23-24 augustus 1948, 600.

⁹¹ R.v.St., De Bruecker, nr. 6823, 27 januari 1959.

Het arrest tot regeling van rechtsgebied wordt door het Hof in verenigde kamers uitgesproken. Wat betreft de regeling van rechtsgebied in burgerlijke zaken kan worden volstaan met te verwijzen naar de regeling van de artt. 645-647 Ger.W.

Een probleem rijst evenwel m.b.t. de termijn om een dergelijke voorziening bij het Hof van Cassatie in te stellen. Uit een enge interpretatie van art. 1073 Ger.W. zou men kunnen afleiden dat het inleidend verzoekschrift moet worden ingediend binnen drie maanden nadat de laatste van de twee met elkaar strijdige uitspraken aan de belanghebbende partij is betekend.

Dit leidt tot moeilijkheden, daar bij niet-naleving van die termijn mogelijk twee tegenstrijdige uitspraken, in het geval van een positief conflict, definitief uitvoerbaar zouden zijn en men in het geval van een negatief geschil, niet weet tot welke rechter men zich moet richten⁹². Is de termijn bepaald in art. 1073 Ger.W. echter wel toepasselijk op de procedure voor de regeling van rechtsgebied? Op deze vraag moet o.i. ontkenkend worden geantwoord. De artt. 645-647 Ger.W. stellen geen termijn waarin het verzoekschrift bij het Hof van Cassatie moet worden ingediend. Bovendien kan de voorziening bij het Hof van Cassatie tot regeling van rechtsgebied en bijgevolg ook de voorziening bij hetzelfde Hof voor de conflicten van attributie, geregeld in art. 34 R.v.St.-Wet, niet gezien worden als een bijzonder rechtsmiddel. De voorziening bij het Hof van Cassatie in het raam van art. 33 R.v.St.-Wet is daarentegen wel een bijzonder rechtsmiddel. Voor die procedure is trouwens uitdrukkelijk een termijn bepaald, die krachtens art. 860 Ger.W. een vervaltermijn is.

Zelfs als men zou aannemen dat voor conflicten van attributie de termijn van drie maanden toch toepasselijk is, dan nog is die termijn geen vervaltermijn (art. 860, tweede lid, Ger.W.), omdat dit voor de voorziening tot regeling van rechtsgebied, dat geen rechtsmiddel is, niet uitdrukkelijk is bepaald (art. 860, derde lid, Ger.W.). Dit heeft tot gevolg dat, in geval van een negatief en een positief conflict van attributie, steeds een voorziening in cassatie kan worden ingesteld. De enige beperking waarmee de partijen rekening zullen moeten houden, is de verjaringstermijn van hun vordering (zie infra). Het is immers mogelijk dat het Hof van Cassatie, geadieerd in het kader van een positief conflict van attributie, van oordeel is dat een ander rechtscollege dan de oorspronkelijk geadieerde rechtscolleges bevoegd is of dat het Hof van Cassatie, geadieerd in het kader van een negatief conflict van attributie, oordeelt dat de twee oorspronkelijk geadieerde rechtscolleges zich terecht onbevoegd hebben verklaard.

In het geval van een positief conflict van attributie kan de afwezigheid van een termijn voor voorziening bij het Hof van Cassatie wel hinderlijk zijn voor de rechtszekerheid. Een partij zou immers een voorziening bij het Hof kunnen indienen in de loop van of na de uitvoering door de andere partij van een vonnis. Het argument dat de uitvoerende partij die rechtsonzekerheid kan voorkomen door zelf bij het Hof van Cassatie de vernietiging van de voor hem ongunstige uitspraak te vorderen, overtuigt niet

⁹² DE VISSCHERE, F., *o.c.*, 25-26, nr. 51.

steeds. Men kan zich bv. de situatie indenken waarin de uitvoerende partij geen kennis heeft van het bestaan van een andere — voor hem ongunstige — uitspraak (bv. een verstekvonnis dat nog niet is betekend).

De vervaltermijn van één maand bepaald in art. 646, derde lid, Ger.W. is o.i. wel toepasselijk op conflicten van attributie. Als de eisende partij die termijn laat voorbijgaan, dan is hij vervallen van de regeling van rechtsgebied zonder dat dit dient gelast te worden. Dit belet evenwel niet dat de andere partij nog over de mogelijkheid beschikt om — indien dit voor hem voordelig is — op zijn beurt een verzoekschrift bij het Hof van Cassatie in te dienen, ten einde een arrest te verkrijgen waarin hij wordt gemachtigd de tegenpartij te dagvaarden met het doel het conflict van attributie te laten beslechten.

29. Het Hof van Cassatie kan in het kader van art. 34 R.v.St.-Wet de volgende uitspraken doen :

a) In geval van een positief conflict kan een van de twee uitspraken worden vernietigd als het Hof van Cassatie meent dat een van de twee rechtscolleges onbevoegd was. Is het Hof van oordeel dat geen van beide rechtscolleges bevoegd was, dan worden de twee uitspraken vernietigd. Wanneer het Hof van Cassatie oordeelt dat zowel de Raad van State als de gewone rechter zich ten onrechte bevoegd hebben verklaard omdat een derde rechtscollege bevoegd is, dan rijst de vraag of het Hof de zaak moet verwijzen naar dit bevoegde college. F. De Visschere is van oordeel dat in dat geval het Hof de twee uitspraken moet vernietigen zonder verwijzing⁹³. Hij merkt op dat het niet is uitgesloten dat de eiser door de inmiddels ingetreden verjaring belet zal worden de vordering voor de bevoegde rechtbank in te stellen. Deze stelling roept enkele bedenkingen op. Artikel 647, eerste lid, Ger. W. bepaalt : «Het (Hof) kan ze ook verwijzen naar een rechter tot wie de partijen zich niet hadden gewend.» Dit artikel houdt bijgevolg de mogelijkheid in tot verwijzing naar het derde bevoegd geachte rechtscollege. Art. 647, eerste lid, Ger. W. bevat evenwel enkel een mogelijkheid en geen verplichting. Ligt de verklaring voor de afwezigheid van een verplichting in de mogelijkheid van een verjaring van de vordering, zodat de eiser geen belang meer heeft bij het verwijzen ? Het antwoord op deze vraag is niet duidelijk. Wanneer het derde bevoegd geachte rechtscollege tot de rechterlijke orde behoort, is er geen probleem. In dat geval is verjaring uitgesloten. Art. 2246 B.W. bepaalt immers : «Ook de dagvaarding voor een onbevoegde rechter stuit de verjaring.» In het geval van een positief conflict van attributie heeft er steeds een stuitende dagvaarding voor een rechtscollege van de rechterlijke orde plaatsgevonden.

Wanneer het derde door het Hof van Cassatie bevoegd geachte rechtscollege (per definitie niet de Raad van State) evenwel tot de administratieve rechtsorde behoort, rijst de vraag of de oorspronkelijke vordering voor de onbevoegde rechter ook dan de verjaring stuit. Dit probleem heeft zich als zodanig nog niet voorgedaan. De Raad van State heeft zich daarentegen wel uitgesproken over het effect van een vordering bij een onbevoegd rechtscollege van de rechterlijke macht op de termijn van beroep bij de Raad van State.

Dit geschiedde in het arrest Vercammen van 26 september 1985⁹⁴. De Raad onderzocht daarin opnieuw⁹⁵ de vraag of de vorderingen ingesteld bij een onbevoegd rechtscollege de termijn van beroep bij de Raad van State niet schorsen, stuiten of verlengen. Volgens de Raad van State kan dit probleem niet worden opgelost met toepassing van art. 2246 B.W. en hij motiveert dit als volgt : «Immers, zelfs indien zou worden aanvaard dat deze bepaling slechts de weergave is van een algemeen rechtsbeginsel, en derhalve ook zou gelden voor de Raad van State, dan nog moet worden vastgesteld dat wordt aangenomen dat de toepassing ervan vereist dat de vordering bij het onbevoegde rechtscollege werd ingesteld binnen de termijn die geldt voor het instellen van een annulatieberoep bij de Raad van State, d.i. zestig dagen (...)». De Raad baseert zich echter op de artt. 6.1 en 13 E.V.R.M. Volgens deze bepalingen heeft een rechtsonderhorige het recht om bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten «een eerlijke en openbare behandeling» van zijn zaak «door een onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke instantie te verkrijgen», alsmede het recht op effectief rechtsherstel. Hieruit leidt de Raad van State af dat ingeval een rechtzoekende een vordering die tot de bevoegdheid van de Raad van State behoort en onder het toepassingsgebied van de artikelen 6.1 en 13 E.V.R.M. valt, heeft ingesteld bij een onbevoegd rechtscollege, een nieuwe termijn voor het instellen van het annulatieberoep bij de Raad van State begint te lopen vanaf de betekening van het vonnis van het onbevoegde rechtscollege waarin de vordering wegens onbevoegdheid wordt afgewezen. De Raad vervolgt : «Evenwel is dan vereist dat de vordering voor het onbevoegde rechtscollege werd ingesteld binnen de wettelijk bepaalde termijn die openstaat om een vordering bij dat rechtscollege in te stellen, m.a.w. dat die vordering ratione temporis ontvankelijk is, enerzijds en dat een redelijke twijfel kan bestaan nopens de vraag of de Raad van State dan wel het andere rechtscollege ter zake bevoegd was, anderzijds.»

Of dit standpunt — wanneer dezelfde voorwaarden vervuld zijn — ook geldt t.a.v. andere administratieve rechtscolleges dan de Raad van State, is onzeker. Wanneer een voorziening bij het Hof van Cassatie wegens een positief conflict van attributie tot gevolg heeft dat de twee oorspronkelijke uitspraken van de rechtscolleges die zich (ten onrechte) bevoegd hebben verklaard worden vernietigd omdat volgens het Hof een derde i.c. administratief rechtscollege bevoegd is, dan zou o.i. een verwijzing naar dit rechtscollege mogelijk moeten zijn zonder dat ten nadele van de rechtzoekende kan worden ingeroepen dat de termijn tot het instellen van een beroep bij dit derde administratief rechtscollege verstreken is. Hiertoe is wel vereist dat de oorspronkelijke vordering binnen de wettelijk bepaalde termijnen voor de onbevoegde rechtscolleges werd ingesteld, dat het een vordering betreft die onder het toepas-

⁹⁴ R.v.St., Vercammen, nr. 24689, 26 september 1984.

⁹⁵ In zijn vroegere rechtspraak (R.v.St., Ishak, nr. 1033, 10 augustus 1951; R.v.St., De Leener, nr. 3307, 10 april 1954; R.v.St., Verrept, nr. 4984, 27 april 1956) had de Raad beslist dat vorderingen ingesteld bij een onbevoegd rechtscollege de termijn van beroep bij de Raad van State niet schorsen, stuiten of verlengen.

⁹³ DE VISSCHERE, F., o.c., 26, nr. 52.

singsgebied van de artikelen 6.1 en 13 E.V.R.M. valt en dat de vergissing van de rechtzoekende bij het beoordelen van de bevoegdheid van de rechtscolleges niet onredelijk was.

Men dient immers te vermijden dat de rechtzoekende het slachtoffer wordt van de onduidelijkheden die kunnen bestaan in de bevoegdheidsverdeling van de diverse rechtscolleges. Deze zorg is des te meer noodzakelijk daar het Belgisch administratief recht geen algemene bepaling bevat waarbij een administratieve overheid verplicht wordt in een beschikking aan te duiden welke de mogelijkheden van beroep tegen die beschikking zijn en welke termijn is vastgesteld om van die mogelijkheden gebruik te maken⁹⁶.

b) In geval van negatief conflict stuurt het Hof, wanneer het meent dat een van de twee rechtscolleges bevoegd is, de zaak door naar de bevoegde rechter. Is het Hof echter van oordeel dat geen van beide bevoegd is, maar dat een derde rechtscollege bevoegd is, dan wordt de voorziening in cassatie verworpen. Wat de voorwaarden betreft waarin het

⁹⁶ R.v.St., Vercammen, nr. 24689, 26 september 1984, overweging 4.1. Weliswaar is door het Comité van Ministers van de Raad van Europa op 28 september 1977 de Resolutie (77) 31 «op de bescherming van het individu tegenover administratieve handelingen» aangenomen, dat in artikel V bepaalt: «Wanneer een administratieve handeling, die schriftelijk wordt medegedeeld, een nadeel berokkent aan de rechten, vrijheden of belangen van de betrokkene, duidt zij de normale mogelijkheden van beroep aan, die tegen de beschikking kunnen worden ingesteld, alsmede de termijn die vastgesteld is om ervan gebruik te maken» (vertaling van de R.v.St. in het arrest Vercammen). Die resolutie werd door België onderschreven maar heeft echter slechts de waarde van een aanbeveling en kan dan ook niet als een bindende regel worden beschouwd.

Hof van Cassatie kan verwijzen naar het derde rechtscollege, kan worden verwezen naar hetgeen is gesteld m.b.t. de positieve conflicten van attributie.

Besluit

30. Hoewel conflicten van attributie kwantitatief weinig voorkomen (tot op heden 33 maal), mag het belang ervan niet worden onderschat. Een gepaste oplossing voor deze bevoegdheidstwisten is immers noodzakelijk om een goede verhouding tussen de organen van de verschillende machten te waarborgen.

Deze noodzaak blijkt duidelijk uit het feit dat de grondwetgever in 1831 in art. 106 Gw. zelf de basis heeft gelegd van een conflictenregeling.

In de rechtspraak van het Hof van Cassatie betreffende de conflicten van attributie onderkent men een evolutie waarbij het Hof op een uitermate voorzichtige wijze door middel van rechtsverfijning tracht te komen tot een bevredigende oplossing. Deze rechtspraak beantwoordt tot op heden aan de twee objectieven waaraan de oplossing van de conflicten van attributie o.i. moeten voldoen, namelijk enerzijds dat de rechtzoekende niet het slachtoffer wordt van een soms onduidelijke bevoegdheidsafbakening tussen de rechtscolleges van de administratieve en de rechterlijke orde en anderzijds dat de rechtzoekende deze bevoegdheidsverdeling niet misbruikt om op een onrechtmatige wijze de erkenning van subjectieve rechten te verkrijgen.

Bruno PEETERS
Assistent publiek recht
U.I.A.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER — 10 FEBRUARI 1986

Voorzitter: de h. Soetaert

Raadsheer-rapporteur: de h. Rauws

Advocaat-generaal: de h. Lenaerts

Advocaat: mr. Houtekier

Ziekte- en invaliditeitsverzekering — Uitbreiding — Stelsel nog niet beschermde personen — Rechthebbenden — Begrip — Rechthebbenden in de Z.I.V.-regeling zelfstandigen — Begrip — Mogelijke vrijwaring van rechten in pensioenregeling zelfstandigen.

De zelfstandige die zijn beroepsactiviteit staakt maar die, krachtens art. 38 van het algemeen reglement betreffende het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen, zijn recht op uitkeringen in die pensioenregeling nog gedurende een bepaalde tijd kan vrijwaren, is gedurende die tijd uitgesloten uit de Z.I.V.-regeling betreffende de nog-niet-beschermde personen.

R.I.Z.I.V. t/ Landsbond van de Verbonden der Beroepszakenfondsen

Gelet op het bestreden arrest, op 3 januari 1985 door het Arbeidshof te Brussel gewezen;

(...)

Overwegende dat het koninklijk besluit van 28 juni 1969 tot verruiming van de werkingssfeer van de verplichte verzekering voor geneeskundige verzorging tot nog-niet-beschermde personen een residuaire uitbreiding van de bedoelde verzekering inhoudt; dat, krachtens de ten deze toepasselijke tekst van artikel 1, 1°, van het koninklijk besluit, uit het toepassingsgebied uitgesloten zijn, onder anderen, de personen die rechthebbende kunnen zijn krachtens het koninklijk besluit van 30 juli 1964 houdende de voorwaarden waaronder de toepassing van de wet van 9 augustus 1963 tot instelling en organisatie van een regeling voor verplichte ziekte- en invaliditeitsverzekering tot de zelfstandigen wordt verruimd, dat genomen is ter uitvoering van artikel 22, eerste lid, 1°, van de wet van 9 augustus 1963;

Overwegende dat, ingevolge artikel 3, 3°, van voormeld

koninklijk besluit van 30 juli 1964, rechthebbenden zijn, indien zij de in dat besluit bepaalde voorwaarden vervullen, de zelfstandigen die tot de voortgezette verzekering zijn toegelaten onder de voorwaarden gesteld krachtens de wetgeving betreffende het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen;

Overwegende dat het arrest ten deze vaststelt dat Laura M., geboren op 4 september 1928, vanaf 1 oktober 1980 haar zelfstandige beroepsactiviteit had gestaakt, dat zij, krachtens het bepaalde in artikel 38 van het koninklijk besluit van 22 december 1967 houdende algemeen reglement betreffende het rust- en overlevingspensioen der zelfstandigen, nog gedurende twee jaar haar rechten op uitkeringen in die pensioenregeling had kunnen vrijwaren, maar dat zij reeds vanaf 1 oktober 1980 als nog-niet-beschermde-persoon werd aangesloten bij verweerster;

Dat uit die vaststellingen volgt dat Laura M. op 1 oktober 1980 rechthebbende op geneeskundige verzorging kon zijn krachtens artikel 22, eerste lid, 1°, van voormelde wet van 9 augustus 1963 en derhalve uitgesloten was uit het stelsel van de nog-niet-beschermde-personen;

Dat het onderdeel gegrond is;

(...)

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER — 9 MEI 1986

Voorzitter-rapporteur: de h. Caenepeel

Advocaat-generaal: de h. Velu

Advocaten: mrs. Dassesse en De Gryse

Overeenkomst — Zeevervoer — Hulppersoneel — Schade aan vervoerde zaak toegebracht door schuld van stuwadoor — Eigen schade van de rederij — Cognossemmentsbedingen.

Wanneer, bij zeevervoer, in een tussenhaven door de schuld van een stuwadoor schade is toegebracht aan de vervoerde zaak, is naar recht verantwoord het vonnis dat onderscheid maakt tussen enerzijds de vergoeding die de rederij wegens de beschadiging van de zaak verschuldigd is aan haar wederpartij bij de vervoerovereenkomst, en anderzijds de schade die niet door die wederpartij, maar door de rederij zelf is geleden ten gevolge van de wanprestatie van de stuwadoor, en dat, uitspraak doende over de eigen schade van de rederij, onderscheiden van de schade waarop de cognossemmentsbedingen in verband met de beperking van de aansprakelijkheid van de rederij tegenover haar wederpartij bij de vervoerovereenkomst betrekking hebben, die cognossemmentsbedingen niet toepasselijk acht.

N.V. M. t/ N.V. H.M.

Gelet op het bestreden arrest, op 30 januari 1985 door het Hof van Beroep te Antwerpen gewezen;

Over het eerste middel, afgeleid uit de schending van de artikelen 1134, 1142, 1147, 1149 en 1165 van het Burgerlijk Wetboek,

doordat, om verweerster tot betaling van de tegenwaarde van 4660,75 pond sterling en 35.176 frank aan partij Hapag

Lloyd te veroordelen wegens vervoerkosten van de beschadigde transformator naar Antwerpen en extra-kosten met betrekking tot de terugzending ervan naar Schotland en eiseres te veroordelen om verweerster voor die bedragen te vrijwaren, het arrest het middel van eiseres verwerpt die staande hield dat Hapag Lloyd haar aansprakelijkheid ten aanzien van de ladingbelanghebbende tot 17.500 frank beperkt had en dat zij het door Hapag Lloyd meer betaalde niet diende te dragen, op grond: «dat de rechtsverhoudingen tussen de zeevervoerder (Hapag Lloyd) en de stuwadoor (verweerster) door de stuwadoorovereenkomst beheerst worden; dat de rederij dan ook gehouden was de vervoerkosten naar Antwerpen en alle extrakosten met betrekking tot de terugzending naar Schotland zelf te dragen; dat er aldus geen sprake is van enige vrijgevigheid van Hapag Lloyd ten aanzien van de ladingbelanghebbende en appellanten ten deze ten onrechte naar de cognossemmentsbedingen verwijzen; dat de overeenkomst van zeevervoer vreemd zijnde aan de rechtsverhoudingen tussen Hapag Lloyd en H.M. (verweerster) wat betreft de eigen schade van de rederij, H.M. zich ten deze niet op een beperking van haar aansprakelijkheid tot een bedrag van 17.500 frank mag beroepen»,

terwijl het quantum van het recht op schadevergoeding van een partij tegenover zijn medecontractant afhangt van de schadevergoedingen die de eerste partij aan zijn eigen medecontractant verplicht werd te betalen; indien de overeenkomsten noch tot nadeel noch tot voordeel van de derden kunnen strekken, de derden het bestaan en de uiterlijke gevolgen van deze overeenkomsten als een feit kunnen inroepen wanneer die de toestand van hun schuldeiser bepalen; door te beslissen dat de derden, zoals eiseres en verweerster, zich niet op de overeenkomst van zeevervoer of op de cognossemmentsbedingen konden beroepen om er de beperking van aansprakelijkheid van de rederij uit af te leiden en bijgevolg het quantum van haar recht op schadevergoeding tegen verweerster, het arrest alle in het middel aangeduide wetsbepalingen schendt:

Overwegende dat de rederij Hapag Lloyd vergoeding vorderde van de aan de transformator toegebrachte schade en van de schade die zij beweerde te hebben geleden doordat het vervoer van Glasgow vruchteloos was geweest en de transformator moest worden teruggezonden naar Schotland;

Overwegende dat het arrest betreffende de tweede schade, na erop te hebben gewezen dat de rechtsverhoudingen tussen Hapag Lloyd en verweerster beheerst worden door de stuwadoorovereenkomst, beslist: «dat de cognossemmentsbedingen dan ook niet van toepassing zijn op de eigen schade die door de rederij Hapag Lloyd ten gevolge van het ongeval van 15 januari 1976 geleden werd; dat Hapag Lloyd als uitgever van het doorvoercognossement krachtens de bedongen Haagse Regels gehouden was een behoorlijke zorg aan de lading tijdens de verschepingsverrichtingen te besteden; dat ten gevolge van de schade aan de transformator ontstaan tijdens de periode van aansprakelijkheid van Hapag Lloyd en de noodzakelijkheid het stuk voor inspectie en herstelling terug naar de constructeur in Schotland te zenden, de rederij dan ook gehouden was de vervoerkosten naar Antwerpen en alle extra-kosten met betrekking tot de terugzending naar Schotland zelf te dra-

gen»;

Overwegende dat daaruit blijkt dat het arrest onderscheid maakt tussen enerzijds de vergoeding die aan de wederpartij van Hapag Lloyd bij de vervoerovereenkomst verschuldigd is wegens de beschadiging van de transformator en anderzijds de schade die niet door die wederpartij wordt geleden, maar door Hapag Lloyd zelf doordat zij, ten gevolge van de wanprestatie van de stuwadoor, het vervoer waartoe zij zich had verbonden, niet tot een goed einde kon brengen zodat de kosten van het reeds gedeeltelijk verrichte vervoer vruchteloos waren en de transformator terug naar Schotland moest worden gestuurd;

Overwegende dat, voor zover het middel zou impliceren dat de rechters dat onderscheid niet konden maken, het arrest de in het middel aangewezen wettelijke bepalingen niet schendt door het onderscheid te maken;

Dat het arrest, nu het uitspraak doet over de eigen schade van Hapag Lloyd, onderscheiden van de schade waarop de cognossemmentsbedingen in verband met de beperking van aansprakelijkheid tegenover de wederpartij betrekking hebben, de aangewezen wettelijke bepalingen evenmin schendt door die cognossemmentsbedingen niet toepasselijk te achten;

Dat het middel niet kan worden aangenomen;

(...)

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER — 6 JUNI 1986

Voorzitter-rapporteur: de h. Janssens

Advocaat-generaal: de h. Declercq

Advocaten: mrs. De Gryse en Bützler

Geneeskunst — Orde van Geneesheren — Bijdrage.

Een fout van de Orde van Geneesheren en schade geleden door een geneesheer verschaffen de rechter geen rechtsgrond om jegens die geneesheer de jaarlijkse bijdrage te verminderen die wettelijk met toepassing van de artt. 3, vierde lid, 6, 7°, en 15, § 2, van het K.B. nr. 79 van 10 november 1967 is opgelegd.

Orde van Geneesheren t/ A.

Gelet op het bestreden vonnis, op 22 januari 1985 door de Vrederechter van het Achtste Kanton te Brussel gewezen;

(...)

Over het tweede middel, afgeleid uit de schending van de artikelen 1317, 1319, 1320, 1322 van het Burgerlijk Wetboek, 1138, 2°, van het Gerechtelijk Wetboek, 3, vierde lid, 6, 1°, 2°, 7°, 15, § 2, 4°, en 19 van het koninklijk besluit nummer 79 van 10 november 1967 betreffende de Orde der Geneesheren, uitgevaardigd in uitvoering van de wet van 31 maart 1967 tot toekenning van bepaalde machten aan de Koning ten einde de economische heropleving, de bespoediging van de regionale reconversie en de stabilisatie van het begrotingsevenwicht te verzekeren, van het algemeen rechtsbeginsel, namelijk het beschikkingsbeginsel, dat de partijen in burgerlijke zaken autonoom de gren-

zen van het geschil bepalen, het de rechter niet toegelaten is ambtshalve het voorwerp of de oorzaak van de vordering te wijzigen noch een betwisting op te werpen die vreemd is aan de openbare orde en die door de partijen in hun conclusies was uitgesloten, alsook van het algemeen rechtsbeginsel van het recht van verdediging en van artikel 97 van de Grondwet,

doordat het vonnis de van verweerder gevorderde bijdrage slechts gedeeltelijk gerechtvaardigd acht en oordeelt dat eiseres aan verweerder een schadevergoeding verschuldigd is wegens een door eiseres begane «fout», op grond dat de tekst genoemd «Geneesherenstaking», gepubliceerd in het officieel tijdschrift van de Orde van de Geneesheren, nr. 28 van het jaar 1979-1980, blz. 52, in het bijzonder de volgende alinea: «Volgens de termen van de motie kunnen de geneesheren, in bepaalde omstandigheden, genoodzaakt zijn de principes van medische ethiek met klem te verdedigen maar mag de deontologische plicht van de continuïteit van de verzorging nooit uit het oog verloren worden», niet anders kan worden geïnterpreteerd dan als een rechtstreekse aanvaarding en een onrechtstreekse goedkeuring van geneesherenstaking, «dat de gerechtelijke macht gehouden is te antwoorden op de vraag of de Orde van Geneesheren artikel 19 van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 heeft geschonden door een staking goed te keuren; dat de eerste alinea van artikel 19 zou kunnen doen inbeelden dat dit artikel uitsluitend betrekking heeft op artikel 6, 1° en 2°, en dus beperkt blijft tot het opmaken van de lijst van de Orde en het treffen van tuchtmaatregelen; dat artikel 19, alinea 2, veel algemener is en elke inmenging van de Orde onder andere in verband met politieke of syndicale aangelegenheden verbiedt; dat de Orde der Geneesheren (eiseres) dan op voet van artikel 19, alinea 2, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 had moeten weigeren standpunt te kiezen aangaande de staking en zich had moeten beperken tot het stellen van algemene beginselen en regels betreffende de zedelijkheid, de eer, de bescheidenheid, de eerlijkheid, de waardigheid en de toewijding die onontbeerlijk zijn voor de uitoefening van het beroep van geneesheer ingevolge artikel 15 van hetzelfde koninklijk besluit; dat wij er trouwens van overtuigd zijn dat de Orde deze vergetelheid heeft ingezien omdat de tekst van het rondschrijven van de nationale raad van 15 december 1979 niet overeenstemt met deze van nr. 28 van het officieel tijdschrift en precies de betwistbare inleiding waarvan sprake weggelaten werd»,

terwijl, (...)

derde onderdeel, het vonnis, zelfs indien het wettig, quod non, zou hebben geoordeeld dat eiseres een overtreding begaan had van artikel 19 van het koninklijk besluit nr. 79, hieruit niet wettig kon afleiden dat de gevorderde bijdrage «slechts gedeeltelijk gerechtvaardigd was» omdat uit de overtreding van artikel 19 zou blijken dat het in artikel 3, vierde lid, van bedoeld koninklijk besluit geformuleerde beginsel dat de jaarlijkse bijdrage mag worden geëist ten einde de Orde in staat te stellen haar opdracht te vervullen, «niet geëerbiedigd werd»; het door de artikelen 3, vierde lid, 6, 7°, en 15, § 2, 4°, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 erkende recht van eiseres om een jaarlijkse bijdrage van de op de lijst ingeschreven geneesheren te eisen en deze bijdrage vast te stellen, geenszins, ook niet gedeeltelijk, vervalt om de reden dat de Orde, bij ver-

onderstelling, artikel 19 van bedoeld koninklijk besluit zou hebben geschonden, zodat de beslissing, door op grond van een, overigens ten onrechte, beweerde overtreding van artikel 19 van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 te besluiten tot het gedeeltelijk niet gerechtvaardigd zijn van de jaarlijkse bijdrage wegens niet-eeerbiediging van het bovenvermelde in artikel 3, vierde lid, van dit koninklijk besluit dat geformuleerd beginsel enerzijds niet wettelijk verantwoord is en schending inhoudt van de artikelen 3, vierde lid, 6, 7°, en 15, § 2, 4°, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967, anderzijds, niet regelmatig gemotiveerd is bij gebrek aan antwoord op de conclusie van eiseres, waarin deze deed gelden dat een kritiek omtrent de wijze waarop de Orde haar taak vervult, geen reden is om de betaling van de bijdrage te weigeren, daar de geneesheren over een «ander middel» beschikken «om de Orde onder censuur te stellen» namelijk «hun kiesrecht» waardoor zij hun steun aan de «mandatarissen» kunnen weigeren (schending van artikel 97 van de Grondwet);

(...)

Wat het derde onderdeel betreft :

Overwegende dat een fout van eiseres en schade geleden door verweerder de rechter geen rechtsgrond verschaffen om jegens verweerder de jaarlijkse bijdrage te verminderen die wettelijk met toepassing van de artikelen 3, vierde lid, 6, 7°, en 15, § 2, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 betreffende de Orde der Geneesheren werd opgelegd ;

· Dat het vonnis, door anders te beslissen, die wetsbepalingen schendt ;

· Dat het onderdeel gegrond is ;

Overwegende dat de andere onderdelen tot geen ruimere cassatie kunnen leiden ;

(...)

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER — 2 SEPTEMBER 1986

Voorzitter : de h. Boon

Raadsheer-rapporteur : de h. De Peuter

Advocaat-generaal : de h. Declercq

Advocaat : mr. Simont

Strafvordering — Proces-verbaal van de terechtzitting — Niet goedgekeurde doorhaling — Nietigheid.

Het bewerken van het blad waarop het verslag van de terechtzitting werd neergeschreven met een scheikundig produkt, dienstig voor het bedekken van een geschreven tekst en het opnieuw beschrijfbaar maken van de bedoelde plaats, staat gelijk met een doorhaling in de zin van art. 78 Sv.

Krachtens art. 78 Sv. dat van toepassing is op alle authentieke akten van de rechtspleging, wordt een niet goedgekeurde doorhaling als niet bestaande beschouwd.

S. e.a. t/ S. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 10 december 1985 door het Hof van Beroep te Gent gewezen ;

(...)

Over het eerste middel, afgeleid uit de schending van de artikelen 78, 153, 190, 190bis, 211 van het Wetboek van Strafvordering, 101, derde lid, 779, 780, 783, 1042 van het Gerechtelijk Wetboek en 97 van de Grondwet,

doordat het arrest op strafgebied het beroepen vonnis grotendeels bevestigt en aldus, enerzijds, eiser voor de lastleggingen A en B (zoals die heromschreven werd) samen veroordeelt tot een gevangenisstraf van drie maanden, met uitstel gedurende drie jaar, en een geldboete van 100 frank met de opdecimes op 6.000 frank gebracht of een vervangende gevangenisstraf van 1 maand, plus de kosten, anderzijds, eiseres burgerrechtelijk aansprakelijk verklaart voor de kosten waartoe haar aangestelde S. veroordeeld wordt en haar bovendien veroordeelt in de helft van de kosten van het hoger beroep gevallen aan de zijde van het openbaar ministerie, en doordat het arrest de civielrechtelijke veroordelingen van de eisers op boven vermelde strafrechtelijke veroordelingen doet steunen, dit alles nadat in eerste aanleg bij de aanhef van het proces-verbaal van de terechtzitting van de Correctionele Rechtbank te Brugge van 3 juni 1985 vermeld werd dat op die terechtzitting waarop de zaak behandeld werd en de debatten gesloten werden, de rechtbank was samengesteld uit de ondervoorzitter C. en de rechters M. en V., doch onder de namen van deze laatste twee rechters «tipp-ex» gebruikt werd,

terwijl overeenkomstig de in het middel aangeduide artikelen en in het bijzonder artikel 78 van het Wetboek van Strafvordering niet goedgekeurde doorhalingen op een proces-verbaal van een terechtzitting als niet bestaande worden beschouwd ; overeenkomstig artikel 779 van het Gerechtelijk Wetboek de rechters die het vonnis wijzen, alle zittingen over de zaak moeten bijgewoond hebben en deze regel op straffe van nietigheid voorgeschreven is,

(...)

Overwegende dat, zoals blijkt uit de zich in het dossier bevindende verslagen, ter terechtzitting van de Correctionele Rechtbank te Brugge op 3 juni 1985 de verweerders zich burgerlijke partij stelden, een conclusie, een nota en stukken neerlegden, het openbaar ministerie gehoord werd in zijn uiteenzetting van de zaak en in zijn vordering, de gedaagden werden gehoord in hun middelen van verdediging ontwikkeld door hun raadsman, de partijen wedervoeren, en het debat gesloten werd ; dat ter terechtzitting van 17 juni 1985 de rechtbank ambtshalve het debat heropende, het openbaar ministerie gehoord werd in zijn uiteenzetting van de zaak en in zijn vordering, «de gedaagde (werd) gehoord in zijn middelen van verdediging ontwikkeld door mr. S., die zich ten gronde verdedigt op de heromschrijving (...)», de partijen wedervoeren en het vonnis werd gewezen ;

Overwegende dat zowel het beroepen vonnis als de beide voornoemde verslagen van de terechtzittingen vermelden dat zitting hielden : ondervoorzitter C. en de plaatsvervangende rechters M. en V. ;

Overwegende dat op het verslag van de terechtzitting van 3 juni 1985 de namen M. en V. geschreven staan op een plaats, die bewerkt is met een scheikundig produkt, dienstig voor het bedekken van een geschreven tekst en het opnieuw beschrijfbaar maken van de bedoelde plaats ;

Overwegende dat het op een dergelijke wijze bewerken

van het blad waarop het verslag van de terechtzitting is neergeschreven, gelijkstaat met een doorhaling in de zin van artikel 78 van het Wetboek van Strafvordering;

Dat die doorhaling niet werd goedgekeurd;

Overwegende dat krachtens artikel 78 van het Wetboek van Strafvordering, dat van toepassing is op alle authentieke akten van de rechtspleging, een niet goedgekeurde doorhaling als niet bestaande wordt beschouwd;

Overwegende dat derhalve ten deze niet blijkt dat het vonnis gewezen werd door de rechters die alle zittingen over de zaak bijgewoond hebben, inzonderheid de terechtzitting waarop de verweerders zich burgerlijke partij stelden, concludeerden en stukken neerlegden, en waarop de eisers hun verdediging voordroegen wat de telastlegging A betreft, zodat het vonnis door nietigheid is aangetast;

Overwegende dat het arrest het beroepen vonnis niet vernietigt, maar «bevestigt met deze wijziging dat er geen aanleiding is een verval van het recht een voertuig te besturen op te leggen»;

Dat het arrest aldus de nietigheid van het beroepen vonnis overneemt;

Dat het middel gegrond is;

(...)

NOOT—*Verbeteringen in het proces-verbaal van de terechtzitting*

1. Het proces-verbaal van de terechtzitting is de voornaamste kenbron van hetgeen op de zitting is voorgevallen: het is het ideale controlemiddel op de regelmatigheid van de rechtspleging (Cass., 1 oktober 1973, *Pas.*, 1974, I, 100).

Wat in het proces-verbaal wordt vermeld, voor zover het natuurlijk vermeldingen betreft die een griffier in de uitoefening van zijn bediening moet doen, is waar, onvoorwaardelijk waar, tot inschrijving wegens valsheid. Wat niet vermeld staat is even onvoorwaardelijk niet geschied, tot inschrijving wegens valsheid toe.

2. Het authentiek karakter van het proces-verbaal van de terechtzitting werd door de wetgever beklemtoond en het Hof van Cassatie houdt strak de hand aan de onaanstbaarheid van deze akte.

Zo verbiedt artikel 78 Sv. alle doorhalingen, verwijzingen of toevoegingen zonder goedkeuring door de griffier en de rechter. De bedoeling is nauwkeurig en met de grootst mogelijke zekerheid te bepalen welke de rechtsgeldige tekst is (Cass., 20 juli 1978, *R.W.*, 1979-80, 303).

3. Alle richtlijnen ten spijt blijven bepaalde griffiers nog steeds corrector, tipp-ex en andere radeermiddelen hantieren. Ze zijn zich niet bewust van het authentiek karakter van het proces-verbaal van de terechtzitting, ze beseffen onvoldoende het belang van hun rol in de rechtsbedeling ofwel zetten ze zich tegen de krib.

Reeds eerder hebben we gepleit voor het verwijzen van alle gimmicks naar de speelkamer (A. Vandeplass, «Betreffende het proces-verbaal van de terechtzitting», *R.W.*, 1983-84, 1298). Thans vragen we ons af of het wel verantwoord is dat de kosten van de nietigverklarde rechtspleging ten laste van de procespartijen worden gelegd...

A. Vandeplass

RAAD VAN STATE

7e KAMER — 10 APRIL 1986

Voorzitter: de h. Tacq

Staatsraden: de h. Verschooten en mevr. Vrints

Auditeur: de h. Hubregtsen

Advocaat: mr. Wille

1. Stedebouwwet — Bouwvergunning — Intrekking — Beroep — 2. Raad van State — Rechtspleging — Gedwongen tussenkomst.

1. *Krachtens art. 55, § 1, eerste lid, van de Stedebouwwet staat voor de vergunningaanvrager het georganiseerd administratief hoger beroep ter beschikking tegen de intrekking van een eerder verleende bouwvergunning omdat een dergelijke intrekking kan worden gelijkgesteld met die welke voortvloeit uit de weigering van de gevraagde vergunning. Het administratief hoger beroep waarin artikel 55 van de Stedebouwwet voorziet, heeft voorrang op het annulatieberoep ook al steunt het enkel op de onrechtmatigheid van het intrekkingbesluit.*

2. *Op grond van artikel 52, tweede lid, van de procedureregeling voor de afdeling van de administratie van de Raad van State is een vraag tot gedwongen tussenkomst slechts ontvankelijk wanneer de aanwezigheid van de persoon waarvan de tussenkomst wordt gevraagd, noodzakelijk is voor de oplossing van de betwisting die door die inleidend verzoekschrift aan de Raad van State is voorgelegd of voor de beslechting van een gebeurlijk geschil waarvan de oplossing van de voorgelegde betwisting afhangt.*

D. t/ Stad Antwerpen

Arrest nr. 26.356

Gezien het verzoekschrift dat de N.V. D. heeft ingediend om de vernietiging te vorderen van het besluit van 19 augustus 1985 waarbij het college van burgemeester en schepenen van de stad Antwerpen de vergunning die het op 18 juli 1983 aan verzoekende partij had afgegeven voor het vervangen van een afvoerleiding die het op 18 april 1984 had toegekend om, in afwijking van de goedgekeurde plans, de ontworpen leidingsbrug te wijzigen, intrekt;

Overwegende dat de feiten die van belang zijn voor de zaak als volgt kunnen worden samengevat:

Op 18 juli 1983 verleent het college van burgemeester en schepenen van de stad Antwerpen aan de N.V. D. vergunning om een leiding voor afvoer van afvalwater, aan kanaaldok B2, in de haven van Antwerpen, te vervangen.

Bij brief van 18 april 1984 deelt het college aan verzoekende partij mee dat haar vraag «om in afwijking van de goedgekeurde plans van de bouwvergunning van 18 juli 1983, de ontworpen leidingsbrug te wijzigen volgens bijgaand plan», ingewilligd wordt.

Op 19 augustus 1985 besluit het college voornoemde vergunning van 18 juli 1983 en de beslissing meegedeeld bij zijn brief van 18 april 1984, in te trekken, op grond dat, naar een mededeling van «AROL en het Bestuur van de Stedebouw» «volgens een afbakeningsplan, voornoemde werken volledig binnen het bij koninklijk besluit van 15 april 1981, beschermd stadsgezicht (geheel van Fort Lillo

met inbegrip van veer en getijdehaventje) vallen, zodat de afgeleverde vergunning derhalve onrechtmatig is en in strijd met het decreet van 3 maart 1976»;

Op 9 september 1985 gaat verzoekende partij, op grond van artikel 55, § 1, eerste lid, van de Stedebouwwet, tegen die intrekkingbeslissing in beroep bij de bestendige deputatie van de provincieraad van Antwerpen.

Op 4 oktober 1985 stelt verzoekende partij tegen dezelfde beslissing annulatieberoep in bij de Raad van State.

Betreffende het annulatieberoep

Overwegende dat de aanvrager van een bouwvergunning krachtens artikel 55, § 1, eerste lid, van de Stedebouwwet, bij de bestendige deputatie in beroep kan komen van de beslissing waarbij het college van burgemeester en schepenen over zijn aanvraag uitspraak doet; dat de toestand die voor de vergunningaanvrager ontstaat ten gevolge van de intrekking van een eerder verleende vergunning, gelijkgesteld kan worden met die welke voortvloeit uit de weigering van de gevraagde vergunning; dat het administratief hoger beroep waarin artikel 55 van de Stedebouwwet voorziet, voorrang heeft op het annulatieberoep, ook al steunt het enkel op de onrechtmatigheid van het intrekkingbesluit;

Overwegende dat op grond van artikel 55, § 1, eerste lid, van de Stedebouwwet, tegen het bestreden intrekkingbesluit van het college van burgemeester en schepenen van de stad Antwerpen, van 19 augustus 1985, beroep openstond bij de bestendige deputatie van de provincieraad van Antwerpen; dat verzoekende partij overigens die wettelijke mogelijkheid ook effectief heeft benut; dat het annulatieberoep dat verzoekende partij tegelijk tegen het intrekkingbesluit heeft ingesteld, niet ontvankelijk is; dat de exceptie van niet-ontvangelijkheid van ambtswege opgeworpen dient te worden;

Betreffende het verzoek in tussenkomst

Overwegende dat verzoekende partij bij verzoekschrift van 10 februari 1986 vraagt dat de bestendige deputatie van de provincieraad van Antwerpen «tot tussenkomst in de zaak zal worden opgeroepen», met het oog op de «bindende verklaring van het te wijzen arrest»;

Overwegende dat luidens artikel 52, tweede lid, van de procedureregeling voor de afdeling administratie van de Raad van State, «de partijen in tussenkomst kunnen roepen degenen wier aanwezigheid zij vereist achten voor de zaak»; dat krachtens die bepaling een vraag tot gedwongen tussenkomst enkel ontvankelijk is wanneer de aanwezigheid van de persoon waarvan de tussenkomst wordt gevraagd, noodzakelijk is voor de oplossing van de betwisting die door het inleidend verzoekschrift aan de Raad van State is voorgelegd of voor de beslechting van een gebeurlijk geschil waarvan de oplossing van de voorgelegde betwisting afhangt; dat voor de omschrijving van de rechtsregel vervat in artikel 55, § 1, eerste lid, van de Stedebouwwet en de toepassing ervan op het voorliggend geval, de aanwezigheid van de bestendige deputatie van de provincieraad van Antwerpen als partij klaarlijk niet vereist is; dat de erkenning van het gezag van de rechtspraak van de Raad van State, door de bestendige deputatie, evenmin gebonden is aan haar aanwezigheid als partij in het geding; dat verzoekende partij weliswaar bij de bestendige deputatie beroep heeft ingesteld tegen het bestreden intrekkingbesluit, doch

daarom geen geschil heeft met dat bestuurscollege; dat de vraag tot tussenkomst dan ook niet ontvankelijk is, (...)

NOOT—*Twee procedureproblemen*

1. *De intrekking van bouw- of verkavelingsvergunningen en het administratief beroep.* In zijn arresten Deneef, nr. 18.494 van 19 oktober 1977, en Praet, nr. 19.107 van 28 juni 1978, heeft de Raad van State reeds uitspraak gedaan over de vraag die thans opnieuw in het geannoteerde arrest aan de orde was. De geciteerde arresten van 1977 en 1978 hebben aanleiding gegeven tot uiteenlopende commentaren in de rechtsleer. Zie hierover Suetens, L.P., «De intrekking van de bouw- of verkavelingsvergunning en het administratief beroep van art. 55, wet op de ruimtelijke ordening», *T.B.P.*, 1979, 261-363. Het belang van het hier afgedrukte arrest is dat de Raad van State volledig de lijn aanhoudt die werd uitgestippeld in 1977. Bij de besprekingen door de rechtsleer werd ook verwezen naar het arrest Hubert nr. 6.091 van 21 februari 1958. Maar die verwijzing lijkt ons gevaarlijk omdat het arrest werd gewezen onder het regime van het toen geldende artikel 90, 8°, van de Gemeentewet, d.w.z. vóór de inwerkingtreding van de Stedebouwwet van 29 maart 1962.

2. *Gedwongen tussenkomst.* Tussenkomst is een rechtspleging waarbij een derde persoon partij wordt in een geding. De tussenkomst in de procedure voor de Raad van State is vrijwillig of gedwongen. Er is een uitgebreide rechtspraak over de vrijwillige tussenkomst. Voor een ontleding van deze procedure raadplege men Swartenbroux-Vanderhaegen, S., «De vrijwillige tussenkomst voor de Raad van State», in *Liber Amicorum Josse Mertens de Wilmars*, Antwerpen, Kluwer, 1981, 289-305.

De rechtspraak i.v.m. gedwongen tussenkomst daarentegen is schaars.

Uit de karige rechtspraak blijkt dat de niet-ontvankelijkheid van de primair aanhangig gemaakte vordering ieder nut ontnemt aan de gevorderde gedwongen tussenkomst (R.v.St., Van den Branden, nr. 13.464 van 26 maart 1969).

Uit het arrest N.V. Socol, nr. 18.790 van 24 februari 1978, kan worden afgeleid dat in de oproeping tot tussenkomst de redenen van die oproeping moeten worden aangegeven. Artikel 53 van het procedurereglement, dat bepaalt dat het verzoekschrift tot tussenkomst de gronden van de tussenkomst vermeldt, geldt zowel voor de vrijwillige als de gedwongen tussenkomst.

In het arrest Michaux, nr. 17.700 van 10 juni 1976, heeft de Raad van State geoordeeld dat in een geding tussen een gemeentelijke bediende en de gemeente het in het belang van een goede rechtsbedeling gewettigd was de Belgische Staat, vertegenwoordigd door de minister van Justitie, te doen tussenkomen omdat art. 30 van de overgangsbepalingen van het Gerechtelijk Wetboek een invloed kon uitoefenen op het geschil dat werd ingeleid door de gemeentelijke bediende die een halftijdse opdracht had bij de diensten van de ambtenaar van het openbaar ministerie.

In het geannoteerde arrest heeft de Raad van State voor de eerste maal duidelijk gesteld dat een vraag tot gedwongen tussenkomst slechts ontvankelijk is wanneer de aanwezigheid van de persoon waarvan de tussenkomst wordt gevraagd, noodzakelijk is ofwel voor de oplossing van de be-

twisting die door het verzoekschrift is voorgelegd, ofwel voor de beslechting van een gebeurlijk geschil waarvan de oplossing van de voorgelegde betwisting afhangt.

W. Lambrechts

HOF VAN BEROEP TE GENT

10e KAMER — 25 APRIL 1985

Voorzitter: de h. Laurens

Raadsheren: de hh. Casier (rapporteur) en Decorte

Advocaat-generaal: de h. Colpaert

Advocaat: mr. Léroy

Milieurecht — Waterverontreiniging — Monsterneming.

Als de monsterneming inzake verontreiniging van oppervlaktewateren noch door een officier van gerechtelijke politie, noch door een ambtenaar bevoegd om de controle uit te oefenen bepaald bij art. 36 van de wet van 26 maart 1971 geschiedde, dan gelden de stalen aan de ontleding onderworpen niet als bewijsmiddelen.

B.

1. Beklaagde wordt alleen vervolgd voor de feiten van 2 september 1980 en niet voor de gebeurlijke overtredingen van 24 oktober 1980, op welke datum de door de procureur des Konings aangestelde deskundige zeven stalen water nam in de Dender aan de lozingspunten van de onderneming N.V. A. of in de omgeving ervan.

Wat de feiten van 2 september 1980 betreft: een emmer water werd uit de Dender geschept bij een sas door de sasmeester die niet eens officier van gerechtelijke politie is noch een ambtenaar bevoegd om de controle uit te oefenen bepaald bij artikel 36 van de wet van 26 maart 1971 op de bescherming van de oppervlaktewateren tegen verontreiniging. Het water waaruit de stalen 8 en 9 werden genomen is niet eens herkomstig van de lozingspunten in de Dender van de N.V. A. De monsterneming is derhalve niet verricht noch in het kader van een gerechtelijk deskundigenonderzoek noch overeenkomstig de artt. 36 en 37 van voornoemde wet van 26 maart 1971 en 32 en 33 van het K.B. van 3 augustus 1976 houdende algemeen reglement voor het lozen van afvalwater in de gewone oppervlaktewateren, in de openbare riolen en in de kunstmatige afvoerwegen voor regenwater.

De stalen 8 en 9 aan ontleding onderworpen kunnen derhalve niet gelden als bewijsmiddelen van de telastlegging en andere bewijsmiddelen zijn er niet.

Ontslag van rechtsvervolging dient dan ook verleend te worden aan beklagde.

NOOT—Monsterneming bij waterverontreiniging

Dit arrest is een illustratie van de technische moeilijkheden die de opsporing en bestraffing van milieu misdrijven in de weg kunnen staan. Daar de vergunningen die kunnen worden toegestaan krachtens diverse wetten en reglementen, of de normen opgelegd door uitvoeringsbesluiten, dikwijls zeer ingewikkeld zijn, veronderstelt de controle op de

naleving ervan technisch geschoold personeel dat op correcte wijze, met behulp, soms, van niet gemakkelijk hanteerbare instrumenten, de nodige metingen en monsternemingen verricht.

Voor een ander voorbeeld, zie men Cass., 30 oktober 1984, R.W., 1985-86, 1193, met noot Luc De Schepper: het K.B. van 24 februari 1977 houdende vaststelling van de geluidsnormen voor muziek in openbare en private inrichtingen, vindt zelden toepassing, omdat de controle ervan niet gemakkelijk is; in de praktijk wordt derhalve een beroep gedaan op artikel 561, 1°, Sw., waarvan de controle veel gemakkelijker is.

M. Boes

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER — 11 APRIL 1986

Voorzitter: de h. Vanderhoeft

Raadsheren: de hh. Vandeplas (rapporteur) en Van de Velde

Openbaar ministerie: de h. De Swaef

Advocaat: mr. Binnemans

Verlating van familie — Onderhoudsverplichting — 1. Echtscheiding — 2. Schuldvergelijking.

1. Een achteraf uitgesproken echtscheiding neemt niet weg dat de feiten van familieverlating gepleegd tijdens de periode dat de onderhoudsverplichtingen van toepassing waren, strafbaar blijven ook na de echtscheiding.

2. Luidens art. 1293, vierde lid, B.W. is inzake uitkeringen tot onderhoud geen schuldvergelijking toegelaten behoudens het in artikel 1410, § 1, Ger. W. bedoelde geval, dat ten deze niet van toepassing is.

O.

Overwegende dat G.O. wordt vervolgd ter zake dat hij tussen 1 juni 1983 en 31 mei 1984 de uitkeringen waartoe hij ingevolge het arrest van het Hof van Beroep te Antwerpen van 18 mei 1983 werd veroordeeld, meer dan twee maanden vrijwillig niet heeft betaald aan zijn echtgenote en zijn kinderen;

Overwegende dat het gepast voorkomt, zoals door het openbaar ministerie gevorderd, de wettelijke omschrijving aan te passen en deze te verbeteren in «van 1 juni 1983 tot 31 mei 1984», daar het strafbaar verzuim er precies in bestaat gedurende een bepaalde periode nagelaten te hebben de termijnen van de uitkeringen te kwijten; dat de beklagde van deze wijziging ter terechtzitting kennis heeft gekregen en dat hij hieromtrent zijn verdediging naar voren heeft kunnen brengen;

Overwegende dat G.O. aanvoert dat na de hem ten laste gelegde feiten de echtscheiding werd toegestaan bij arrest van het Hof van Beroep te Antwerpen van 19 december 1984, dat deze beslissing op 2 april 1985 in de registers van de burgerlijke stand werd overgeschreven, en dat door de echtscheiding zijn onderhoudsplicht vervalt zodat de achterstallige bedragen niet meer kunnen gevorderd worden en hij dient te worden vrijgesproken;

Overwegende dat de omstandigheid dat, sedert het plegen van de feiten die een familieverlating uitmaken, de klaagde uit de echt is gescheiden ongetwijfeld meebrengt dat de voorlopige maatregelen sedertdien niet meer van toepassing zijn, maar dat de achteraf uitgesproken echtscheiding niet wegneemt dat de feiten gepleegd tijdens de periode dat de onderhoudsverplichtingen van toepassing waren, strafbaar blijven ook na de echtscheiding;

Overwegende dat G.O. ten onrechte beweert dat de achterstallige onderhoudsuitkeringen tijdens de echtscheidingsprocedure achteraf, na de overschrijving van de echtscheiding, niet meer opeisbaar zouden zijn;

Overwegende dat door de beklagde wordt toegegeven dat hij vanaf juni 1983 geen onderhoudsgeld meer heeft uitgekeerd aan zijn echtgenote, maar dat hij schuldvergelijking inroept; dat luidens artikel 1293, vierde lid, van het Burgerlijk Wetboek inzake uitkeringen tot onderhoud echter geen schuldvergelijking toegelaten is behoudens het in artikel 1410, § 1, Ger. W. bedoelde geval, dat ten deze niet van toepassing is;

(...)

NOOT—*Verlating van familie, niet meer eisbare achterstallen en schuldvergelijking*

1. Reeds vroeger hadden wij het in deze kolommen over de gevolgen van het te laat regelen of het niet meer opeisbaar zijn van achterstallig onderhoudsgeld ten aanzien van de vervolging wegens familieverlating (zie Arnou, P., «Familieverlating en echtscheiding», *R.W.*, 1984-85, 2149-2150).

2. Principieel dient gesteld te worden dat het misdrijf verlating van familie bestaat vanaf het moment dat alle bestanddelen ervan verenigd zijn.

Het feit dat nadien de opgelopen achterstallen niet meer eisbaar zouden worden, zoals bij definitieve afwijzing van de echtscheidingseis of bij volledige retroactieve afschaffing van de onderhoudsplicht, heft het strafbaar feit niet op.

De strafwet wil het niet-naleven van een rechterlijke beslissing sanctioneren op het moment dat de onderhoudsplichtige daardoor gebonden was (Dupont, L., *Verlating van familie*, A.P.R., 1975, p. 70 e.v., nrs. 164 e.v.).

Het feit dat hij nadien toch (te laat) betaalt, of niet meer moet betalen, neemt niet weg dat hij in het verleden ten onrechte een rechterlijke beslissing naast zich neerlegde. Precies dit feit wil de wetgever bestraffen.

Tardieve betaling of regeling van de achterstallen in het kader van een vereffening-verdeling na echtscheiding neemt dan ook het misdrijf familieverlating niet weg (Antwerpen, 21 november 1984, *R.W.*, 1984-85, 2147, noot Arnou, P.).

3. Terecht merkt het Hof te Antwerpen hier overigens op dat de achterstallen aan onderhoudsgeld, opgelopen vóór het definitief worden van de echtscheiding, ook na de overschrijving van de echtscheiding nog volledig opeisbaar blijven.

Dit is zelfs zo wanneer de echtscheiding werd uitgesproken ten nadele van de genietster van deze achterstallen. Degene die de echtscheiding in zijn voordeel kreeg, blijft desalniettemin verplicht de vóór het definitief worden van de echtscheiding vervallen achterstallen te voldoen aan zijn nu tot schuldige partij verklaarde echtgenoot (Gent, 14 juni

1984, geciteerd in Beirens, J., *Bewaarend beslag en middelen tot tenuitvoerlegging*, Die Keure, Brugge, p. 1395/A/34-35).

4. Blijft de schuldvergelijking die in casu door de verdachte was ingeroepen, maar door het hof wordt afgewezen.

Art. 1293, 3°, B.W. sluit schuldvergelijking uit inzake schulden uit hoofde van levensonderhoud die verklaard zijn niet vatbaar te zijn voor beslag.

In een dergelijk geval kan niet alleen geen wettelijke, maar ook geen conventionele of gerechtelijke compensatie plaatshebben (Van Gerven, W., *Verbintenissenrecht*, II, Acco, Leuven, 1984, p. 312).

5. Traditioneel werd aangenomen dat onderhoudsgelden niet beslagbaar waren en dus ook niet vatbaar voor schuldvergelijking. Art. 581 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtspleging sloot weliswaar enkel het beslag uit voor provisionele uitkeringen tot levensonderhoud (zie o.a. Chabot-Léonard, D., *Saisies conservatoires et saisies-exécutions*, Bruylant, Brussel, 1979, p. 184-185), maar de rechtspraak had de onbeslagbaarheid verruimd tot alle uitkeringen inzake levensonderhoud (Gerlo, J., *Onderhoudsgelden*, Kluwer, Antwerpen, 1985, p. 46-47, nr. 63).

De verdachte inzake familieverlating kon dan ook in geen enkel geval schuldvergelijking inroepen (Brussel, 7 februari 1935, *R.D.P.*, 1935, 301; *R.P.D.B.*, tw. «Abandon de famille», nrs. 20-21).

6. Hierin bracht het Gerechtelijk Wetboek grondige verandering.

Alle onderhoudsuitkeringen zijn thans wel voor beslag vatbaar, zij het slechts vanaf bepaalde bedragen en in de in art. 1409 Ger. W. bepaalde mate (art. 1410, 1°, Ger. W.).

Dit betekent dat deze uitkeringen thans in dezelfde mate ook voor schuldvergelijking in aanmerking komen (Bax, M., e.a., *Onderhoudsgeld*, U.I.A., 1978, p. 27, nrs. 65-66; Dupont, o.c., p. 55, nr. 31; Rigaux-Trousse, *Les crimes et les délits du code pénal*, V, Bruylant, Brussel, 1968, p. 526).

Sinds 1 januari 1985 zijn onderhoudsgelden dus voor beslag, en voor compensatie, vatbaar voor ten hoogste een vijfde deel van het bedrag tussen de 19.001 fr. en de 23.000 fr., voor ten hoogste twee vijfde delen van het bedrag tussen de 23.001 fr. en de 30.000 fr. en geheel voor het bedrag boven de 30.000 fr.

In de praktijk zullen de meeste onderhoudsbijdragen dan ook niet of slechts in zeer geringe mate voor schuldvergelijking in aanmerking komen.

7. Helemaal geen beslag of compensatie zal ons inziens kunnen gebeuren wegens persoonlijke schulden van de betrokken echtgenoot op onderhoudsgelden voor de kinderen, die deze echtgenoot krijgt, niet in eigen naam, maar wel in zijn hoedanigheid van wettelijk beheerder over de kinderen die hij onder zijn hoede heeft.

Er dient hier vóór alle duidelijkheid op te worden gewezen dat een echtgenoot in bepaalde gevallen onderhoudsgelden voor de kinderen kan vorderen zowel in eigen naam als in zijn hoedanigheid van wettelijk beheerder over die kinderen (Gerlo, o.c., p. 106, nr. 128).

Om de kansen op beslag of compensatie op onderhoudsgelden voor de kinderen uit te sluiten of minstens te beperken, zou de echtgenoot er dus belang bij hebben deze onderhoudsbijdragen zoveel mogelijk in de hoedanigheid van

wettelijke beheerder op te vorderen en niet in eigen naam.

8. Daarentegen zijn onderhoudsgelden volledig beslagbaar wanneer het beslag wordt verricht wegens onderhoudsverplichtingen opgesomd in art. 1412 Ger. W. De onderhoudsgerechtigde kan in een dergelijk geval dus onbeperkt beslag leggen op onderhoudsgelden toekomende aan zijn schuldenaar.

Hieruit dient afgeleid te worden dat die onderhoudsgelden ook onderling kunnen worden gecompenseerd, aangezien ze onderling volledig beslagbaar zijn.

In die zin werd dan ook beslist dat gerechtelijke schuldvergelijking mogelijk is tussen de door de man van de vrouw gevorderde bijdrage voor het onderhoud van de zoon en de door die man aan die vrouw verschuldigde persoonlijke onderhoudsuitkering (Brussel, 14 mei 1974, *Doc. Min. Just.*, IV-13; anders, maar vóór het Gerechtelijk Wetboek: *R.P.D.B.*, tw. «Obligations», nr. 1752).

Toch dient dit ons inziens genuanceerd te worden, meer bepaald omtrent onderhoudsgelden voor de kinderen door de echtgenoot gevorderd, niet in eigen naam, maar wel in zijn hoedanigheid van wettelijk beheerder.

Ingevolge art. 1412 Ger. W. is het duidelijk dat de echtgenoot die als wettelijk beheerder over de kinderen onderhoudsbijdragen voor die kinderen dient in te vorderen van de andere echtgenoot, daartoe o.a. beslag zal kunnen doen leggen op het gehele persoonlijke onderhoudsgeld aan die andere echtgenoot toekomend.

Bijgevolg mag de echtgenoot die een persoonlijk onderhoudsgeld dient te betalen aan de andere, daarvan de door hem in naam van de kinderen, van wie hij de hoede heeft, in te vorderen bijdragen aftrekken bij wijze van schuldvergelijking.

Het omgekeerde is ons inziens niet waar.

Een in te vorderen persoonlijk onderhoudsgeld kan overeenkomstig art. 1412 Ger. W. weliswaar verkregen worden door onbeperkt beslag op onderhoudsgelden toekomend in eigen naam aan de echtgenoot-schuldenaar, maar niet op onderhoudsgelden die deze enkel in zijn hoedanigheid van wettelijk beheerder over de kinderen bekomt.

De echtgenoot die gerechtigd is op een persoonlijke onderhoudsbijdrage ten laste van de andere echtgenoot, zal die dan ook kunnen aanwenden tot compensatie met sommen die hijzelf aan die andere echtgenoot dient te betalen voor onderhoud van de kinderen, maar enkel indien deze onderhoudsgelden voor de kinderen aan die andere echtgenoot zijn toegekend in eigen naam en niet in zijn hoedanigheid van wettelijk beheerder over de kinderen.

9. Algemeen wordt ten slotte aanvaard dat de onderhoudsplichtige nog te regelen termijnen mag compenseren met in het verleden door hem te veel betaalde onderhoudsgelden, zoals bij retroactieve vermindering van het bedrag van de onderhoudsbijdrage door de rechter (Beslagr. Brugge, 13 november 1979, geciteerd in Beirens, *o.c.*, p. 1395/A/8; Goyet, F., *Droit pénal spécial*, 8e druk, Sirey, Parijs, 1972, p. 556, nr. 795, voetnoot 5).

10. Samenvattend dient dan ook te worden aangenomen dat thans de beklagde inzake familieverlating wel schuldvergelijking kan inroepen:

— hetzij onbeperkt wanneer de beklagde zelf gerechtigd is op een onderhoudsbijdrage opgesomd in art. 1412 Ger. W. en hij deze wenst te compenseren met onderhoudsgelden die hij zelf aan de andere echtgenoot in eigen naam

dient te betalen;

— hetzij beperkt tot de beslagbare gedeelten van het door hem te betalen onderhoudsgeld in alle andere gevallen.

Patrick Arnou
Assistent K.U.L.

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

6e KAMER — 16 SEPTEMBER 1986

Voorzitter: de h. Van Malderen

Raadsheren: de hh. Lambeau en Delvoie

Advocaat-generaal: de h. Vanosmael

Advocaten: mrs. Cornut loco Van Hille en Winderickx

Belasting over de toegevoegde waarde — Levering van koopwaar door een handelaar aan een andere handelaar — Bewijs.

Te dezen meent het bestuur van de B.T.W. uit de leverancierslijsting en de boekhoudkundige bescheiden van een groothandel te kunnen afleiden dat aan een belastingplichtige een hoeveelheid koopwaar is geleverd die hij niet in zijn B.T.W.-aangifte heeft opgenomen.

Hoewel het in principe niet onmogelijk is bewijselementen uit de boekhouding of administratieve bescheiden van een handelaar te aanvaarden tegen een andere handelaar, is toch grote omzichtigheid geboden, vooral wanneer de desbetreffende belangen van de ene handelaar strijdig kunnen zijn met die van de andere. Omzichtigheid is nog meer vereist wanneer die bescheiden, op zichzelf louter eenzijdig, door geen enkel objectief element worden gestaafd (te dezen bv. bewijzen van de betaling van de beweerde leveringen) en het tegenbewijs een negatief karakter vertoont.

H. t/ Belgische Staat

Overwegende dat de betwiste aanslagprocedure in de B.T.W. regelmatig gevoerd werd, hetgeen op zichzelf niet betwist wordt;

Overwegende dat de betwisting betrekking heeft op de invordering van belastingen, interesten en geldboeten gevestigd door de B.T.W.-administratie na onderzoek van de juiste toepassing van de B.T.W.-wetgeving gedurende de periode van 1 januari 1974 tot 31 december 1975;

Overwegende dat de B.T.W.-administratie uit de leverancierslijsting en de boekhoudkundige bescheiden van een groothandel in vlees, de firma V., de levering aan appellant afleidt van een hoeveelheid vlees die appellant niet in zijn B.T.W.-aangifte opgenomen had;

Overwegende dat appellant evenwel ten stelligste betwist de litigieuze leveringen ooit besteld, ontvangen of betaald te hebben;

Dat appellant zegt de overtuiging toegedaan te zijn dat de leverancier fictieve facturen op zijn naam opstelde met de bedoeling het aldus fictief gefactureerde vlees via niet geïdentificeerde derden in een zwart circuit te brengen;

Overwegende dat het bewijs van de belastbare handelingen, ter zake de verhandeling van de litigieuze hoeveelheden,

den vlees, door de administratie dienen te worden geleverd, in voorkomend geval door vermoedens;

Overwegende dat in casu de bewijsvoering van de administratie steunt op de premisse dat wat door de groothandel V. blijkens diens listings en boekhouding aan appellant gefactureerd werd, hem ook in werkelijkheid geleverd werd;

Overwegende dat, hoewel het in principe niet onmogelijk is bewijselementen uit de boekhouding of administratieve bescheiden van een handelaar te aanvaarden tegen een andere handelaar, toch in deze een grote omzichtigheid geboden is, te meer wanneer de desbetreffende belangen van de ene handelaar strijdig kunnen zijn met die van de andere;

Dat dergelijke omzichtigheid nog meer vereist is wanneer bedoelde boekhoudkundige of administratieve elementen, op zichzelf louter eenzijdig, door geen enkel objectief element gestaafd worden (zoals in casu bv. bewijzen van door appellant verrichte betalingen van de beweerde vleesleveringen) en, zoals ter zake, het tegenbewijs tegen dergelijke eenzijdige elementen een negatief karakter vertoont (zoals in casu het bewijs geen leveringen ontvangen of betalingen verricht te hebben);

Overwegende dat er ter zake niet voldoende gegevens voorhanden zijn om, uitgaande van een bekend feit, namelijk het voorkomen van betwiste leveringen aan appellant in het factuurbestand van een andere handelaar, te besluiten tot een onbekend feit, namelijk dat de overeenstemmende leveringen effectief geschieden en de facturen aan appellant bezorgd werden (en betaald);

Overwegende dat ter zake de administratie zich vanzelfsprekend niet vermag te beroepen op het vermoeden tussen handelaren voortvloeiend uit toegezonden niet geprotesteerde facturen die trouwens de betalingsverplichting van de geadresseerde tot voorwerp heeft en niet, zoals in casu impliciet wordt gesteld, tot bewijs kan dienen van de betaling ervan door de geadresseerde die zulks betwist;

Overwegende dat de niet betwiste omstandigheid dat appellant zich af en toe inderdaad bij bewuste groothandel bevoorraaide evenmin het bewijs van de betwiste leveringen kan bijbrengen;

Dat evenmin uit het ontbreken van andere klachten, die een dergelijk simplistisch fraudesysteem van de groothandelaar volgens geïntimeerde zou doen verwachten, de realiteit van de belaste handeling kan worden afgeleid;

Overwegende dat in casu het bewijs van de belaste handeling niet geleverd is; dat de omstandigheid dat appellant voor andere aanslagjaren zich niet of minder verzet heeft in gelijkaardige omstandigheden, niet als zodanig tegen de belastingplichtige kan worden uitgelegd;

(...)

ARBEIDSHOF TE GENT

4e KAMER — 17 JANUARI 1986

Voorzitter: de h. Verhofstadt

Raadsheer: de h. Ampe

Raadsheer in sociale zaken: de h. Schepper

Advocaten: mrs. Bieseman en Bergmans

Ziekte- en invaliditeitsverzekering zelfstandigen — Primaire arbeidsongeschiktheid — Erkenning door adviserend

geneesheer — R.S.V.Z.-verslag — Beslissing einde arbeidsongeschiktheid — Uitwerking.

De beslissing van de adviserend geneesheer waarbij hij, na ontvangst van het in art. 63, § 1, K.B. 20 juli 1971 bedoelde R.V.S.Z.-verslag, het einde van een door hem erkende primaire arbeidsongeschiktheid vaststelt, heeft ingevolge art. 61, § 1, derde lid, van hetzelfde besluit, ten vroegste uitwerking daags na de dag van de afgifte van het formulier «einde arbeidsongeschiktheid», of van de verzending ervan.

L.O.M. t/ D.

Bij beslissing van de adviserend geneesheer van appellant, aan geïntimeerde ter kennis gebracht op 24 januari 1984, werd de geschiktheid van geïntimeerde in de zin van artikel 19 van het koninklijk besluit van 20 juli 1971 houdende instelling en organisatie van een regeling voor verplichte ziekte- en invaliditeitsverzekering voor zelfstandigen, welke erkend was sinds 11 oktober 1983, niet verder meer erkend met ingang van 8 december 1983.

Na beroep van geïntimeerde tegen die beslissing bij de arbeidsrechtbank besliste de eerste rechter dat, overeenkomstig artikel 61, § 2, van het koninklijk besluit van 20 juli 1971, de arbeidsongeschiktheid geacht wordt voort te duren tot de dag van de verzending van het formulier «einde arbeidsongeschiktheid», dit is in casu tot 24 januari 1984, zodat de vordering van geïntimeerde gegrond werd verklaard voor de periode van 8 december 1983 tot 24 januari 1984; voor de periode vanaf 24 januari 1984 werd een deskundige aangesteld.

Grieven

Bij verzoekschrift neergelegd op 4 juli 1985 vordert appellant het vonnis a quo te niet te doen en opnieuw wijzen de de oorspronkelijke vordering van geïntimeerde af te wijzen als ongegrond met betrekking tot de erkenning van de arbeidsongeschiktheid van 8 december 1983 tot 24 januari 1984.

Appellant voert aan dat hij zijn beroep beperkt tot de erkenning op grond van artikel 61, § 2, van het koninklijk besluit van 20 juli 1971, terwijl artikel 63, § 1, vierde lid, van toepassing was. De adviserend geneesheer diende immers eerst het verslag van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen af te wachten om na ontvangst daarvan, conform artikel 63, § 1, vierde lid, een beslissing te nemen. Na ontvangst van dat verslag erkende de adviserend geneesheer geïntimeerde arbeidsongeschikt van 11 oktober 1983 tot 8 december 1983. De eerste rechter heeft bijgevolg ten onrechte de arbeidsongeschiktheid erkend tot en met het verzenden van het bericht van weigering van erkenning van de arbeidsongeschiktheid op 23 januari 1984 door de adviserend geneesheer.

Geïntimeerde zijnerzijds vraagt de bevestiging van het bestreden vonnis omdat een beslissing van de adviserend geneesheer houdende «einde arbeidsongeschiktheid» geen terugwerkende kracht heeft (artikel 51 van de wet van 9 augustus 1963 en artikel 61 van het koninklijk besluit van 20 juli 1971).

Beoordeling

Krachtens artikel 53 van het koninklijk besluit van 20 juli 1971 vangt een tijdvak van arbeidsongeschiktheid slechts

aan wanneer de gerechtigde zijn staat van arbeidsongeschiktheid heeft doen vaststellen. Hiertoe moet hij een formulier «verklaring van arbeidsongeschiktheid», conform het door het beheerscomité vastgesteld model, aan de adviserend geneesheer van zijn verzekeringsinstelling bezorgen.

De verklaring van arbeidsongeschiktheid bestaat uit twee delen :

— deel A, dat door de gerechtigde zelf moet worden ingevuld met gegevens over zijn identificatie en vragenlijst over de beroepsactiviteit, en dat de adviserend geneesheer aan het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen zendt voor het opmaken van het enquêteverslag ter plaatse, dat o.a. de adviserend geneesheer in staat moet stellen na te gaan of de gerechtigde zijn persoonlijke beroepsactiviteit heeft stopgezet ;

— deel B dat door de behandelende geneesheer moet worden ingevuld en het geneeskundig getuigschrift van arbeidsongeschiktheid uitmaakt.

De adviserend geneesheer moet de enquête van het Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen in twee exemplaren binnen dertig dagen toegestuurd krijgen, waarna hij of de geneesheer-inspecteur, naar gelang van het geval, een beslissing neemt.

Aangenomen mag worden dat voormelde administratieve formaliteiten regelmatig in de tijd werden verricht, zodat de adviserend geneesheer pas op 23 januari 1984 zijn beslissing kon nemen.

De adviserend geneesheer of de geneesheer-inspecteur, naargelang van het geval, die naar aanleiding van het geneeskundig onderzoek vaststelt dat de gerechtigde niet meer in staat van arbeidsongeschiktheid verkeert, of dat die staat een einde zal nemen tegen een bepaalde datum, overhandigt de gerechtigde, tegen ontvangstbewijs, een formulier «einde arbeidsongeschiktheid»; bij weigering gebeurt dat ter post aangetekend. Krachtens artikel 61, § 1, gaat die beslissing in daags na de afgifte of van de verzending van het formulier, behalve wanneer de adviserend geneesheer een latere datum heeft bepaald.

Artikel 61 is opgenomen in hoofdstuk V, «De vaststelling van de staat van arbeidsongeschiktheid», afdeling 2, «De beslissingen in verband met de staat van arbeidsongeschiktheid», terwijl artikel 63 opgenomen is in hoofdstuk VI dat handelt over de controlemaatregelen.

Het tijdstip waarop de beslissingen in verband met de staat van arbeidsongeschiktheid ingaan wordt dus geregeld door de artikelen 61 en 62 en niet door artikel 63, dat overigens geen enkel tijdstip van ingang vermeldt, en enkel zegt wanneer de adviserend geneesheer moet beslissen.

Bijgevolg is het hoger beroep ongegrond.

(...)

BURGERLIJKE RECHTBANK TE BRUGGE

2e KAMER — 13 JUNI 1986

Voorzitter : de h. Bailly

Rechters : de h. Desmet en mevr. Van De Putte

Openbaar ministerie : de h. Baert

Advocaten : mrs. Moeykens, Petitat en Brondel

Afstamming — Ontkenning van vaderschap — Derdenverzet.

Aangezien bij de vordering tot ontkenning van vaderschap slechts bepaalde personen als eiser respectievelijk als verweerder kunnen optreden, is het derdenverzet van anderen, bv. de man die aangesproken wordt tot betaling van een onderhoudsuitkering, niet toelaatbaar.

B. t/ V., D. en mr. Gryson q.q.

Bij dagvaarding die op regelmatige wijze aan verweerders werd betekend op 5 juni 1984 tekent eiser derdenverzet aan tegen het tussenvonnissen van deze rechtbank van 22 november 1982 en tegen het eindvonnis van deze rechtbank van 14 november 1983 in de zaak AR 25661 met als eiser de heer V. en als verweerders mevrouw D. en mevrouw Gryson q.q.

In die zaak werd door V. een vordering tot ontkenning van vaderschap ingeleid.

In het tussenvonnissen werd V. gemachtigd te bewijzen door alle middelen rechtens, getuigen inbegrepen, dat D. tijdens de conceptieperiode een overspelige relatie onderhield en dat hij in diezelfde periode in de morele onmogelijkheid verkeerde om met D. geslachtsgemeenschap te hebben.

Op te merken is dat mevrouw Gryson in de zaak optrad in haar hoedanigheid van voogd ad hoc over de minderjarige Matthias V.

In het eindvonnis werd de vordering van V. tot ontkenning van vaderschap over het kind Matthias V. gegrond verklaard.

Het beschikkende gedeelte eindvonnis werd overgeschreven in het bijzonder register voor geboorten van B. op 11 januari 1984 ;

De vordering van eiser strekt er thans toe dat voor recht gezegd wordt dat het tussenvonnissen en het eindvonnis tenietgedaan wordt, tevens dat voor recht gezegd wordt dat niet bewezen is dat eiser overspel pleegde met D. in de periode van 18 maart 1980 tot 15 juli 1980 en dat hij met voornoemde in deze periode samenwoonde.

Nopens de toelaatbaarheid van de vordering

In de gevallen waarin de wet de rechtsvordering voorbehoudt aan welbepaalde personen, respectievelijk slechts welbepaalde personen als mogelijke verweerders in het geding aanduidt, staat het buitengewoon rechtsmiddel van het derdenverzet alleen open voor degenen die de hoedanigheid hadden om de hoofdvordering in te leiden respectievelijk er zich op te verweren (Senaeve, P., *Handboek van familieprocesrecht*, Acco 1986, blz. 381, nr. 869).

Inzake de vordering tot ontkenning van vaderschap betekent dit dat het derdenverzet door al of niet vermeende belanghebbenden (bv. de man die op grond van art. 340b - 340c B.W. aangesproken wordt tot het betalen van een onderhoudsuitkering) niet toegelaten is (Senaeve, P., *o.c.*, nr. 870).

De vordering van eiser in het onderhavige geding is aldus duidelijk niet toelaatbaar, aangezien eiser in de destijds gevoerde procedure tot ontkenning van vaderschap noch als eiser noch als verweerder kon tussenkomen.

(...)

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof Antwerpen (12e Kamer), 9 juni 1986

Huwelijksvermogensrecht — Schuld ontstaan vóór het huwelijk — Verhaalbaar op eigen vermogen en inkomsten.

«Overwegende dat appellanten gehuwd zijn onder het wettelijk stelsel (art. 1398 e.v. B.W.); dat de schuld van tweede appellante, zelfs indien deze slechts in 1983 werd bepaald, een eigen schuld is daar de rechtsgrond ervan dagtekt van vóór het huwelijk ook al werd zij slechts tijdens het huwelijk opvorderbaar;

«Overwegende dat geïntimeerde inroept dat hij op grond van art. 1410 B.W. de schulden van tweede appellante mag verhalen op het gemeenschappelijk vermogen; dat echter niet blijkt dat de gemeenschap is verrijkt door opneming van eigen goederen van tweede appellante en overigens geïntimeerde daarvan geen enkel bewijs levert;

«Overwegende dat de inkomsten uit de beroepsbezigheden van elk der echtgenoten en alle goederen waarvan niet bewezen is dat zij aan een der echtgenoten eigen zijn ingevolge enige wetsbepaling, gemeenschappelijk zijn (art. 1405, 1e en 4e lid, B.W.);

«Overwegende dat tweede appellante stelt dat enkel de opgesomde roerende goederen haar eigen zijn;

«Overwegende dat geïntimeerde inroept dat appellanten geen enkel bewijs voorleggen waaruit blijkt dat de roerende goederen waarop beslag werd gelegd gemeenschappelijk zijn; dat echter art. 1405, 4e lid, B.W. een wettelijk vermoeden van het gemeenschappelijk karakter van die goederen heeft vastgelegd; dat in zoverre eerste appellant aanspraak zou maken op het eigen karakter van die goederen, hij daarvan geen bewijs voorbrengt; dat moet worden aangenomen dat de roerende goederen, behoudens de eigen goederen van tweede appellante, tot het gemeenschappelijk vermogen behoren; dat overigens geïntimeerde ook geen bewijs levert dat alle roerende goederen waarop beslag werd gelegd, uitsluitend aan tweede appellante toebehoren;

«Overwegende dat tweede appellante een spaarrekening bij de B.A.C. heeft; dat in zoverre daarop gelden voortkomende uit arbeidsinkomsten gestort worden, deze gelden gemeenschappelijk zijn; dat op deze rekening ook het onderhoudsgeld wordt gestort dat geïntimeerde verschuldigd is voor het kind dat uit zijn huwelijk met tweede appellante is gesproten; dat weliswaar het recht op een pensioen, lijfrente of soortgelijke uitkering, dat een der echtgenoten alleen bezit, eigen zijn (art. 1041, 4e lid, B.W.); dat dit onderhoudsgeld daaronder ressorteert; dat echter de uitkeringen in het gemeenschappelijk vermogen vallen; dat het irrelevant is te onderzoeken of dit onderhoudsgeld al dan niet in beslag kan worden genomen;

«Overwegende weliswaar dat in beginsel de eigen schulden alleen op het eigen vermogen en de inkomsten van de schuldenaar kunnen worden verhaald en dat de inkomsten in het gemeenschappelijk vermogen vallen; dat echter deze inkomsten tot het onderpand van de persoonlijke schuld-eisers behoren, daar een schuldenaar op grond van het algemeen principe van art. 7 Hypotheekwet met al zijn goederen moet instaan voor zijn schulden; dat het huwelijks-

vermogensrecht niet van dit algemeen beginsel afwijkt: het huwelijk is immers geen middel om zichzelf onvermogen te maken (H. Casman en M. van Look, *Huwelijksvermogensstelsels*, III 7-3; Verslag namens de Commissie voor de Justitie uitgebracht door de heer Hambye, B.Z. 1974, 683, nr. 2, p. 41); dat moet worden aangenomen dat het uitvoerend beslag onder derden bij de provincie Antwerpen terecht werd gelegd.»

(Raadsheer: mevr. Bourgeois — Advocaten: mrs. Goossens en Moeremans — In de zaak: B. en B. t/ V.)

Arbh. Gent (1e Kamer), 3 oktober 1985

Arbeidsongeval — Openbare orde — Arbeidsongeschiktheid — Duur — Akkoord tussen getroffene en verzekeraar — Andere zienswijze van later aangestelde deskundige — Geldigheid van het akkoord.

Appellant werd op 17 november 1973 getroffen door een arbeidsongeval. Na over een eerste periode van tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid vergoedingen te hebben betaald, erkent de arbeidsongevallenverzekeraar, dat een latere nieuwe arbeidsongeschiktheid het gevolg is van het bedoelde arbeidsongeval en betaalt hij de vergoedingen van 18 juni 1978 tot 2 december 1979. In een door de getroffene nadien ingeleide procedure stelt de door de arbeidsrechtbank aangewezen deskundige dat reeds op 13 mei 1974 consolidatie zonder blijvende arbeidsongeschiktheid was ingetreden. De verzekeraar vordert o.m. de vergoedingen over de laatste ongeschiktheidsperiode terug.

«Op 5 december 1979 schreef geïntimeerde aan appellant onder meer wat volgt: 'We gaan wel akkoord om uw herval van 18 juni 1978 te aanvaarden met tijdelijke volledige werkonekwaamheid tot en met 2 december 1979. Om uw rechten te vrijwaren, gelieve u zich tot uw ziekenfonds te wenden met dit schrijven. Indien u niet akkoord gaat met onze beslissing, staat het u vrij ons te dagvaarden.'

«Uit dit schrijven, waarbij geen enkel voorbehoud werd gemaakt, blijkt dat geïntimeerde ermee akkoord ging een tijdelijke volledige werkongeschiktheid tot 2 december 1979 te erkennen en dat zij tot dezelfde datum, eveneens zonder enig voorbehoud, de vergoedingen heeft betaald.

«Terzelfder tijd liet zij weten dat zij niet meer bereid was na 2 december 1979 vergoedingen te betalen en verzocht zij de getroffene zijn ziekenfondsinstelling van dit schrijven in kennis te stellen, kennelijk met het doel te voldoen aan de verplichting voorgeschreven in artikel 63, § 2, van de Arbeidsongevallenwet.

«Geïntimeerde stelt ten onrechte dat de door haar aange-gane verbintenis strijdig is met de Arbeidsongevallenwet, die van openbare orde is (art. 6, § 2, A.O.W.). Een dergelijke opvatting kan niet gedeeld worden.

«Indien de rechtspraak aanvaardt dat de 'toepassingsvoorwaarden', anders gezegd de bepalingen die vaststellen onder welke voorwaarden de Arbeidsongevallenwet toepassing vindt, de openbare orde raken (Cass.; 14 mei 1979, *Arr. Cass.*, 1978-79, 1090), dan wordt hiermee bedoeld dat alle bepalingen ter bescherming van de getroffene van imperatieve of dwingende aard zijn en dat hiervan niet mag worden afgeweken (cf. begrip 'openbare orde': Cass., 9

december 1948, *Pas.*, 1948, I, 699; Cass., 14 januari 1954, *Pas.*, 1954, 402, impliciet; P. De Harven: 'Contribution à l'étude de la notion d'ordre public', *R.C.J.B.*, 1954, 259; Papier-Jamouille, 'La renonciation aux avantages d'ordre public résultant des lois sociales', *Ann. Liège*, 1963, 411).

«In casu betekent dit dat de partijen wel vrij kunnen 'overeenkomen' nopens de duur van de periode van arbeidsongeschiktheid en de datum van de consolidatie der letsels (cf. art. 24), al zij het onder controle van de rechter (art. 65) en dit steeds met het doel de belangen van de getroffene te beschermen.

«Wanneer derhalve, zoals in casu, de verzekeraar, zonder enig voorbehoud betalingen verricht en formeel verklaart te besluiten de algehele tijdelijke arbeidsongeschiktheid van 18 juni 1978 tot 2 december 1979 voor zijn rekening te nemen, dan is hij hierdoor gebonden en kan hierop niet worden teruggekomen, daar hierdoor de rechtmatige belangen van de getroffene zouden worden geschaad, nu de ziekteverzekeringstelling slechts verwittigd werd dat zij vanaf 2 december 1979 moest tussenkomen.

«In rechte moet dan ook, ongeacht de latere zienswijze van de gerechtelijke expert, worden vastgesteld dat, ingevolge de formele tenlasteneming van de periode van tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid tot 2 december 1979 en de onvoorwaardelijke betaling door de verzekeraar enerzijds en de aanvaarding van de betalingen door de getroffene van die vergoedingen tot 2 december 1979 anderzijds, de partijen een overeenkomst hebben gesloten tot vaststelling van de consolidatie op 3 december 1979. Deze overeenkomst blijkt trouwens ook uit het inleidend verzoek, waarin de getroffene vraagt na te gaan of hij ook na 2 december 1979 als volledig arbeidsongeschikt dient te worden beschouwd. De overeenkomst tussen partijen dient dan ook te worden bekrachtigd.

«Derhalve is er geen aanleiding tot terugbetaling door de getroffene van de betaalde vergoedingen wegens tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid en geneeskundige kosten.»

(Voorzitter: de h. De Sutter — Raadsheren in sociale zaken: de h. Brouw en mevr. Baeyens — Advocaten: mrs.

Ossieur loco Cauwe en Poppe loco Fazzi-De Clercq — In de zaak: V. t/ N.V. L.)

Rb. Mechelen (1e Kamer), 12 april 1983

Vermogensverschuiving zonder oorzaak — Levering van stookolie op een verkeerd adres — Vordering van de leverancier tegen de eigenaar van pand waar de levering verricht is.

Geïntimeerde leverde verkeerdelijk stookolie die bestemd was voor een bewoner van de Lispersteenweg, aan een huis van appellant in de Lisperstraat. De rechtbank bevestigt het beroepen vonnis (Vred. Lier, 18 december 1979), dat appellant tot betaling veroordeelt.

«Overwegende dat de rechtsfiguur van verrijking zonder oorzaak vier voorwaarden veronderstelt:

«(1) de verarming: dit element is bewezen door de bewiste levering;

«(2) de verrijking: de omstandigheid dat de stookolie geleverd werd in een verhuurde woning van appellant doet geen afbreuk aan het feit dat door de levering van de stookolie in de tank van appellant zijn patrimonium hiermede verrijkt werd. Wie deze stookolie gebruikt heeft en hoe de eventuele afrekening geschiedde tussen de huurders en eigenaar-appellant doet niets ter zake;

«3° causaal verband tussen beide: het is overduidelijk dat er een noodzakelijk verband bestaat tussen beide;

«(4) gebrek aan juridische oorzaak voor de verrijking - verarming: er is geen juridische grondslag tussen partijen die de patrimoniale wijziging uitlegt en rechtvaardigt. De omstandigheid dat geïntimeerde over een vordering beschikt tegen de onafhankelijke vervoerder verhindert geenszins de toepassing van deze rechtsfiguur (vgl. De Page, T. III, nr. 33 in fine).»

(Voorzitter: de h. Wauters — Rechter: de hh. Simons en Van de Walle — Advocaten: mrs. Moors en Wolters — In de zaak: R. t/ N.V. F.)

EUROPEES RECHT

OVERZICHT VAN DE RECHTSPRAAK VAN HET HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN (1985-1986) (eerste deel)

1. Inleiding

Het hiernavolgend overzicht van de rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, verzorgd door leden van het Departement Rechten van de UIA*, heeft betrekking op de periode gaande van 9 juli 1985 tot 11 juli 1986 en omvat alle in de weekoverzichten van het Hof opgenomen uitspraken met uitzondering van die welke betrekking hebben op het EGKS-Verdrag. Bij het verwezenlijken van dit overzicht is uiteraard in de eerste

plaats gebruik gemaakt van de weekoverzichten van het Hof maar voor zover nodig en mogelijk, ook van de (beschikbare) gestencilde Nederlandstalige versie van de uitspraken van het Hof. Bij het groeperen van de rechtspraak naar onderwerpen werd zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de systematiek van de Europese Verdragen en in het bijzonder van het EEG-Verdrag.

2. Plan van het overzicht

- Vrij goederenverkeer
- Vrij verkeer van personen en kapitaal
- vrij verkeer van werknemers
- vrijheid van vestiging en dienstverlening

* Prof. P. Eeckman en de assistenten J. Steenlant en H. Vanhees.

- vrij verkeer van kapitaal
 - Communautair douanerecht
- gemeenschappelijk douanetarief
- douanewaarde
- ander communautair douanerecht
 - Mededinging
- art. 85 EEG-verdrag
- art. 86 EEG-verdrag
 - Industriële en commerciële eigendom
 - Steunmaatregelen
 - Fiscale bepalingen
 - Harmonisatie van wetgeving
 - Landbouw en visserij
 - Vervoer
 - Gemeenschappelijke handelspolitiek
 - Sociale politiek
- behoud van rechten van werknemers bij overgang van ondernemingen
- gelijke behandeling van mannen en vrouwen
- gelijke beloning van mannen en vrouwen
 - Sociale zekerheid van migrerende werknemers
 - Institutioneel recht
- ambtenaren
- protocol betreffende voorrechten en immuniteiten van de Gemeenschappen
- eigen middelen van de Gemeenschap
- niet-uitvoering van een arrest van het Hof van Justitie
- gemotiveerd advies ex art. 169 EEG-verdrag
 - Rechtsbescherming
- niet-contractuele aansprakelijkheid
- beroep tot nietigverklaring
 - EEG-Executieverdrag

3. Vrij verkeer van goederen

In antwoord op een prejudiciële vraag van het Tribunal de grande instance te Parijs heeft het Hof in een arrest van 11 juli 1985 (gev. zaken 60 en 61/84, Société Cinéthèque e.e. t. F.N.C.F.) voor recht verklaard dat art. 30 van het EEG-Verdrag niet van toepassing is op een nationale wettelijke regeling die de verbreiding van cinematografische werken in dier vroeger regelt, dat eerst na verloop van tijd tot een andere verspreidingswijze kan worden overgegaan, doordat gedurende een beperkte periode de gelijktijdige exploitatie in de vorm van bioscoopvertoningen en van verbreiding op video-cassettes verboden is, wanneer een dergelijk verbod zonder onderscheid geldt voor binnenlands vervaardigde en voor ingevoerde video-cassettes en de eventueel door de toepassing van dat verbod veroorzaakte belemmeringen van het intercommunautaire handelsverkeer niet verder gaan dan noodzakelijk is om de bioscoopexploitatie van cinematografische werken van welke oorsprong ook, gedurende een beginperiode voorrang te geven boven andere wijzen van verbreiding.

In antwoord op prejudiciële vragen van Franse rechterlijke instanties heeft het Hof in vier arresten van 25 september 1985 (zaak 34/84, strafzaak t. M. Leclerc; gev. zaken 114 en 115/84, Ets. Piszko t. «Centre Leclerc» en SA Carrefour Supermarché; zaak 149/84, strafzaak t. J. Binet; zaak 201/8, strafzaak t. J.-P. Gontier) voor recht verklaard 1° dat de artt. 3, sub f, en 5 EEG-Verdrag zich niet verzetten tegen een nationale wettelijke regeling volgens

welke de nationale autoriteiten een minimumdetailhandelsprijs voor motorbrandstoffen vaststellen; 2° dat art. 30 EEG-Verdrag zich verzet tegen een dergelijke wettelijke regeling, wanneer bij de vaststelling van de minimumprijs uitsluitend wordt uitgegaan van een voornamelijk op de prijzen en kosten van de nationale producenten gebaseerde en op een bepaald bedrag vastgestelde overnameprijs af raffinaderij, en die minimumprijs aldus het eventuele concurrentievoordeel van een lagere kostprijs van ingevoerde produkten neutraliseert doordat hun lagere kostprijs niet kan doorwerken in de verkoopprijs aan de verbruiker; 3° dat een wettelijke minimumprijsregeling voor motorbrandstoffen niet kan worden geacht te beantwoorden aan een doelstelling van openbare orde in de zin van art. 36 EEG-Verdrag.

In vier arresten van dezelfde datum (zaak 11/84, strafzaak t. Gratiot; gev. zaken 79 en 80/84, strafzaken t. Chabaud en Rémy; zaak 202/84, strafzaak t. Girault; zaak 215/84, strafzaak t. M.-H. Héricotte) waarin het Hof zich over het derde punt (art. 36 EEG-Verdrag) niet diende uit te spreken, heeft het Hof zich m.b.t. de punten 1 en 2 in dezelfde zin uitgesproken. Cf. ook het arrest van 29 januari 1985 (zaak 231/83, Cullet t. Centre Leclerc, *R.W.*, 1984-85, 2493).

In een arrest van 15 oktober 1985 (zaak 281/83, Commissie t. Italië) heeft het Hof op verzoek van de Commissie, overeenkomstig art. 169 EEG-Verdrag, vastgesteld dat de Italiaanse Republiek, door bij wet nr. 527 van 2 augustus 1982 de benaming «aceto» (azijn) te blijven voorbehouden aan wijnazijn, ofschoon het Hof in zijn arrest van 9 december 1981 (zaak 193/80, Commissie t. Italië, *Jurispr.*, 1981, 3019) zulks onverenigbaar heeft verklaard met art. 30 EEG-Verdrag, de krachtens art. 171 EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen.

In antwoord op een prejudiciële vraag van het Gerechtshof te Arnhem over de uitlegging van art. 30 EEG-Verdrag (i.v.m. de Nederlandse regeling inzake het gebruik van de benaming genever) heeft het Hof, in een arrest van 26 november 1985 (zaak 182/84, strafzaak t. Miro BV), voor recht verklaard dat het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve invoerbeperkingen in de zin van art. 30 EEG-Verdrag eraan in de weg staat, dat een Lid-Staat een nationale regeling, op grond waarvan het gebruik van de benaming van een nationale drank slechts geoorloofd is indien deze drank een minimum alcoholgehalte heeft, toepast op uit een andere Lid-Staat ingevoerde soortgelijke produkten, wanneer deze produkten in de Lid-Staat van oorsprong vanouds regulier worden vervaardigd en onder dezelfde benaming in de handel worden gebracht en een behoorlijke voorlichting van de kopers verzekerd is.

In antwoord op een prejudiciële vraag van het Hof van Beroep te Brussel heeft het Hof in een arrest van 10 december 1985 (zaak 247/84, strafzaak t. Léon Motte) voor recht verklaard 1° dat bij de huidige stand van het gemeenschapsrecht de bepalingen van het EEG-Verdrag ter zake van het vrije verkeer van goederen niet in de weg staan aan een nationale regeling die m.b.t. gekleurde levensmiddelen — ook indien ingevoerd uit een andere Lid-Staat waar zij rechtmatig in de handel zijn gebracht — vereist dat het gebruik van de betrokken kleurstof voor die soort levensmiddelen wordt geregistreerd op een nationale positieve lijst en dat iedere aanvraag om registratie wordt voorgelegd

aan een Comité van deskundigen met het oog op een advies over de schadelijkheid van het additief, de mate waarin het door het menselijke organisme wordt verdragen, en de noodzaak, het nut en de wenselijkheid van het gebruik van het additief; 2° dat, bij de toepassing van een dergelijke regeling op uit een andere Lid-Staat ingevoerde en aldaar rechtmatig in de handel gebrachte produkten, de nationale instanties het kleuren van levensmiddelen echter dienen toe te staan indien dit, gelet op de voedingsgewoonten in de Lid-Staat van invoer, beantwoordt aan een werkelijke behoefte en dat bij hun beoordeling van het algemene risico dat de kleurstof bij daadwerkelijk gebruik voor de gezondheid kan opleveren, die instanties rekening moeten houden met de resultaten van het internationaal wetenschappelijk onderzoek en met name de werkzaamheden van het communautaire wetenschappelijke Comité voor de menselijke voeding.

In een arrest van 11 december 1985 (zaak 192/84, Commissie t. Helleense Republiek) heeft het Hof op verzoek van de Commissie overeenkomstig art. 169 EEG-Verdrag, vastgesteld dat de Helleense Republiek, door instructie nr. Ph5 3/42 van het Ministerie voor Industrie en Energie van 31 maart 1982, waarbij de Griekse Landbouwbank werd verzocht erop toe te zien, dat haar diensten, bij de verstrekking van leningen voor de aankoop van centrifugeer- en decanteermachines voor oliëfabrieken van de belanghebbende de overlegging verlangen van een verklaring van het ministerie, inhoudende dat dergelijke machines niet in Griekenland worden vervaardigd, eerst op 23 september 1984 te herroepen, de krachtens art. 30 EEG-Verdrag juncto art. 35 van de Toetredingsakte op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen.

In een arrest van 28 januari 1986 (zaak 188/84, Commissie t. Frankrijk) heeft het Hof van Beroep verworpen van de Commissie waarin deze het Hof verzocht, overeenkomstig art. 169 EEG-Verdrag, vast te stellen dat de Franse Republiek door in het decreet nr. 80-543 fabrikanten en importeurs bepaalde verplichtingen inzake de veiligheid van houtbewerkingsmachines op te leggen, de krachtens art. 30 EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen. Het Hof overwoog o.m. dat bij de huidige stand van het gemeenschapsrecht de Lid-Staten niet verplicht zijn op hun grondgebied gevaarlijke machines toe te laten, wanneer niet vaststaat dat zij de verbruikers op dit grondgebied een even goede bescherming verzekeren als door de nationale regeling wordt verlangd en dat de Commissie geen concrete voorstellen heeft aangehaald, waaruit blijkt dat de invoer in Frankrijk werd belet voor machines die een even goede bescherming verlenen als die welke aan de betrokken regeling voldoen.

In een arrest van 18 februari 1986 (zaak 35/84, Commissie t. Italië) heeft het Hof van Beroep verworpen van de Commissie waarin deze het Hof verzocht vast te stellen dat de Italiaanse Republiek, door beperkingen op te leggen aan de invoer voor gestremde melk afkomstig uit de Bondsrepubliek Duitsland, de verplichtingen niet is nagekomen die op haar rusten krachtens art. 30 EEG-Verdrag en de verordeningen houdende een gemeenschappelijke ordening der markten in de sector melk en zuivelprodukten. Het Hof overwoog dat de Commissie, die in de loop van de procedure voor het Hof de voornaamste grief, namelijk het systematisch karakter van de sanitaire controles, heeft laten

vallen, niet heeft kunnen aannemelijk maken dat art. 30 EEG-Verdrag werd geschonden.

In antwoord op prejudiciële vragen van de High Court of Justice van Engeland en Wales heeft het Hof in een arrest van 11 maart 1986 (zaak 121/85, Conegate Ltd. t. H.M. Customs & Excise) voor recht verklaard: 1. dat een Lid-Staat zich voor een invoerverbod voor goederen die onwelvoeglijk of obscene worden geacht, niet kan beroepen op de openbare zedelijkheid in de zin van artikel 36 van het verdrag, wanneer diezelfde goederen vrijelijk op zijn grondgebied mogen worden vervaardigd en voor de verhandeling ervan op dat grondgebied enkel een absoluut verbod van verzending per post geldt alsmede een beperking ten aanzien van de uitstalling in het openbaar en, in bepaalde streken, een vergunningstelsel voor winkels die de goederen aan klanten van achttien jaar en ouder mogen verkopen; 2. dat art. 234 EEG-Verdrag aldus moet worden uitgelegd, dat op een vóór de inwerkingtreding van het EEG-Verdrag gesloten verdrag geen beroep kan worden gedaan ter rechtvaardiging van beperkingen van de handel tussen Lid-Staten.

In antwoord op een prejudiciële vraag van het Tribunal de police te Dijon heeft het Hof in een arrest van 13 maart 1986 (zaak 54/85, strafzaak t. X. Mirepoix) voor recht verklaard dat bij de huidige stand van het gemeenschapsrecht inzake met bestrijdingsmiddelen behandelde voedingsmiddelen, de artt. 30 en 36 van het EEG-Verdrag noch enige andere bepaling van het gemeenschapsrecht zich ertegen verzetten, dat een Lid-Staat op uit een andere Lid-Staat ingevoerde groenten en fruit zijn nationale regeling toepast die het in de handel brengen van die produkten verbiedt wanneer zij met maleisch hydrazide zijn behandeld.

In antwoord op prejudiciële vragen van de Cour d'appel te Colmar heeft het Hof in een arrest van 6 mei 1986 (zaak 304/84, strafzaak t. C. Müller e.a.) voor recht verklaard 1° dat richtlijn nr. 74/329 van de Raad er niet aan in de weg staat, dat een Lid-Staat het gebruik verbiedt van een van de in bijlage I bij die richtlijn vermelde stoffen, mits hij daarbij de voorwaarden gesteld in de artt. 5 en 8 van de richtlijn en, bij de toepassing van het verbod op uit andere Lid-Staten ingevoerde levensmiddelen, de artt. 30 e.v. van het verdrag in acht neemt; 2° dat de artt. 30 tot en met 36 van het verdrag er niet aan in de weg staan, dat een Lid-Staat waar zij rechtmatig in het verkeer zijn gebracht, en waaraan een van de in bijlage I bij richtlijn nr. 74/329 van 18 juni 1974 vermelde stoffen is toegevoegd, mits de verhandeling volgens een voor de handelaars gemakkelijk toepasselijke procedure wordt toegestaan wanneer de toevoeging van de betrokken stof aan een werkelijke behoefte beantwoordt en geen gevaar voor de volksgezondheid oplevert en dat het aan de bevoegde nationale autoriteiten staat om geval tot geval aan te tonen dat, gelet op de nationale voedingsgewoonten en de resultaten van het internationale wetenschappelijk onderzoek, hun regeling noodzakelijk is voor een daadwerkelijke bescherming van de in art. 36 EEG-Verdrag bedoelde belangen.

In antwoord op prejudiciële vragen van de Conseil d'Etat van het Groothertogdom Luxemburg heeft het Hof in een arrest van 27 mei 1986 (zaak 88/85→, Laboratoires Legia en Cophalux t. Minister van Volksgezondheid) voor recht verklaard dat de artt. 30 e.v. van het EEG-Verdrag eraan in de weg staan, dat de autoriteiten van een Lid-Staat

een in een andere Lid-Staat gevestigde leverancier van farmaceutische produkten, die de apotheken in de Lid-Staat van invoer rechtstreeks wil bevoorraden, verplichten op het grondgebied van deze staat te beschikken over opslagruimten en technische inrichtingen, wanneer die leverancier ter zake voldoet aan de voorwaarden van de wettelijke regeling van de Lid-Staat waar hij is gevestigd.

In een arrest van 5 juni 1986 (zaak 103/84, Commissie t. Italië) heeft het Hof op verzoek van de Commissie overeenkomstig art. 169 EEG-Verdrag, vastgesteld dat de Italiaanse Republiek, door van gemeentelijke bedrijven voor openbaar vervoer te verlangen dat zij, om in aanmerking te kunnen komen voor de financiële steun voorzien in art. 13 van wet nr. 308 van 29 mei 1982, in het binnenland vervaardigde voertuigen kopen, de krachtens art. 30 EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen.

In antwoord op prejudiciële vragen van de Vrederechter van het derde kanton te Schaarbeek, heeft het Hof, in een arrest van 12 juni 1986 (zaak 50/85, B. Schloh t. PVBA Auto Controle Technique) voor recht verklaard 1° dat art. 30 EEG-Verdrag aldus moet worden uitgelegd, dat als een maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve invoerbepijking is te beschouwen een nationale maatregel die de registratie van een ingevoerd voertuig, voorzien van een attest van gelijkvormigheid met de in het land van invoer goedgekeurde typen voertuigen, afhankelijk stelt van een technische controle; dat een dergelijke maatregel niettemin gerechtvaardigd is uit hoofde van artikel 36 van het verdrag, wanneer hij betrekking heeft op voertuigen die vóór die registratie in het verkeer zijn gebracht en bij de toepassing ervan geen onderscheid wordt gemaakt tussen voertuigen van binnenlandse herkomst en ingevoerde voertuigen 2° dat de artt. 30 en 36 EEG-Verdrag aldus moeten worden uitgelegd, dat de technische controle van een ingevoerd voertuig, die bedoeld is om een schriftelijke verklaring van de houder van dat voertuig te verkrijgen, een door het verdrag verboden maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve invoerbepijking vormt; 3° dat de ter zake van een met het verdrag strijdige technische controle geheven retributie als uitvloeisel daarvan ook zelf in strijd is met het verdrag; dat de retributie, geheven ter zake van een technische controle vóór registratie, die uit hoofde van artikel 36 gerechtvaardigd is, in overeenstemming is met het verdrag, wanneer zij niet hoger is dan de retributie die in dezelfde omstandigheden voor een voertuig van binnenlandse herkomst wordt geheven.

In antwoord op prejudiciële vragen van het Tribunal de police te Martigues, heeft het Hof, in een arrest van 10 juli 1986 (zaak 95/84, R. Boriello t. Darras en Tostain) onder verwijzing naar zijn arrest van 10 januari 1986 (zaak 229/83) voor recht verklaard 1° dat in het kader van een nationale wettelijke regeling inhoudende dat de detailhandelsprijs voor boeken door de uitgever of importeur van een boek wordt vastgesteld en verbindend is voor alle detailhandelaars, als door art. 30 EEG-Verdrag verboden maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve invoerbepijkingen zijn te beschouwen, bepalingen — volgens welke de importeur van een boek die de formaliteit van het wettelijk depot van een exemplaar van dat boek heeft te vervullen, dat wil zeggen de voornaamste deponhouder, de detailhandelsprijs ervan moet vaststellen; — of die voor de verkoop van boeken die in de betrokken Lid-Staat zijn uitge-

geven en er, na uitvoer naar een andere Lid-Staat, weer zijn ingevoerd, de door de uitgever vastgestelde verkoopprijs verbindend verklaren, tenzij uit objectieve omstandigheden zou blijken dat die boeken enkel zijn uitgevoerd met het doel ze opnieuw in te voeren ten einde een dergelijke wettelijke regeling te ontduiken; 2° dat ter rechtvaardiging van dergelijke maatregelen noch een beroep kan worden gedaan op art. 36 EEG-Verdrag, noch op de bescherming van de belangen der consumenten of de bescherming van de creativiteit en de culturele diversiteit in de boekensector.

4. Vrij verkeer van personen en kapitaal

a. Vrij verkeer van werknemers

In antwoord op een prejudiciële vraag van het Hof van Beroep te Luik heeft het Hof in een arrest van 17 juli 1985 (zaak 137/84, strafzaak tegen R. Mutsch) voor recht verklaard dat het beginsel van het vrije verkeer van werknemers, zoals voortvloeiend uit art. 48 EEG-Verdrag en in het bijzonder uit verordening nr. 1612/68 van de Raad van 15 oktober 1968 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap, verlangt dat een werknemer die onderdaan van een Lid-Staat is en in een andere Lid-Staat woont, het recht wordt verleend om te vragen dat een tegen hem aanhangig gemaakte strafzaak in een andere taal wordt gevoerd dan die welke bij het kennisnemende gerecht gewoonlijk als proces taal wordt gebruikt, indien dat recht in dezelfde omstandigheden aan nationale werknemers toekomt. Daartoe overwoog het Hof dat het recht om onder dezelfde voorwaarden als de nationale werknemers zijn eigen taal te gebruiken in een procedure voor de gerechten van de Lid-Staat van woonplaats, in aanzienlijke mate bijdraagt tot de integratie van de migrerende werknemer en zijn gezin in het land van ontvangst en derhalve tot de verwezenlijking van de doelstelling van het vrij verkeer van werknemers, zodat in die omstandigheden dit recht moet worden beschouwd als een «sociaal voordeel» in de zin van art. 7, lid 2, van verordening nr. 1612/68.

In een beschikking van 25 oktober 1985 (zaak 293/85-R, Commissie t. Koninkrijk België) betreffende een verzoek om het Koninkrijk België te gelasten, onverwijld de nodige maatregelen te nemen ten einde te waarborgen dat studenten die onderdaan zijn van een andere Lid-Staat, onder dezelfde voorwaarden als eigen onderdanen toegang krijgen tot het in België verstrekte universitair onderwijs heeft de voorzitter van het Hof beslist dat in afwachting van het arrest in de hoofdzaak het Koninkrijk België gehouden is: 1. om na de betekening van de beschikking onverwijld alle nodige maatregelen te nemen om te waarborgen dat studenten die onderdaan zijn van een andere Lid-Staat, onder dezelfde voorwaarden als eigen onderdanen toegang krijgen tot het door de Belgische universitaire instellingen verstrekte onderwijs voor beroepsopleiding, voor zover zij schriftelijk de persoonlijke verbintenis aangaan om het bedrag van het schoolgeld te betalen indien het beroep in de hoofdzaak door het Hof zal worden verworpen; deze persoonlijke verbintenis zou moeten worden aangegaan in de vorm van een individuele schuldbetekenis; 2. om uiterlijk binnen een maand de Commissie en het Hof van Justitie in kennis te stellen van de maatregelen die het zal hebben genomen ter uitvoering van het dictum van de beschikking. Zie ook het

arrest van 13 februari 1985 (zaak 293/33, Gravier t. Stad Luik).

In het kader van een geding tussen een Italiaans onderdaan en de Italiaanse spoorwegen m.b.t. de betaling van een boete opgelegd wegens overtreding van een bepaling die de toegang tot zekere treinen beperkte, heeft het Hof in antwoord op de prejudiciële vragen van de Vice Pretore te Latina in een arrest van 23 januari 1986 (zaak 298/84, Iorio Paolo t. Azienda Autonoma delle Ferrovie dello Stato) voor recht verklaard dat art. 48, lid 3, sub b, EEG-Verdrag en de ter uitvoering hiervan vastgestelde bepalingen niet van toepassing zijn in situaties die geheel in de interne sfeer van een Lid-Staat zijn gelegen, zoals die van een onderdaan van een Lid-Staat die nooit in een andere Lid-Staat heeft gewoond of gewerkt; noch art. 48 noch enige andere bepaling van gemeenschapsrecht verzet zich tegen de toepassing van een nationale regeling volgens welke aan het gebruik van bepaalde openbare vervoermiddelen objectieve en algemene voorwaarden kunnen worden gesteld.

In antwoord op prejudiciële vragen gesteld door de Hoge Raad heeft het Hof in een arrest van 17 april 1986 (zaak 59/85, Staat der Nederlanden t. A.F. Reed) voor recht verklaard dat art. 10, lid 1, van verordening nr. 1612/68 van de Raad van 15 oktober 1968 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap niet aldus kan worden uitgelegd, dat een partner die een vaste relatie heeft met een werknemer-onderdaan van een Lid-Staat, tewerkgesteld op het grondgebied van een andere Lid-Staat, onder bepaalde voorwaarden moet worden gelijkgesteld met de «echtgenoot» bedoeld in die bepaling. Wel moet art. 7 EEG-Verdrag, volgens het Hof, in samenhang met art. 48 van het Verdrag en art. 7, lid 2, van verordening nr. 1612/68 aldus worden uitgelegd dat een Lid-Staat die zijn onderdanen de mogelijkheid biedt om voor hun ongehuwde partner die geen onderdaan van die Lid-Staat is, toestemming van verblijf op zijn grondgebied te verkrijgen, datzelfde voordeel niet kan weigeren aan migrerende werknemers-onderdanen van andere Lid-Staten. Het Hof overwoog daartoe onder verwijzing naar vroegere rechtspraak dat het begrip «sociale voordelen» in de zin van art. 7, lid 2, van verordening nr. 1612/68 niet limitatief mag worden uitgelegd.

Eveneens m.b.t. verordening nr. 1612/68 van de Raad van 15 oktober 1968 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap, antwoordde het Hof in een arrest van 7 mei 1986 (zaak 131/85, E. Gül t. Regierungspräsident Düsseldorf) op prejudiciële vragen van het Verwaltungsgericht Gelsenkirchen dat art. 11 van verordening nr. 1612/68 aldus moet worden uitgelegd dat het recht van de echtgenoot van de werknemer die als zodanig het voorrecht van vrij verkeer binnen de Gemeenschap geniet, om iedere arbeid in loondienst te aanvaarden, het recht omvat op toegang tot de uitoefening van beroepen waarvoor een regeling van administratieve toelating en specifieke beroepsregels gelden, zoals het beroep van arts, indien die echtgenoot in het bezit is van de beroepskwalificaties en diploma's die de wetgeving van de ontvangende Lid-Staat voor de uitoefening van dat beroep verlangt. Tevens had het Hof in zijn antwoord de gelegenheid te bevestigen dat degene die onder toepassing van voornoemd art. 11 valt, zich *ongeacht zijn nationaliteit* kan beroepen op de in art. 3, lid 1, eerste streepje, van verordening nr. 1612/68 voor-

ziene niet-discriminerende behandeling en dat deze laatste inhoudt dat op de aldaar bedoelde personen dezelfde wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen alsmede dezelfde administratieve handwijzen van toepassing zijn als op eigen onderdanen. Het Hof antwoordde bovendien dat de echtgenoot van de werknemer uit een Lid-Staat, die onder de toepassing van art. 11 van verordening nr. 1612/68 valt, recht heeft op een nationale behandeling wat betreft de toegang tot de werkzaamheden van arts en de uitoefening daarvan in loondienst, ongeacht of zijn aanspraak uitsluitend gebaseerd is op de wetgeving van de Lid-Staat van ontvanging, dan wel op de bepalingen van richtlijn nr. 75/363 van de Raad van 16 juni 1975, inzake de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de werkzaamheden van de arts.

Het Hof besliste in een arrest van 3 juni 1986 (zaak 307/84, Commissie t. Franse Republiek) dat de Franse Republiek de krachtens art. 48 EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen door de benoeming en de vaste aanstelling op permanente posten voor ziekenverpleger/-verpleegster bij openbare ziekenhuizen aan haar eigen onderdanen voor te behouden. Het Hof verwees o.m. naar zijn arrest van 26 mei 1982 (zaak 149/79 Commissie t. Koninkrijk België) waaruit blijkt dat de posten van ziekenverpleger/-verpleegster bij openbare ziekenhuizen, gezien de aard van de daaraan verbonden taken en verantwoordelijkheden, geen betrekkingen in overheidsdienst in de zin van art. 48, lid 4, EEG-Verdrag zijn.

In antwoord op een prejudiciële vraag van de Nederlandse Raad van State verklaarde het Hof voor recht in zijn arrest van 3 juni 1986 (zaak 139/85, R.H. Kempf t. Staatssecretaris van Justitie) dat de omstandigheid dat een onderdaan van een Lid-Staat die op het grondgebied van een andere Lid-Staat werkzaamheden verricht welke, op zichzelf beschouwd, aan te merken zijn als *reële en daadwerkelijke* arbeid, ter aanvulling op het met deze werkzaamheden verworven inkomen een beroep doet op financiële ondersteuning ten laste van de algemene middelen van die Lid-Staat, geen grond oplevert om t.a.v. die onderdaan de toepassing van de gemeenschapsrechtelijke bepalingen betreffende het vrije verkeer van werknemers uit te sluiten (cf. ook het arrest Levin van 23 maart 1982, zaak 53/81, *Jur.*, 1982, 1035).

In een arrest van 12 juni 1986 (gev. zaken 98/162 en 258/85; Bertini, Di Santo, Pugnaroni e.a. t. Regio Latum en Unita Sanitarie Locali) verklaarde het Hof voor recht in antwoord op een prejudiciële vraag van de Pretore te Rome dat geen enkele bepaling van gemeenschapsrecht de Lid-Staten verplicht om het aantal tot de geneeskundige faculteit toegelaten studenten te beperken door invoering van een numerus-clausus-regeling.

Na te hebben overwogen dat het begrip «werknemer» een communautaire draagwijdte heeft en extensief moet worden uitgelegd en eraan te hebben herinnerd dat de draagwijdte van art. 48, lid 4, EEG-Verdrag, als afwijking op de fundamentele regel van het vrije verkeer en de non-discriminatie moet worden beperkt tot wat strikt noodzakelijk is ter vrijwaring van de belangen die de Lid-Staten ingevolge deze bepaling mogen beschermen, heeft het Hof in antwoord op een prejudiciële vraag van het Bundesverwaltungsgericht in een arrest van 3 juli 1986 (zaak D. Lawrie-Blum t. Land Baden-Württemberg) voor recht verklaard

dat een onderwijzer-stagiair die onder leiding en toezicht van de openbare onderwijsautoriteiten een opleidingsstage ter voorbereiding op het beroep van onderwijzer vervult, gedurende welke hij lessen geeft en een beloning ontvangt, ongeacht het rechtskarakter van de arbeidsverhouding te beschouwen is als een werknemer in de zin van art. 48, lid 1, EEG-Verdrag en dat deze opleidingsstage niet kan worden beschouwd als een betrekking in overheidsdienst in de zin van art. 48, lid 4, waarvan de toegang kan worden geweigerd aan onderdanen van andere Lid-Staten.

b. Vrijheid van vestiging en dienstverlening

Naar aanleiding van prejudiciële vragen gesteld door de Hoge Raad over de uitlegging van art. 12, lid 1, van de Eerste Richtlijn (nr. 77/780/EEG) van de Raad van 12 december 1977 tot coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de toegang tot en de uitoefening van de werkzaamheden van kredietinstellingen besliste het Hof in een arrest van 11 december 1985 (zaak 110/84, Gemeente Hillegom t. C. Hillenius) dat art. 12, lid 1, van voormelde richtlijn, bepalende dat de geheimhoudingsplicht van personen die werkzaam zijn of zijn geweest bij de bevoegde autoriteiten, inhoudt dat vertrouwelijke inlichtingen die beroepshalve zijn ontvangen, aan geen enkele persoon of autoriteit bekend mogen worden gemaakt, tenzij dit krachtens wettelijke voorschriften geschiedt, ook betrekking heeft op in een burgerlijk geding als getuige af te leggen verklaringen. Tevens verklaarde het Hof dat onder de wettelijke voorschriften krachtens welke in de zin van art. 12, lid 1, voornoemd vertrouwelijke inlichtingen bekend mogen worden gemaakt, mede te verstaan zijn algemene bepalingen die er niet speciaal op gericht zijn, een uitzondering in te houden op het verbod van bekendmaking van de in de richtlijn bedoelde inlichtingen, maar die een regeling bevatten met betrekking tot de grenzen die de eerbiediging van het beroepsgeheim stelt aan de verplichting om te getuigen.

In een arrest van 28 januari 1986 (270/23, Commissie t. Frankrijk) heeft het Hof op verzoek van de Commissie, overeenkomstig art. 169 EEG-Verdrag, vastgesteld dat de Franse Republiek de krachtens art. 52 EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen door aan Franse filialen en agentschappen van in een andere Lid-Staat gevestigde verzekeringsmaatschappijen het voordeel van het belastingkrediet van door deze filialen en agentschappen ontvangen dividenden van Franse vennootschappen niet onder dezelfde voorwaarden toe te kennen als aan in Frankrijk gevestigde verzekeringsmaatschappijen. Het Hof overwoog o.m. dat het voor vennootschappen de zetel is die, zoals de nationaliteit van natuurlijke personen, dient om hun aanknopingspunt aan de rechtsorde van een staat te bepalen, zodat de erkenning dat de Lid-Staat van vestiging een vennootschap verschillend mag behandelen, enkel omdat zij haar zetel in een andere Lid-Staat heeft, art. 58 EEG-Verdrag zou uithollen.

Verwijzende naar zijn vaste rechtspraak dat een Lid-Staat zich, ter rechtvaardiging van de niet-eerbiediging van verplichtingen en termijnen die in de richtlijnen besloten liggen, niet op exceptieve titel op nationale bepalingen, praktijken of toestanden kan beroepen, heeft het Hof in een arrest van 20 maart 1986 (zaak 17/85, Commissie t.

Italiaanse Republiek) op verzoek van de Commissie, overeenkomstig art. 169 EEG-Verdrag, vastgesteld dat de Italiaanse Republiek door niet binnen de gestelde termijnen de in richtlijn 78/660 van de Raad van 25 juli 1978 betreffende de jaarrekening van bepaalde vennootschapsvormen voorziene maatregelen te hebben vastgesteld noch te hebben meegedeeld, niet voldaan heeft aan de krachtens het EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen.

Het Hof besliste in een arrest van 30 april 1986 (zaak 96/85, Commissie t. Franse Republiek) dat de Franse Republiek de krachtens de artikelen 48, 52 en 59 EEG-Verdrag op haar rustende verplichtingen niet is nagekomen, door in een andere Lid-Staat gevestigde artsen en tandartsen te verplichten hun inschrijving of registratie in die andere Lid-Staat te doen doorhalen indien zij hun werkzaamheid in Frankrijk in loondienst, in een eigen praktijk of als vervanger willen uitoefenen. Vastgesteld werd door het Hof dat het principe van de eenheid van kabinet, t.a.v. artsen uit andere Lid-Staten strikter wordt toegepast dan t.a.v. die op het Franse grondgebied gevestigd en dat het algemene verbod voor alle in een andere Lid-Staat gevestigde artsen en tandartsen om hun beroep in Frankrijk uit te oefenen, een onrechtmatige beperking is die te absoluut en te algemeen is om gerechtvaardigd te kunnen worden door de noodzaak om de continuïteit van de verzorging van de zieken of de toepassing van de Franse deontologieregels te verzekeren.

In antwoord op prejudiciële vragen van de Centrale Raad van Beroep heeft het Hof in een arrest van 10 juli 1986 (zaak 79/85, D.H.M. Segers t. Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor bank- en verzekeringswezen, groot-handel en vrije beroepen) voor recht verklaard dat de artikelen 52 en 58 EEG-Verdrag aldus moeten worden uitgelegd dat zij zich ertegen verzetten dat de bevoegde autoriteiten van een Lid-Staat aan een vennootschapsdirecteur een uitkering ingevolge een nationale regeling van ziekteverzekering onthouden op de enkele grond dat de vennootschap is opgericht overeenkomstig de wetgeving van een andere Lid-Staat waar zij ook haar zetel heeft, ook indien zij aldaar geen bedrijfsactiviteiten ontplooit. Na erop te hebben gewezen dat het recht op ziekengeld een recht van natuurlijke personen en niet van vennootschappen is, overwoog het Hof dat het vereiste om een vennootschap die overeenkomstig het recht van een andere Lid-Staat is opgericht, een nationale behandeling te geven, echter impliceert dat het personeel van die vennootschap het recht heeft om zich bij een bepaald stelsel van sociale zekerheid aan te sluiten.

c. Vrij verkeer van kapitaal

In antwoord op prejudiciële vragen van de Pretore te Genua heeft het Hof in een arrest van 24 juni 1986 (zaak 157/85, L. Brugnoli en R. Ruffinengo t. Cassa di Risparmio di Genova e Imperia) voor recht verklaard dat beschikking nr. 85/16 van de Commissie van 19 december 1984 waarbij de Italiaanse Republiek uitdrukkelijk wordt gemachtigd de toepassing van bepaalde vrijwaringsmaatregelen voort te zetten, te beschouwen is als de verlenging voor een beperkte periode, van de eerder bij de beschikkingen nrs. 74/287 en 75/355 verleende machtigingen en zij de Italiaanse Republiek dus machtigt om de verplichting van

een renteloos bankdepot te handhaven m.b.t. een transactie die vóór haar inwerkingtreding heeft plaatsgehad. Het Hof antwoordde tevens dat de verplichting om in het buitenland uitgegeven of betaalbare effecten in bewaring te geven bij een erkende bank of bij een door een erkende bank aangewezen buitenlandse bank, door een Lid-Staat slechts kan worden opgelegd in het kader van de vrijmaking van het kapitaalverkeer overeenkomstig art. 2 en lijst B van de Eerste Richtlijn van de Raad van 11 mei 1960 voor de uitvoering van art. 67 van het EEG-Verdrag, indien een dergelijke verplichting noodzakelijk is voor het toezicht op de naleving van de door de wettelijke regeling van die Lid-Staat in overeenstemming met het gemeenschapsrecht gestelde voorwaarden. Ten slotte besliste het Hof dat de procedures bedoeld in art. 73 EEG-Verdrag niet van toepassing zijn op de besluiten en maatregelen die door een Lid-Staat en door de Commissie krachtens art. 108 EEG-Verdrag worden genomen

nen op de eerbiediging van de individuele rechten, en mogen daarvan niet losgemaakt worden (pp. 15-16). Lomé III is in dit opzicht een stap in de goede richting (p. 19).

Op één punt is de auteur enigszins ontgoocheld. Hij betreurt namelijk dat de EEG zich «niet bijzonder ingespannen» heeft om de ACS-staten ertoe te bewegen ook bepaalde *minimumarbeidsnormen* te eerbiedigen. Volgens de auteur zou de toekenning van handelsvoordelen aan de ACS-staten nochtans perfect afhankelijk kunnen worden gesteld van de naleving van zulke normen. Hiermee zouden niet enkel de sociale grondrechten in de ontwikkelingslanden bevorderd worden, maar zouden ook de materiële belangen van de westerse landen (tegen «oneerlijke concurrentie») beveiligd worden (pp. 16-18).

Met zijn unaugurale rede doet de auteur een poging om de clausule m.b.t. de «menselijke waardigheid» zo ruim mogelijk te interpreteren. Op zichzelf is dit een lofwaardige onderneming, al moet de vraag gesteld worden of de auteur op sommige punten niet een té (eenzijdig) westers standpunt inneemt. Zijn rede is vooral verdienstelijk door het in het licht stellen van de rol die aan de rechten van de mens kan worden toebedeeld in de buitenlandse politiek, i.h.b. in de ontwikkelingssamenwerking. De derde Lomé-conventie bewijst dat die rol, hoewel nog omstrede, thans door de meeste staten als een feit wordt erkend.

Paul Lemmens

BOEKEN

J.A. WINTER, *De Europese Gemeenschap, ontwikkelingssamenwerking en de rechten van de mens. Enige beschouwingen rond de Derde Conventie van Lomé*, W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1985, 25 pp.

Het hier besproken boekje is de gedrukte versie van de rede die de auteur uitsprak bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in het recht van de Europese organisaties aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De auteur bespreekt daarin een bepaald aspect van de Derde ACS-EEG-Overeenkomst, ondertekend te Lomé op 8 december 1984. (Dit verdrag werd inmiddels goedgekeurd bij de Belgische wet van 14 februari 1986, *B.S.*, 27 juni 13 september 1986. De Vlaamse Raad nam een goedkeuringsdecreet aan op 20 november 1986.) Met name gaat het om artikel 4 van het verdrag, waarbij de EEG zich ertoe verbindt met de ACS-staten samen te werken teneinde te komen tot de sociaal-economische vooruitgang van die staten en de welvaart van hun bevolking, via o.m. de ontwikkeling van de bekwaamheden van alle mensen, «met eerbiediging van hun waardigheid».

De auteur beschrijft eerst hoe de EEG aangedrongen heeft op een verwijzing naar de rechten van de mens in het verdrag, en hoe de ACS-staten, zich o.m. beroepend op de niet-inmenging in interne aangelegenheden, gepoogd hebben de rechten van de mens buiten het verdrag te houden. (Zie over de onderhandelingen ter zake: Buirette-Maurau, P., «Les difficultés de l'internationalisation des droits de l'homme à propos de la Convention de Lomé», *Rev. Trim. Dr. Eur.*, 1985, 463-486.)

De vermelding van de «menselijke waardigheid», als «doelstelling waaraan de samenwerking haar zin en betekenis ontleent» (p. 8), kan als een compromis tussen die twee opvattingen beschouwd worden. Volgens de auteur is de desbetreffende bepaling niet zonder juridische betekenis: een ernstige schending van de rechten van de mens dient beschouwd te worden als een miskenning van het verdrag, zodat de EEG in een dergelijk geval gerechtigd zou zijn haar verplichtingen t.o.v. de betrokken staat op te schorten (*ibid.*).

De auteur plaatst die bezorgdheid voor de bescherming van de fundamentele rechten van het individu in het ruime kader van het streven naar een rechtvaardige internationale economische orde. Met dit laatste streven wordt een bestrijding beoogd van de *structurele* factoren die een effectief genot van de individuele rechten in de weg staan. Zonder het gewettigd karakter van dit streven te willen ontkennen, waarschuwt de auteur toch tegen het overdreven belang dat bepaalde ontwikkelingslanden daaraan hechten: rechtvaardige internationale verhoudingen moeten immers mede steu-

Aangekondigd

J.M. VAN BEMMELLEN, *Ons strafrecht, Algemeen deel*, 9e druk, Alphen a/d Rijn, Samsom, ca. 384 p.

R. VAN DELDEN, *Na-denken over bezit en houderschap*, Rotterdam, Uitgave Erasmus Universiteit, 52 p.

D. HEREMANS e.a., *De Belgische monetaire en economische unie*, Serie Recht en Economie, Antwerpen, Maklu.

Mensenrechten en personen- en familierecht, Leiden, Stichting NJCM, 67 p., 12 fl.

F.B.M. KUNNEMAN, *Over het inleiden tot de rechtswetenschap: de wenselijkheid en mogelijkheid van een encyclopedische inleidingstheorie* (diss. Amsterdam), Delft, Eburon, ca. 200 p.

R. POTE e.a., *Naar een betere vergoeding voor niet-gemotoriseerde verkeersslachtoffers*, Antwerpen, Maklu/Ced. Samsom, 75 p.

P. SANDERS, *Het nieuwe arbitragerecht*, Deventer, Kluwer, 220 p.

P. VAN SCHILFGAARDE, *Misbruik van rechtspersonen*, Deventer, Kluwer, ca. 130 p.

P.C. VAN SCHELVEN, *Bescherming van software en chips in juridisch perspectief*, Lelystad, Vermande, 124 p.

P.A. STEIN, *De nieuwe arbitragewet*, Deventer, Kluwer, ca. 60 p.

D.W.F. VERKADE, *Juridische bescherming van programmatuur*, 2e druk, Alphen a/d Rijn, Samsom, 120 p.

B. WESSELS, *Algemene voorwaarden: de nieuwe regeling in art. 6.5. 2A N.N.B.W.*, Zwolle, Tjeenk Willink.

BERICHTEN

Seminarie te Gent over «Sterke merken?»

Op vrijdag 16 januari 1987 (9 u 00 - 17 u 00) organiseert het I.V.M. te Gent een seminarie over de juridische bescherming van merken: de vestiging, het beheer en de verdediging, zowel nationaal als internationaal. Deze materie werd in de actualiteit geplaatst door het proces Q/Q8 en door de nieuwe Beneluxwet die de merkenwetgeving ook toepasselijk maakt op de dienstensector.

Referaten worden gehouden door mr. Dirk van Poucke, mevrouw Hilde Wyckaert, de heer Bruno Verdonck en mr. M.J.M. Van Kaam.

Inlichtingen: Instituut Professor Vlerick voor Management, mr. D. Van Poucke, Sint-Pietersnieuwstraat 184, 9000 Gent (tel. 091/25.63.53).

TIJDSCHRIFTEN**Tijdschrift van de vrede- en politierechters, 1986**

nr. 4, april,

Hubeau, B., Lippens, J. en Vande Lanotte, J., Kroniek van huurrechtspraak; Balate, E., En marge de Marchienne-au-Pont: la comparution volontaire; Erauw, J., noot onder Rb. Antwerpen, 2 november 1983 (onwettige afstamming, erkenning door Algerijnse vader, vordering tot vernietiging, toepassing van de nationale wet van het kind, UNO-verklaring over de rechten van het kind, Belgische openbare orde); Panier, G., noot onder Pol. Antwerpen, 26 februari 1981 (wegverkeer, verkeerswet, alcoholintoxicatie, bewijs, urinestaal).

nr. 5, mei,

Panier, G., noot onder Pol Rb. Antwerpen, 27 juni 1985 (strafwet, verkeerswetgeving, parkeermeter waarop de vermelding «verplicht gebruik van maandag tot zaterdag»).

nr. 6, juni,

Rommel, G., De vrederechter en art. 223 B.W.; Gerlo, J., noot onder Vred. Moeskroen, 25 juni 1985 (art. 223 B.W., voorlopige maatregelen, definitieve breuk, zonder voorwerp); Rommel, G., noot onder Rb. Brussel, 30 september 1985 (internationaal privaatrecht, voogdij Marokkaans recht, verkoop van immobiliën).

Tijdschrift voor Belgisch handelsrecht, 1986

nr. 4, april,

Winkin, J., Bevoorrechte aandelen zonder stemrecht naar Belgisch recht: huidige toestand en vooruitzichten; Wymeersch, E., noot onder Voorz. Kh. Gent, 27 december 1983 (Bankgaranties op eerste verzoek, betaalverbod bij misbruik, ongeoorloofd afdwingen van kennelijk niet bedongen contractuele voordelen); De Caluwe, A., noot onder Voorz. Kh. Bergen, 14 september 1984 (bevoegdheid, verkoopswegering, voorlopige dwangmaatregel door de rechter opgelegd); Laenens, J., noot onder Kh. Brussel, 6 juni 1985 (faillissement, gevolgen voorrecht van de verhuurder, opschorting van daden van tenuitvoerlegging, inbezitting van de verhuurde plaatsen, noodzaak over een titel te beschikken, feitelijkheid); A.B., noot onder Voorz. Kh; Brussel, 17 september 1985 (kort geding, krediet, spoedeisendheid, voorziening bij voorraad, bevel tot handhaving van het krediet).

nr. 5, mei,

Mahaux, J., L'exception dite de «fraude» dans le crédit documentaire irrévocable et l'incidence de l'identité de l'auteur de la fraude; Flamme, M.A., La prévention technique des litiges.

nr. 6-7, juni-juli,

De Weerdt, I., De aansprakelijkheid van de scheepseigenaar naar Belgisch en Nederlands recht. Overzicht van rechtspraak 1976-1984; Libouton, J., noot onder Kh. Brussel, 29 maart 1985 (vervoer, Commissionnaire-expéditeur, koop «ex works», (M.R.-Verdrag, beperking van de aansprakelijkheid van de vervoerder).

Tijdschrift voor Privaatrecht, 1986

nrs. 1-2,

Braeckmans, H., Paralegale normen en Lex Mercatoria; Simont, L., Misbruik bij documentair krediet; Swennen, H.; Recente ontwikkelingen in het Europees kartelrecht — Groepsvrijstellingen voor distributieovereenkomsten; Van den Bergh, R., Het misbruiktoezicht op ondernemingen in machtspositie naar Europees en Belgische recht. Beschouwingen bij recente ontwikkelingen; Eeckman, P., Intellectuele en industriële eigendom: recente ontwikkelingen in België en Europa; De Lembre, E., Recente hervormingen in het Belgisch boekhoudrecht en in de informatieverwerking; Van Hulle, K., Ontwikkelingen in het jaarrekeningenrecht; Cornelis, L., De aansprakelijkheid van de bankier bij kredietverlening; Merchiers, Y., Aansprakelijkheid van bestuurders in N.V. en B.V.B.A.; Du Bois, G., Het bankgeheim; Wymeersch, E., Garanties op eerste verzoek; Cousy, H., Recente ontwikkelingen in het verzekeringsrecht; Fredericq, S., Recente ontwikkelingen in het Belgisch vennootschapsrecht onder invloed van het Europees recht; Verougstraete, I., Knelpunten van het faillissementsrecht; De Vroede, P., Handelspraktijkenwet: stand van zaken en toe-

komstige ontwikkeling; Duplat, L.J., Tussenkomen van de voorzitter van de rechtbank van koophandel in handelszaken; meer in het bijzonder in kort geding; Schrans, G., Levend en herlevend recht rond het winstootmerk.

Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie, 1986

nr. 5779, 5 april 1986,

Polak, C.E., Procedures in verificatiegeschillen; Mertens, R.F.H., Verdwaald in het labyrint van het appartementsrecht; Schoordijk, H.C.F., Boekbespreking «Asser-Hartkamp. Verbintenissenrecht II. Algemene leer der overeenkomsten volgens het NBW»; De Vries, W.G., Recente rechtspraak.

nr. 5780, 12 april 1986,

Geuzinge, J.E., De rijkswet op het Nederlandschap; Bod, Th.L.J., Pensioenverzekering en huwelijksvermogensrecht; Schoordijk, H.C.F., Boekbespreking Asser-Hartkamp. Verbintenissenrecht II. Algemene leer der overeenkomsten volgens het NBW»; Linders, J.H.A.D.M., Recente rechtspraak.

nr. 5781, 19 april,

Pieltjens, P. e.a., Inleiding; Franken, H., Automatisering in het notariaat: mode of noodzaak; Vandenberghe G.P.V., Rechtsinformatiesystemen in de toekomst; Deinum, J.R.D., Informatie notariële dienstverlening in de toekomst; Henssen, J.L.G., De notaris en de kadastrale automatisering; Oldengarm, E., Introductie in databank-gebruik; Appel, H., Kunstmatige intelligentie; Pons, J.C.F., Electronische trekking.

nr. 5782, 26 april,

Polak, M.V., Omgaan en overgaan: recente rechtspraak inzake rechterlijk overgangsrecht; De Vries, G.J.P., Het opschortingsrecht van de koper bij consumentenkoop (art. 7.1.14a NBW); Polak, J.M., Notariële geschillenbeslechting; Ensink, H.J.A., Tijdelijkheid en wanprestatie, Heuff, W., Boekbespreking «Klaassen-Eggens, Huwelijksgoederen- en erfrecht, tweede gedeelte, erfrecht»; Schoordijk, H.C.F., Boekbespreking «Geld in het vermogensrecht» door F.H.J. Mijnsen.

nr. 5783, 3 mei,

Polak, M.V., Omgaan en overgaan: recente rechtspraak inzake rechterlijk overgangsrecht; Broomhaar, W., Het huwelijk van een meerderjarige en de huwelijksvoorwaarden van een minderjarige; De Vries, W.G., Boekbespreking «Kantoorautomatisering en tekstverwerking», Kluwer, 1983; De Groot, H., Rueb, A.S. en Stein, P.A., Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Zakenrecht 1984.

784, 10 mei,

Scheltema, G.F., Art. 3.9.4.8 NBW (huurbeding): reactie op het artikel van P. Rodenburg en J.W.M. Russell in WPNR 5760; Rodenburg, P. en Russell, J.W.M., Naschrift; De Langen, M., Gezamenlijk gezag aan niet gehuwde en nimmer gehuwd geweest zijnde ouders; Linders, J.H., Renteloze direct opeisbare geldlening en schenkingsrecht; Schoordijk, H.C.F., Boekbespreking «Onrechtmatige daad: aansprakelijkheid voor personen» door F.J. Oldenhuis; De Groot, H., Rueb, A.S. e, Stein, P.A., Overzicht der Nederlandse Rechtspraak. Zakenrecht (1984).

nr. 5785, 17 mei,

Van den Bergh, W.J., Een obligatoire trust; Smelbraak, J.Th., Boekbespreking «Zekerheid omtrent eigendomsgrenzen van onroerend goed» door J.C. Anneveld; Netze, O., Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Vennootschapsbelasting (1979-1984).

nr. 5786, 24 mei,

Van den Bergh, W.J., Een obligatoire trust; Kraaiveld, C.J. en Van den Nieuwenhuizen, W.J.M., Wet effectenhandel; De Vries, W.G., Boekbespreking «Agrarisch Grondverkeer» door A.H.T. Heisterkamp; Netze, O., Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Belastingrecht 1979-1984.